

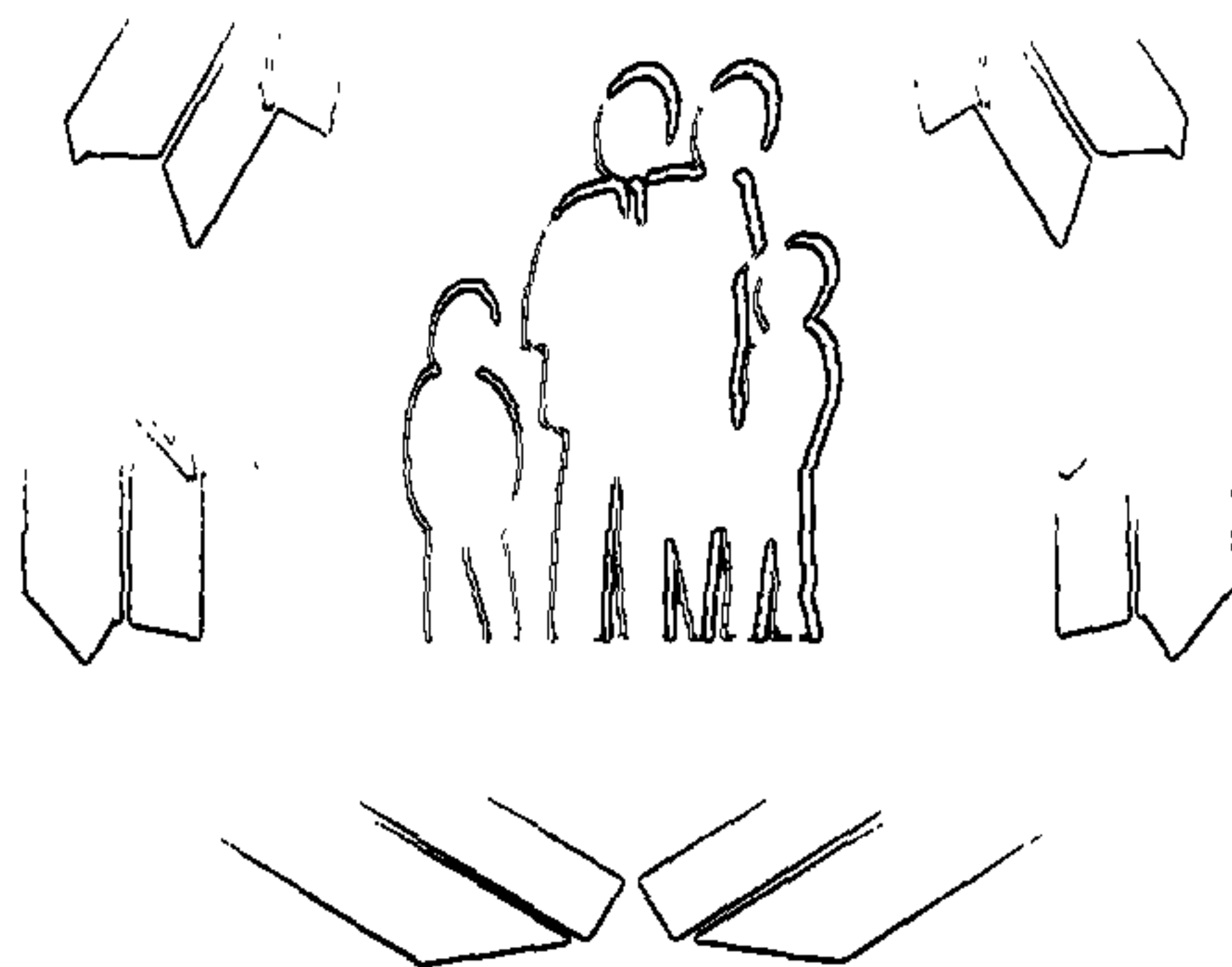
המוסד לביטוח לאומי

מפעלים מיוחדים

קבוצות לילדי נגמלים מסמים

מאת:

נעמה בר־און
ד"ר מירי לוי־חזלים
רפי יודלביץ

מס' 72

המפעלים המיוחדים - הכתובת שלך לרעיונות מקוריים

המוסד לביטוח לאומי, באמצעות הקרן למפעלים מיוחדים, תומך בפיתוח שירותי רווחה חדשניים ונסיוניים. "מפעל מיוחד" הוא פרוייקט מקורי העוסק במתן שירותי רווחה קהילתיים. הוא מיועד לציבור מקבלי הגמלאות במוסד לביטוח לאומי (קשישים, נכים, מובטלים, משפחות, ילדים ועוד) ומבוצע על ידי גוף משפטי רשום.

אם יש לך רעיון מקורי הקשור לתחום הרווחה והעבודה הקהילתית, נא לפנות אלינו:

המחלקה למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי, שדרות ויצמן 13, ירושלים
95437

פרוייקט שאושר על ידינו זוכה ל:

- * השתתפות במימון תקופה ראשונית-נסיונית.
- * מעורבות מקצועית בשלבי התכנון וההפעלה.
- * ביצוע מעקב מחקרי ופרסום ד"ח מפורט.

המוסד לביטוח לאומי
מנהל המחקר והתכנון

קבוצות לילדי נגמלים מסמים

נעמה בר-און

ד"ר מירי לוי – רוזליס

רפי יודלביץ

ירושלים, שבט התש"ס, ינואר 2000

ה ק ד מ ה

קבוצות לילדי נגמלים מסמים הוא שירות שיזמה המחלקה לטיפול בנפגעי סמים במשרד העבודה והרווחה ובמרכזו התייחסות טיפולית לילדים שאחד מהוריהם או שניהם התמכרו לסמים ונמצאים בתהליכי גמילה ושיקום. שילוב ילדים בקבוצה וערוב ההורים בתהליך, מהוות ניסיון מקצועי מתוכנן להציע חיזוק הילדים ושיקומם.

המוסד לביטוח לאומי, באמצעות המחלקה למפעלים מיוחדים בעזרת ג'וינט-ישראל, סייע לפיתוח השירות במשך כשנתיים מ-1996 עד תחילת 1998. בתקופה זו פעלו עשרות קבוצות ב-30 יישובים ברחבי הארץ, שנתנו מענה למגזרי אוכלוסייה שונים.

אנו רוצים להודות לגב' אריאלה שגב, מנהלת המחלקה לטיפול בנפגעי סמים ולגב' איריס מורדקוביץ, סגניתה, שיזמו, תובילו וניהלו את הפעלת הקבוצות בשיתוף עם יחידות הסמים בלשכות הרווחה המקומיות. כמו כן, תודה לד"ר גרציאלה ספקטור, שריכזה את נושא הקבוצות במשרד והיתה שותפה לעיצוב התוכנית בשלביה הראשונים.

ג'וינט-ישראל מימן את הכשרת המנחים החיצוניים בתוכנית, ואנו רוצים להביע את הערכתנו העמוקה לגב' נעמי בר, נציגת הג'וינט וחברה בוועדת ההיגוי שנפטרה בטרם עת, על תרומתה לגיבוש התוכנית. יהי זכרה ברוך.

ההערכה המתקרית של התוכנית בוצעה על ידי חברת "משתנים" באמצעות גב' נעמה בר-און, ד"ר מירי לוין-רוזליס ומר רפי יודלביץ. סייעו בהכנת הדו"ח מר אהוד הוכברג, מר ינון יצחייק, גב' רחל רייקין וגב' רינת ניסים.

יש לציין כי הדו"ח מתייחס בעיקר לתקופת ההפעלה הראשונה של התוכנית בין מרץ 1996 ועד אוקטובר 1997 והוא כולל ממצאים המתייחסים ל-24 קבוצות בלבד. מאמץ משותף רב הושקע בפרסום זה ואנו מקווים שהוא יסייע להעלאת הרגישות לצרכי הילדים והוריהם ויתרום לקידום הטמעת התוכנית בלשכות הרווחה ברחבי הארץ.

ביצוע התוכנית לא היה מתאפשר ללא מסירותם של מנחי הקבוצות, המנהלים והעובדים בלשכות הרווחה במקומות הניסוי, חברי וועדת ההיגוי לתוכנית, השירות לילד ולנוער במשרד העבודה והרווחה וכל האנשים והעובדים שהאמינו בתוכנית.

תודה מיוחדת לילדים ולהוריהם שהשתתפו בתוכנית ושיתפו אותנו ב"סוד" ובכאב.

מטעם המחלקה למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי ליוו את התוכנית מבחינה מקצועית ותקציבית גב' שרית בייץ-מוראי וגב' כרמלה קורש-אבלגון.

חברי וועדת החיגוי

משרד העבודה והרווחה	- גבי אריאלה שגב – הממונה על הטיפול בנפגעי סמים -גבי איריס מורדקוביץ – סגנית הממונה על הטיפול בנפגעי סמים - גבי דינה שלום – מפקחת ארצית, השירות לילד ולנוער
גיוינט ישראל	- גבי נעמי בר – מפתחת כח אדם בתחום ילדים בסיכון
המוסד לביטוח לאומי	- גבי שרית בייץ-מוראי – מנהלת תחום מפעלים מיוחדים - גבי כרמלה קורש-אבלגון – סגנית מנהלת תחום מפעלים מיוחדים
מחקר מלווה	- גבי נעמה בר-און - דר' מירי לוין – רוזליס
נציגת יחידה לטיפול בנפגעי סמים	- גבי מיוריאל אוברמן – מנהלת היחידה ברמלה

תקציר

התוכנית לעבודה קבוצתית עם ילדי נגמלים היא מפעל מיוחד של המחלקה למפעלים מיוחדים של המוסד לבטוח לאומי אשר החל כיוזמה של המחלקה לנפגעי סמים במשרד העבודה והרווחה. חבר אליהם הגויינט כשותף בהפעלת השתלמות המנחים ובמימונה.

התוכנית עונה על צורך הקיים בשטח מזה זמן רב והוא הטיפול בילדי הורים הנמצאים בתחליכי גמילה. ילדי הנגמלים הנם קבוצה של ילדים, שיש חשש כי יפגעו באופן קשה מהזנחה פיזית, רגשית וחברתית עקב בעיות הסמים של הוריהם והיחסים המשפחתיים הבעייתיים הנרקמים במשפחות.

הערכת התוכנית התבצעה על ידי חברת "משתנים". ההערכה היתה מסכמת והתמקדה הן בתוצרים והן בתהליכים. במסגרתה פותחו ושולבו מגוון כלי הערכה לשם הערכת כל רמות הפעילות בפרוייקט: פיתוח, הכשרת המנחים והעבודה עם הילדים. ההערכה לוותה את שתי השנים הראשונות בהן התקיים הניסוי. בשנה הראשונה פעלה והוערכה הכשרת המנחים ובשנה השנייה פעל והוערך המחזור הראשון של קבוצות הילדים. בשנה השלישית, התקיימו קבוצות נוספות אך הן לא הוערכו.

ממצאי ההערכה מראים כי התקיימו 24 קבוצות בכל רחבי הארץ. רוב הקבוצות פעלו במשך כחצי שנה. כ-150 ילדים מתוך כ-200 הילדים שהתחילו בפעילות קבוצתית נשארו עד סוף פעילות זו. יש המשך לפעילות הקבוצות גם לאחר תום תקופת הניסוי. התוכנית נמצאה אפקטיבית מאד עבור ילדים, אפקטיבית עבור המערך המשפחתי ומשביעת רצון ומלמדת עבור המנחים וה-CO-מנחים שפעלו בה. בהיקף ההפעלה הנרחב בו היא פעלה, הצטבר ידע רב, חלקו ייחודי מאד, שהופך את התוכנית למודל ניסויי חשוב.

אותם ילדים שהתמידו בתוכנית רכשו פתיחות, מודעות ומורכבות בביטוי וחל שינוי במנגנוני ההכחשה, ההתעלמות וההדחקה שאפיינו אותם קודם. המנחים עברו תהליך שעיקרו הזדהות והבנה עם הרעיון, חיבור אל הילדים ואל השטח ולמידה אישית משמעותית. עם התהליך, הילדים רוכשים כוחות להתמודד באופן עמוק ואמיץ יותר עם התכנים הפנימיים והמשפחתיים הקשים. כך למשל, כשהם מתבקשים לספר סיפור אודות משפחה, הילדים מוכנים לוותר על ההתמודדות באמצעות השענות על דמויות דמיוניות ואגדתיות (המאפיינת את המצב ההתחלתי). במקום זאת הם משתמשים יותר בדמויות מציאותיות ותמונת העולם שלהם מורכבת יותר, אך גם קשה יותר.

הממצאים מלמדים כי הקבוצות אכן מהוות מסגרת טובה להתמודד עם המצוקות של אוכלוסיית ילדי נגמלים, כפי שהן מבוטאות ברציונל התיאורטי שהוצג על ידי יוזמי התוכנית.

מומלץ להמשיך ולחעמיק את העבודה עם הורי הילדים (עבודה שהתקיימה בהיקף קטן יחסית)
ואת הלמידה הארגונית מתוך הידע הרב שנצבר בשדה.

תוכן עניינים

עמוד

	מבוא
1	
1	רקע תאורטי
4	על התוכנית
5	אוכלוסיית היעד
5	מטרות התוכנית
6	שלבי הביצוע של התוכנית
7	על ההערכה
11	תהליך העבודה בקבוצות
11	הערכת העבודה בקבוצות
12	קשרים
13	מיון הילדים לקבוצות
15	הקמת הקבוצות ובנייתן
17	שלבי העבודה בקבוצות
20	קשיים בעבודת הקבוצות
21	מה הושג בקבוצות?
23	תוצרי העבודה עם הילדים
23	ממצאי ניתוח ראיונות ילדים
23	שאלה מס' 1: "ספר על הקבוצה..."
27	סיכום שאלה מס' 1: "ספר על הקבוצה..."
28	שאלה מס' 2: "ספר סיפור על משפחה..."
33	דוגמאות לסיפורים
34	סיכום שאלה מס' 2: "ספר סיפור על משפחה..."
36	סיכום
37	המבנה הארגוני של הפרוייקט
39	מנחים והנחיה
39	תהליך הגיוס ותהכשרה של המנחים
39	ניסיון קודם וזהות מקצועית מקדימה של המנחים
42	סיכום ממצאים עיקריים מתהליך ההכשרה של המנחים
46	התפתחות הזהות והמיומנות המקצועית
49	התפתחות בתפישת המנחים את התוכנית
53	התרומה למנחים ול-CO-מנחים מהעבודה עם הילדים

55	סיכום מנחים והנחיה
57	פעילות קבוצות הילדים
58	תקשורת ארגונית ובין ארגונית
59	למידה ארגונית
60	הטמעה ארגונית
61	סיכום
61	פוטנציאל התוכנית
62	ארגון ומבנה
64	תהליכים
67	המלצות
69	מקורות
71	נספחים
71	נספח מס' 1 : שאלון ה- Pre למנחים ול-CO מנחים
74	נספח מס' 2 : שאלון ה- Post למנחים ול-CO מנחים
77	נספח מס' 3 : הגישה התיאורטית לפיה עובדים המנחים וה-CO מנחים
78	נספח מס' 4 : מטרות העבודה בקבוצות ותחושות לגבי העמידה בן
79	נספח מס' 5 : שלושת השלבים / המרכיבים המרכזיים בתהליך הקבוצתי
80	נספח מס' 6 : פרישת הקבוצות, תקופת פעילות ומספר ילדים

מבוא

רקע תאורטי

התופעה של שימוש לרעה בחומרים פסיכואקטיביים בחברה הישראלית, איננה חדשה (ברנע, טייכמן ורהב, 1991), אולם ההתייחסות אל התופעה כאל בעיה חברתית התעוררה והתגברה בעיקר בשנים האחרונות. ביטוי לכך ניתן ב- 1979, כשוועדת השרים לענייני חברה ורווחה בישראל הקימה את "הוועדה הבין-משרדית והבין-מוסדית לטיפול מקיף בנושא הסמים" (1983), אשר התוותה מדיניות להתמודדות כוללנית עם התופעה. ועדה זו קבעה בין השאר, כי קיים צורך דחוף בפעילות מניעה ראשונית אינטנסיבית, בקרב אוכלוסיית בני הנוער. בקרב אנשי מקצוע רווחת הדעה שרצוי להתחיל בטיפול מניעתי עוד קודם לכן, בגיל הילדות.

הצורך בתוכניות מניעה אצל ילדים עולה באופן ברור ממחקרים שמראים שגיל תחילת השימוש לרעה באלכוהול וסמים יורד עם השנים וכי יותר נערים וילדים צעירים נחשפים להם (Windle, 1987; Flett, Casswell, Brasch & Silva, 1991). רוב תוכניות המניעה מתקיימות במסגרת בתי הספר ומכוונות לכלל אוכלוסיית הילדים. בשנות התשעים טען וויליאמס (Williams, 1990), כמו גם אחרים, שיש למקד פעילות נוספת, מיוחדת, באוכלוסיית הילדים שבסיכון. על מנת להגדיר "ילדים בסיכון" נבדקו מצבי חיים ותכונות של ילדים שמאוחר יותר נמצאו כקשורים לאלכוהוליזם או לשימוש בסמים.

ילדים להורים המכורים לאלכוהול (Schuckit, 1992) ולסמים (Kumpfer, 1998) נמצאו באופן עקבי בסיכון גבוה לשימוש בסמים. מכאן עולה כי טיפול מניעתי חשוב במיוחד בקרב קבוצה זו, אולם שירותי מניעה לילדים של מכורים לסמים בבתי ספר מוגבלים ביעילותם בשל הקושי לאתר ולמקד את הטיפול בילדים אלו, לכן עולה הצורך לאתר ילדים אלו ולטפל בהם בנפרד. קמפר (Kumpfer, 1998) טוענת כי שירותי מניעה לילדים של מכורים לסמים בתחנות לטיפול בסמים עונים על צורך זה ויעילים יותר מטיפול במסגרת בית ספרית. אם זאת היא מציינת כי תוכניות גמילה שכוללות גם ילדים, נדירות. רוב התוכניות הקיימות בתחנות לטיפול בסמים אינן מתמודדות עם הצורך בטיפול מניעתי בקרב קבוצת סיכון זו. רובן מבוססות על מודל גברי לטיפול בסמים ואינן מאפשרות טיפול משפחתי כוללני, המבוסס על מודל של מערכות משפחתיות. בהתאם, גם כאשר האם היא שנמצאת בתהליך גמילה, הילד מופרד מאמו. הרציונל הוא שהאם צריכה להתמקד בגמילה שלה. אולם בתהליך גמילה זה הילד לרוב חש נטוש וממורמר וצרכיו הטיפוליים אינם נענים. יש לציין כי המחקר מוצא באופן עקבי כי ילדים להורים המכורים לאלכוהול ולסמים הם בסיכון גבוה לא רק לשימוש בסמים אלא גם לבעיות

התנהגותיות ובריאותיות שונות. לילדים למשפחות מכורים יש ייצוג יתר באוכלוסיות רבות, בעלות צרכים ייחודיים, כגון: ילדים שעברו ניצול מיני, ילדים היפראקטיביים או בעלי הפרעות התנהגות, עברייני נוער, או ילדים ונוער הסובלים מהפרעות דיכאון וחרדה (Cloninger, Kumpfer, 1998; Sigvardsson & Bohman, 1988).

התפתחותם התקינה של ילדים אלו נפגעת הן מבחינה פיזיולוגית והן מבחינה פסיכולוגית. פגיעה פיזיולוגית אפשרית נובעת מהחשיפה להזנחה ולאלימות מצד ההורה המכור לסמים (היכל, 1992). ואכן, מחקרים מוצאים במשפחות של מכורים לסמים שיעורים של הזנחה והתעללות בילדים הנעים בין 41% ל-60% (בלנק, 1992). הסיכון לפגיעה פיזיולוגית גדול יותר כאשר האם משתמשת בסמים בזמן ההריון כיוון שאז קיים החשש לבעיות הנובעות מחשיפה פרהנטלית לסמים. בעשור האחרון, עלתה המודעות בציבור לגבי הסכנות הקשורות לחשיפת העובר לסם ומחקרים מוקדמים מצאו כי חשיפה לסמים ברחם האם פוגעת ביכולת המוטורית ובכושר הריכוז וקשורה לתופעות כגון היפראקטיביות ואימפולסיביות (בלנק, 1992). עם זאת חשוב לציין כי מחקרים מאוחרים אינם תומכים בממצאים אלו (Kumpfer, 1998). למעשה גוף המחקר המאוחר יותר מציע כי מידת התמיכה שהילד מקבל בבית ומידת הרגישות לצרכיו בבית, בעיקר על ידי האם, חשובים יותר מאשר חשיפה פרהנטלית לסמים. מחקרים של הר-נוי ובר-המבורגר (1995) מדגים זאת היטב. מחקר זה בדק 40 ילדים מעל גיל שנתיים ולפני גיל בית ספר, אשר נולדו לאמהות מכורות להרואין, מתוכם 25 אשר גדלו בבית הביולוגי ו-15 אשר נשלחו לאימוץ בגיל צעיר, במטרה להשוות בין השפעת החשיפה בתוך הרחם להרואין לבין השפעת הסביבה שבה גדל הילד לאחר הלידה. המחקר מצא כי בשתי הקבוצות היה אחוז גבוה של היפראקטיביות והפרעות התנהגות קשות, אם כי האחוז היה גבוה יותר בקרב הילדים שגדלו בבית הביולוגי לעומת הילדים שנשלחו לאימוץ (84% לעומת 33% בהתאמה). אחוז גבוה של היפראקטיביות והפרעות התנהגות קשות נמצא גם בקרב קבוצה של ילדים שנולדו למשפחות שבהן האב – ולא האם – מכור לסמים. ממצאים אלו מדגישים את החשיבות הרבה של גורמים סביבתיים בהתפתחות הילד.

נראה כי לגורמים הסביבתיים יש השלכות מרחיקות לכת על התפתחותם הפסיכולוגית של ילדים אלו. מוס ובילינגס (Moos & Billings, 1982), אשר בדקו ילדי אלכוהוליסטים מצאו יותר חרדה ודיכאון אצל ילדי נגמלים ובעיקר אצל ילדים שההורה שלהם נגמל וחזר לסורו, לעומת ילדי אלכוהוליסטים שלא נגמלו. מחקרים מאוחרים יותר קשרו ממצא זה עם תפקוד לקוי של המשפחה (Moos & moos, 1984; Roosa, Beals, Sandler & Pillow, 1990). ממצא זה פותח דלת להבנת המרכיבים המשפחתיים הבעייתיים בהם חי בן למשפחת מכורים. משפחות של אלכוהוליסטים ומכורים לסמים מתאפיינות, כפי שצויין, בשיעורים גבוהים של הזנחה והתעללות מצד ההורים. ההורה המכור מפגין לרוב התנהגות עבריינית ואלימות קשה כלפי בני המשפחה (פבר, 1992). לרוב ההורה עצמו מגיע ממשפחה המכורה לסמים וסבל מהזנחה והתעללות בילדותו, בשל כך

יכולותיו כהורה דלות וחיי המשפחה מאופיינים בכאוס, חוסר תמיכה ובהעדר פיקוח עקבי (בלנק, 1992). רייטר (1992) טוען כי למעשה התמכרות והורות הם מושגים המנוגדים זה לזה. המכור מנהל שגרת חיים המרוכזת בעצמו ובצורך להשיג את הסם והתנהגותו מאופיינת בסף תסכול נמוך. בנוסף, מכורים רבים לסמים סובלים ממחלות גופניות שונות או מהפרעות נפשיות. מאפיינים אלו אינם מאפשרים למכור לספק לילד דמות הורית יציבה ולהשקיע משאבים בצרכים של ילדו. מאפיין נוסף של משפחה שבה ההורה מכור לסמים הוא רמה גבוהה של הכחשה ושקר. הילד לומד להסתיר את ה"סוד" המשפחתי מפני הסביבה החיצונית ובשל הצורך להסתיר, המשפחה כולה מאופיינת בבידוד והתרחקות חברתית (היכל, 1992).

גורמים משפחתיים אלה פוגעים בהתפתחותו התקינה של הילד. המאפיינים הייחודיים של סביבת התפתחות זו דורשים מהילד "להחליף תפקידים" עם ההורה. לכן, חלק מהילדים במשפחות מסוג זה נאלצים לתפקד כ-Co-Parent. אולם רובם הגדול מפגין אלימות, עבריינות, חרדה, דיכאון ודימוי עצמי נמוך ובעיות כגון סף תסכול נמוך, בעיות הסתגלות ובעיות הישגים במסגרות לימודיות (היכל, 1992). יש לציין כי כאשר הילד סובל מבעיות כגון הפרעות התנהגות או היפראקטיביות, בעיית חוסר התפקוד ההורי מחמירה שכן הפרעות אלו קשות להתמודדות בכל משפחה, אך על אחת כמה וכמה כאשר ההורה אינו כשיר ופנוי להתמודד עם קשיי הילד, בשל ההתמכרות לסמים (בלנק, 1992).

רוב אנשי המקצוע תומכים בגישה כי יש להציע טיפול ייחודי לילדים אלו. הכישלון להשקיע משאבים בשלב מוקדם בקבוצת 'סיכון גבוה' זו, גורר אחריו צורך בטיפול מאוחר יותר בבעיות רבות (Kumpfer, 1998). לטענת פבר (1992), הוצאת הילד מהבית אינה מהווה פתרון מספק. פבר, אשר סרקת את תיקי חוק הנוער של מחוז המרכז בישראל, מצאה 61 משפחות שבהן לפחות אחד מההורים מכור לסמים. רוב הילדים במשפחות שנמצאו הוצאו מהמסגרת המשפחתית אך נקלטו במוסדות ולא במשפחות אומנה, מכיוון שלא ניתן לחשוף משפחות אומנה לסכנת האלימות מצד ההורים המכורים. פתרון זה לקוי כיוון שהילדים אינם מקבלים משפחה חליפית וחוזרים למשפחת האם שלהם בחופשות.

הדעה הרווחת היא כי המערך הטיפולי חייב להיות משפחתי (היכל, 1992; רייטר, 1992). חשוב לציין כי התערבויות הממוקדות במשפחה נמצאו כמשפרות את תוצאות הטיפול עבור ההורים והילדים כאחד. נראה כי שירותי מניעה לילדי מכורים משפרים את תוצאות הטיפול של ההורים הנמצאים בתהליך גמילה על ידי הפחתת הדיכאון והמתח שבו מצויים ההורים (Kumpfer & Alvarado, 1995).

טיפול משפחתי לדוגמא הוא ה-SFP (Strengthening Families Program), אשר פותח על ידי קמפר ואחרים והופעל בתחנות לטיפול בסמים בארצות הברית, במשפחות לילדים בגילאי 6 עד 12.

טיפול זה, המורכב מ-14 פגישות שבועיות, כולל הכשרה להורים ברכישת יכולות משפחתיות יחד עם הכשרה לילדים ברכישת יכולות חברתיות. התוכנית נמצאה כיעילה בהפחתת הכוונה להשתמש בסמים והפחתת השימוש בסמים בקרב אלו שהשתמשו בפועל. היא הפחיתה הפרעות התנהגות, דיכאון והתרחקות חברתית בקרב הילדים וברמה המשפחתית תרמה להפחתת קונפליקט משפחתי, הגברת הארגון והתקשורת במשפחה ושיפור היכולות ההוריות. בנוסף הטיפול הפחית את השימוש בסמים בקרב האימהות, גם כאשר הן לא היו במסגרת טיפול גמילה (Kumpfer, 1998).

לפיכך נראה שיש מקום לפרויקט ניסויי שיבחן את האפשרות של מתן תמיכה לילדי מכורים בתהליך גמילה. נראה כי פרויקט כזה יכול לסייע להפחתה ומניעה של בעיות פסיכולוגיות וחברתיות (כגון אלו שתוארו במחקרים קודמים) של ילדי מכורים ובהקטנת הסיכון שהם חשופים לו בהידרדרות לסמים. פרויקט כזה שהוא מפעל משותף של המוסד לביטוח לאומי – המחלקה למפעלים מיוחדים, משרד העבודה והרווחה – המחלקה לטיפול בנפגעי סמים וגוינט ישראל (תחום ילדים בסיכון), מוצג בעבודת הערכה זו.

על התוכנית

התוכנית לעבודה קבוצתית עם ילדי נגמלים היא "מפעל מיוחד" של המחלקה למפעלים מיוחדים במוסד לבטוח לאומי, אשר החל כיוזמה של המחלקה לנפגעי סמים במשרד העבודה והרווחה. חבר אליהם הגוינט כשותף בהפעלת השתלמות המנחים ובמימונה.

התוכנית היא מפעל מיוחד בגלל חדשנותה. היא כוללת אלמנטים חדשניים הן ביחס לתוכן העבודה, הן ברמה הארגונית ובתפישה המערכתית ביחס לתחום הטיפול בנפגעי סמים והן בהגדרת אוכלוסיית היעד. התוכנית עונה על צורך הקיים בשטח מזה זמן רב והוא: הטיפול בילדי נגמלים. ילדי הנגמלים הנם קבוצה של ילדים, שיש חשש כי יפגעו באופן קשה מהזנחה פיזית, רגשית וחברתית עקב בעיות הסמים של הוריהם והיחסים המשפחתיים הבעייתיים הנרקמים במשפחות (פרוט בהמשך). ילדים אלו לא טופלו עד כה אלא במסגרת המשפחתית. הצרכים הייחודיים של ילדים אלו למקום בו יוכלו לטפל בעצמם ולמען עצמם לא נענו עד לפתיחת תוכנית זו.

במסגרת התוכנית מוכשרים מנחים לעבודה קבוצתית עם ילדים. בהמשך, ילדי הנגמלים משתתפים בקבוצות טיפוליות בהן עולות ומטופלות המצוקות המתוארות. את העבודה הקבוצתית של הילדים מלווה עבודה קבוצתית עם ההורים, שמטרתה לתמוך ולהשלים את

התהליך הטיפולי עם הילדים. הקבוצות פעלו במקביל במספר אתרים בכל הארץ (ראה/י פרוט בפרק הארגוני), זאת מתוך רצון לתת מענה לטווח רחב של לקוחות באזור מגוריהם. התוכנית כוללת מרכיבים טיפוליים ומניעתיים, תוך שימוש בטכניקות מקובלות בעולם הטיפול הקבוצתי בילדים. התוכנית מתייחסת לנושאים הנלקחים מעולמם של ילדי נגמלים מסמים ועוסקת בקשר בין ההורה לילד, שיפור האווירה המשפחתית והרגעת מתחים וקונפליקטים.

אוכלוסיית היעד

התוכנית מיועדת לילדיהם של מכורים לשעבר, אשר השתקמו מבעיות הסמים אך ילדיהם עדיין סובלים מטווח רחב של בעיות. הגדרת הבעיות מבוססת על תפישות תאורטיות שונות (קוהוט, וויינקוט, מהלר ומילר) כפי שנוסחו על ידי יזמי ההצעה (ב"טופס בקשה להשתתפות במפעל מיוחד מן הקרן למפעלים מיוחדים" יולי 1995):

- משפחת המכור/נגמל מאופיינת על ידי תוהו ובוהו כשהמסר המרכזי לילד הוא "שמור על הסוד".
 - הילדים מאופיינים בחסכים בסיסיים: הבנה, כבוד ותגובה מתאימה להתנהגותם ולצורכיהם. הסם הוא המרכז בבית וצורכיהם של הילדים אינם תופסים מקום.
 - הילדים לומדים לחיות כמענה לצורכי המבוגרים ורגשותיהם עצמם נותרים ללא מענה. כיוון זה מכתוב לקיחת אחריות יתר של הילדים על הנעשה בבית.
 - הילדים אינם מודעים לתכנים הקשים של עולמם הפנימי: דחף לשליטה, חוסר כבוד, מניפולציה.
 - העדר גבולות בין אישיים ברורים והיפוך תפקידים במשפחה.
 - מנגנוני הגנה לצורך הישרדות: הדחקה, חוסר אמון, סודיות, שליטת יתר בעצמו, הסתגרות, הימנעות מקשר בין אישי עם אנשים מחוץ למשפחה.
- התוכנית מיועדת לילדים ומתבגרים בני מכורים לשעבר, אשר הוריהם הגיעו למחלקה לשירותים חברתיים לגמילה ושיקום.

מטרות התוכנית

1. לספק לילד מרחב מוגן בו יוכל לבטא את עולמו הפנימי.
2. לשחרר את הילד מכל אחריות לבעיית ההתמכרות של הוריו.
3. לתת לגיטימציה לתפישת הרגשות, המחשבות והצרכים של הילד.

4. לאפשר לילד קשר משמעותי עם מבוגר המסוגל לספק לו הבנה, קשב וסבלנות.
5. לאפשר שימוש במנגנונים חיוביים, חיים, במקום "מנגנוני הישרדות" כדי לאפשר גדילה ויצירתיות.
6. לאפשר לילד להתגבר על ההוראה שקיבל בבית "לא לדבר" ובכך להתגבר על בעיות למידה בבית הספר.
7. לאפשר התמודדות עם הסטיגמה של ההתמכרות.
8. לאפשר לחלק חוויות ורגשות בקבוצה המורכבת מילדים החווים חוויות דומות בבתיהם.
9. לאפשר זיהוי התפקידים המשפחתיים במשפחה דיספונקציונלית.

שלבי הביצוע של התוכנית

גיוס המנחים:

מתבצע גיוס נפרד למנחים, הם אינם מגויסים בהכרח מקרב העובדים של המשרד, אלא מגויסים על פי קריטריונים ייחודיים לדרישות התפקיד.

הכשרת המנחים:

קורס הכשרה שנמשך כחצי שנה שבו עוסקים בשלושה מרכיבים עיקריים: סמים, עבודה עם קבוצות ועבודה עם ילדים.

היציאה לשטח:

בחירת CO-מנחים¹ מתוך היחידות, יצירת קשר ראשוני עם היחידות ומיון הילדים לקבוצות.

עבודה בקבוצות:

קבוצות הילדים נפגשות אחת לשבוע במשך 6 עד 8 חודשים. העבודה בקבוצות מלווה בהדרכה למנחים. את קבוצות הילדים מלווה עבודה עם ההורים, לרוב במפגש או שניים לאורך התקופה. פריסת קבוצות הילדים מתוארת בהרחבה בנספח מס' 6, ניתוח הפריסה מפורט בחלק ה' במבנה הארגוני של הפרוייקט.

1 CO-מנחים – מנחים עמיתים, עובדי היחידות היישוביות לטיפול בנפגעי סמים.

על ההערכה

לפרוייקט "קבוצות ילדי נגמלים" אספקטים מגוונים החשובים לפעולת ההערכה: ארגוניים, פסיכולוגיים, חינוכיים וסטטיסטיים, המחייבים הכרות עם תחומי דעת שונים. מכאן הצורך להעריך מתחומי ידע שונים: החל מניתוח מערכות ארגוניות, תפישות ארגוניות ויחסים בינ-ארגוניים, דרך מעקב אחר וניתוח של תהליכים שונים בקבוצות הילדים ומעבר לקבוצות וכלה בניתוח סטטיסטי של שאלונים ונתונים. הצורך בידע ספציפי בנושא הסמים במסגרת ההערכה הביא לשיתופו של גיורא קלר, פסיכולוג קליני העוסק בתחום הסמים, כשותף להערכה בתחילת הדרך.

מהות הפרוייקט ושאלת ההערכה, מכתובות עבודה בו זמנית על שתי רמות של הערכה: מקרו ומיקרו. במקרו מדובר בהבנת התהליכים המערכתיים שמקדמים או שמעכבים את עבודת הפרוייקט והשפעות מערכתיות של הפרוייקט ועל הפרוייקט (כנגזר ממטרות ההערכה). יחד עם זה ולצורך הבנה טובה יותר של המערכת, יש צורך להבין דברים בהקשרם. כלומר, להתבונן בתהליכי מיקרו ובחלקי מערכות. חשוב לראות את הסך הכולל שקיים במערכת, משקלו ואיכותו, מה מטפח ומה מגביל או חוסם את השגת מטרות הפרוייקט. מטרות ההערכה, שאלת ההערכה והצורך לעבוד בשתי הרמות, מחייבים הערכה בשיטה אקלקטית, מותאמת לשאלה המוערכת ומבוססת על פי טיב העניין על מערכי מחקר ניסויים ודמויי ניסוי כמו גם על גישות סמיוטיות (Tucker & Dempsey, 1991), קונסטרוקטיביסטיות (Guba & Lincoln, 1989), אתנוגרפיות (Goetz & LeCompte, 1984) ועל מתודולוגיות מחקר כמותיות.

תפישת ההערכה שבה עבד צוות ההערכה היא של הערכה מעצבת – שלוקחת על עצמה אחריות לעיצוב הפרוייקט, רפלקטיבית – שמקדמת תהליכי למידה של בעלי העניין בפרוייקט ומסכמת. תפישת העבודה המלווה את הצוות היא של שילוב בין הערכת תהליך להערכת תוצר. ההערכה, לפי תפישת זו, צריכה לתת מענה משמעותי לשאלות שמתעוררות במהלך העבודה והיישום של הפרוייקט ולסייע באופן אקטיבי בבניית תהליך עבודה משמעותי. עבודת ההערכה מכוונת לאיסוף, ניתוח, המשגה והבנה של מה שקורה בפרוייקט. הבנה טובה של מה שקורה בפרוייקט מחייבת גישה רב-ממדית מורכבת ולכן המעריך אינו בודק משתנים מבודדים, אלא אירועים. בדיקה של אירוע כוללת בתוכה את מירב המשתנים האפשריים, עם כל הקשרים ההדדיים ביניהם וגם תופעות חד-פעמיות, שאינן משתנים ושיש להן השפעה על מה שקורה בפרוייקט. ההשפעות הן הדדיות. תהליכי למידה שמתרחשים או לא מתרחשים בועדת היגוי, למשל, משפיעים ומקרינים על מה שמביאים מנהלי הפרוייקט אל השטח, שבתורו מקרין על האפקטים שנמצאים בסוף התהליך. לכן לא ניתן לנתק מרכיבים בדידים של הפרוייקט. כולם יחד משפיעים הדדית ויוצרים את התרכובת הייחודית של התוכנית "קבוצות לילדי נגמלים".

מושאי ההערכה:

- א. התפתחות המנחים – השתלמות המנחים, תכנים, ידע, שינויים קונספטואליים, רכישת כלים, עבודה מקצועית וכו'.
- ב. קבוצות הילדים בשתי תקופות: ארגון והקמה וסיום הקבוצה.
- ג. הרובד הארגוני של הפרוייקט.

כלי ההערכה והיקף השימוש בהם:

הופעלו כלים פתוחים (ראיונות ותצפיות), כלים השלכתיים וכלים סגורים (שאלונים). הכלים השונים בדקו עמדות כלפי התוכנית, תכני פעילות, מיפוי ארגוני של פעילות, שינויים קונספטואליים ותוכניים בעקבות החשיפה לתכנית. שאלוני המנחים הועברו לכל המנחים בהכשרה. כל שאר הכלים הועברו למדגם משתתפים. הקריטריונים לדגימה או לבחירה של האוכלוסיות מפורטים בהרחבה גם בסעיפים המציגים את הממצאים.

- תצפיות:

צוות ההערכה צפה:

- * בתהליכי הגיוס והמיון של המנחים.
- * בתהליך ההכשרה: בכל המפגשים לאורך הסדנא ובשלושה מפגשים נוספים שהתקיימו לאחר תום ההכשרה.
- * בעבודה בקבוצות הילדים: נדגמו שתי קבוצות. מועד תחילת פעילות הקבוצות לא היה קבוע והשתנה בין ישובים שונים ובין מועדים שונים. הדיווח על מועדי תחילת הפעילות היה חלקי ולא הגיע לידי צוות ההערכה באופן רציף, גם משום שלא היה רכז נפרד לפרוייקט (הפרוייקט נוהל על ידי המחלקה לנפגעי סמים במשרד העבודה והרווחה) וגם משום שלשכות המקומיות לקח זמן להתארגן להקמת הקבוצות, זמן שבו נערכו שינויים תוך כדי התארגנות. המספר הגדול יחסית של הקבוצות והפריסה הארצית הרחבה שלהן, הוסיפו לקושי באיגום המידע ביחס אליהן, דבר שיצר קושי בדגימה. בסופו של דבר דגימת שתי הקבוצות להערכת העומק התבצעה על פי מספר קריטריונים: 1. הסכמת המנחים. 2. קיומו של דווח על מועד תחילת פעילות. 3. הבדל דמוגרפי וגיאוגרפי בין השתיים. נדגמה קבוצה אחת בצפון ואחת במרכז הארץ, קבוצה אחת של ילדים בוגרים יותר ואחת של פחות וקבוצה אחת שבה פעלו שתי מנחות לעומת קבוצה שבה פעלו מנחה ו-CO-מנחה. חלק ממנחי הקבוצות העדיפו שלא תתבצע הערכת עומק בקבוצות שלהם, מתוך חשש בשל העובדה שזו הפעם הראשונה שהם מבצעים פעילות זו.
- * במפגשי הורים (נצפו שני מפגשים בקבוצות שנדגמו).

- ראיונות:

- צוות ההערכה ביצע ראיונות עם קבוצות שונות במערך הארגוני של התוכנית:
- * ראיונות עומק אישיים עם מנחי הקבוצות. ראיונו 8 מנחים לקראת סוף תקופת ההכשרה (בין חודש נובמבר לחודש דצמבר 1996). הראיונות היו ראיונות עומק פתוחים למחצה – הוצגו שאלות פתוחות אך אחידות לכולם.
 - * ראיונו ארבעה מנהלי יחידות יישוביות לטיפול בנפגעי סמים.
 - * ראיונות עומק עם מנחי המנחים ועם מובילות ההכשרה: ראיונות אלו היו חצי מובנים. הם הכילו שאלות קבועות לכולם אך עם אפשרות לשאול שאלות הבהרה. השאלות שנשאלו התמקדו בשני עולמות תוכן מרכזיים: תפישת עולם טיפולית, ללא קשר לפרוייקט ומטרות הפרוייקט, ההכשרה ומטרות בקבוצה.
 - * ראיונות מיון הילדים לקבוצות: ראיונות עם המנחים וה- CO-מנחים לגבי תהליך המיון. הראיונות נערכו באותה טכניקה של ראיונות האישיים. ראיונות אלו התמקדו בחיבור לשטח ולתחנה, קריטריונים למיון ונושא ההדרכה.
 - * ראיונות ילדים: ראיונות Pre (בחודש הראשון להפעלת הקבוצה) עם 47 ילדים ב- 8 קבוצות וראיונות Post (בחודש האחרון להפעלת הקבוצה) עם 28 ילדים ב- 6 קבוצות – ראיונות אלה נועדו לבדוק את התהליך שעברו הילדים בקבוצה, אי לכך הם בדקו באופן השלכתי את התפישות של הילדים לגבי קבוצה ולגבי משפחה. הראיונות בוצעו עם כל אוכלוסיית הילדים בקבוצות הנדגמות. בתוך הקבוצות לא התעורר כל קושי לראיין: הדבר בוצע בתאום עם מנחי קבוצות הילדים. פחות ילדים רואינו בראיונות ה- Post (שהתקיימו רק ב- 6 מתוך 8 הקבוצות המקוריות) משום שלמרות בקשות שונות לא התקבלו התאריכים של מועדי סיום הקבוצות בהן רואינו ילדים בתחילת הדרך.
 - * ראיונות עומק עם מובילי התוכנית.
 - * ראיונות נוספים עם בעלי תפקידים על פי צורך.

- שאלונים:

שאלוני Pre – Post למנחים ול- CO-מנחים – במסגרת הערכת הפרוייקט ענו המנחים על שאלונים הן באחד המפגשים הראשונים של ההכשרה (אפריל 1996), להלן Pre והן באחד המפגשים שהתקיימו לאחר תום ההכשרה ולאחר שלב ההתארגנות של המנחים במפגש עם קבוצות הילדים (נובמבר 1997), להלן Post. שאלוני ה- Pre הועברו לפני התחלת ההתנסות. השאלונים כללו שאלות אינפורמטיביות אודות המנחים ומידת החשיפה שלהם לתחומים המרכזיים של הפרוייקט ועמדות כלפי תחומים שונים הכרוכים בפרוייקט. שאלוני ה- Post הם ארוכים יותר ורלוונטיים להתנסות. על שאלוני ה- Pre ענו 21 מנחים ועל שאלוני ה- Post ענו 15 מנחים ו- 14 CO-מנחים (מדובר בכל הנוכחים במפגשים בהם הועברו שאלונים). לא התעורר כל קושי להעביר שאלונים: הדבר בוצע בתאום עם מנחי ההכשרה. השאלונים מובאים בנוסח המקורי בנספחים מס' 1 ו- 2.

- ניתוח מידע :

השתתפות בכל וועדות ההיגוי שהתקיימו במהלך הפעילות ובחלק מן הוועדות המקצועיות שליוו את פיתוח ההכשרה (השתתפות לפי הזמנה) וניתוח מידע כתוב ומידע שנמסר בוועדות אלו.

לסיכום :

למרות הקשיים, נראה שהדגימה מאפשרת הסקת מסקנות. הממצאים ביחס לילדים הגיעו מקבוצות מגוונות ומפוזרות וממגוון גדול יחסית של ילדים. הממצאים ביחס למנחים ול-CO-מנחים משקפים את תשובותיהם של מרבית המנחים הפעילים וממצאי הכלים הפתוחים (ראיונות עומק ותצפיות) מתוקפים על ידי הכלים הסגורים.

תהליך העבודה בקבוצות

בחלק הזה ידונו הממצאים הנוגעים לשלב ההתארגנות להקמת הקבוצות ויוצגו ממצאי התצפיות והשאלונים העוסקים במה שהתרחש בקבוצות עצמן. בחלק זה מופיעים מספר סוגי תפקידים:

- מנחים – מנחי קבוצות הילדים, רובם השתתפו בקורס ההכשרה למנחים. גויסו במיוחד לצורך התוכנית.
- CO-מנחים – מנחים עמיתים, עובדי היחידות היישוביות לטיפול בנפגעי סמים. בדרך כלל נעשתה הנחיית קבוצות הילדים במשותף: מנחה שעבר את ההכשרה בתוכנית ו-CO-מנחה מהישוב.
- מנחי ההכשרה – מורי המנחים. אותם מנחים אשר הדריכו את המנחים שהשתתפו בהכשרה.
- מדריכים (Supervisors) – מדריכים מקצועיים אשר ליוו את המנחים וה-CO-מנחים כיועצים במהלך העבודה עם הקבוצות.

הערכת העבודה בקבוצות

תצפיות:

שתי קבוצות לוו בתצפיות עומק לאורך כל תקופת פעילותן. אחת הקבוצות נצפתה אחת לשבועיים והשנייה לאורך כל התהליך. הקבוצות נבחרו כך שייצגו אזורים שונים בארץ ובהתאם להסכמת המנחים. כמו כן הוחלט לבחור קבוצות המייצגות גילאים שונים. בפועל בשל מגוון אילוצים, נבחרו קבוצות המייצגות גילאים שונים, אך לא שונים מאד. בנוסף, במטרה לבחון מודלים שונים של הנחיה ושיתוף פעולה עם הרשויות, נבחרה קבוצה אחת אשר הונחתה על ידי שני מנחים חיצוניים שעברו הכשרה וקבוצה שנייה שהונחתה בדגם ה"רשמי" – מנחה חיצוני בשיתוף עם CO-מנחה מהיחידה. מטעמי הבטחת אנונימיות, לא צוינו שמות הקבוצות. הקבוצות שנבחרו:

- א. קבוצה בגילאים 11 עד 13, הונחתה על ידי מנחה בוגר הקורס ומנחה עובד סוציאלי ביחידה.
 - ב. קבוצה בגילאים 9 עד 11, הונחתה על ידי שתי מנחות בוגרות הקורס.
- בדו"ח יוצגו אלמנטים דומים ושונים משתי הקבוצות.

ראיונות:

ראיונות בוצעו עם בעלי תפקידים שונים בתהליך הקבוצתי:

- מנחים: המנחים בקבוצות השונות רואיינו ראיונות עומק וראיונות קצרים יותר לגבי עבודתם בקבוצות.
- מנהלי יחידות יישוביות לטיפול בנפגעי סמים.

שאלוני מנחים:

ל- 21 מנחים הועברו שאלונים בתחילת תקופת ההכשרה (להלן שאלוני מנחים Pre) ול- 15 מנחים ול- 14 CO-מנחים בתום תקופת ההכשרה (להלן שאלוני מנחים Post).

קשרים

הקשר בין המנחים לבין עצמם:

תצפיות העומק שנערכו בשתי קבוצות, הראו שני מודלים של הנחייה: האחד מודל בו שיתפו פעולה שתי מנחות בוגרות ההכשרה והשני, מודל שבו הנחו יחד מנחה מההכשרה ומנחה מתוך התחנה (CO-מנחה). בשני המודלים ובמיוחד במודל השני, היה על המנחים להכיר זה את זה בתקופה קצרה יחסית, לגבש תוכנית פעולה משותפת ולגשר על פערים. נראה היה כי בשתי הקבוצות הגיעו המנחים לשיתוף פעולה פורה. המנחים הגיעו ליכולת להידבר ביניהם, להתמודד עם מחלוקות ולנתח באופן שיטתי את פגישות העבודה. סייעו לכך בעיקר מקצועיותם של המנחים יחד עם מאפיינים אישיותיים. במקרים בהם תהליך ההדרכה (Supervision), היה משמעותי, גם הוא תרם בכך.

מנחי קבוצה אחת לא היו שבעי נחת מהמדריך שלהם (Supervisor) ולמרות זאת פעלו בעצמם לגשר על פערים. חשוב לציין כי מנחים אחרים דווחו על תרומה מרכזית של ההדרכה לפעולתם.

בשתי הקבוצות נצפתה חלוקת עבודה לא פורמלית: דומיננטיות שונה בין עבודה קבוצתית ועבודה טיפולית פרטנית. חלוקת העבודה הושפעה מההכשרה, מניסיון קודם ומנטייה אישית של כל אחד מהמנחים. כך נצפתה חלוקה טובה בין הקדשה רגשית והקדשה קוגניטיבית, בין עבודה קבוצתית ועבודה אישית ובין ידע תיאורטי שונה.

הקשר בין המנחים ליחידות:

בקבוצה הראשונה, בה אחת המנחות היא עובדת של היחידה נראה היה כי התחום הטיפולי מיושם באופן הוליסטי, היינו, יש קשר בין הטיפול בילדים לבין הטיפול במשפחת הנגמל ולא דווחו קשיים בעבודה מול היחידות. בקבוצה השנייה, בה שתי המנחות היו חיצוניות, כמעט ולא הורגש הקשר בין היחידה לבין המנחות. קושי זה גרם לעיכוב ניכר בתאריך פתיחת הקבוצה.

מיון הילדים לקבוצות

חלק זה מבוסס על ראיונות שנעשו לגבי תהליך המיון. בוצעו ראיונות משותפים למנחים ול-CO-מנחים, בשש הקבוצות הראשונות של הפרוייקט. אי לכך, אפשר שיש בראיונות אלה הטיה מסוימת ושדברים השתנו בהמשך. רואיינו 6 מנחים ו-CO-מנחים מהיחידות. לתשובות שנתנו המנחים בשלב זה חשיבות בהסבר והבנת התהליכים שהתרחשו מאוחר יותר בקבוצות ובמיוחד הבעיות שנצפו ודווחו על-ידי המנחים.

גיוס הילדים נעשה בעיקר על ידי ה-CO-מנחים שמכירים את המשפחות המטופלות. למרות המאמצים הרבים שהושקעו, לא הצליחו להגיע במהלך השנה הראשונה לכמות המתוכננת של 28 קבוצות. לבסוף נפתחו 24 קבוצות, בהבדלי זמן גדולים זו מזו (התהליך נמשך מספר חודשים) וחלו את פעולתן. נמסר כי בהמשך הפרוייקט נפתחו קבוצות נוספות. מנהלי היחידות טענו שלהם ברור הצורך בקבוצות כאלה ושהקבוצות עונות על צורך שקיים, אבל לדעתם היה קושי בשיווק התוכנית לחורי הילדים, שחששו מגילוי ה"סוד".

התפלגות התשובות בראיונות:

- מה הוצג לילדים ולחורים? – על פי תשובות המרואיינים נראה שעיקר ההצגה התבססה על הפעילות הקבוצתית ועל מה שיקרה בקבוצות – "מקום שבו אפשר לבטא רגשות". לא דובר על הגורמים בעטיים הגיעו הילדים לקבוצות (סמים, בעיות של הילדים עצמם) או על תוצרי הקבוצות שמעבר לקבוצה עצמה.
- מהם הקריטריונים לקבלה לקבוצה? – המנחים עסקו בשאלות מהותיות הכרוכות בקבלה (פרופורציה בין בנים ובנות, בין יהודים וערבים, התאמת גילאים וכו') אולם הם גם דווחו שהאילוצים בשטח חייבו בסופו של דבר התפשרות על קריטריונים.
- מי הרכיב את רשימת המועמדים וכיצד הגיעו? – בכל הקבוצות הרשימה הורכבה על ידי עובדי היחידה לטיפול בנפגעי סמים על פי היכרות מוקדמת ורשימות מטופלים שקבלו משאר המטופלים ביחידה.
- סיבות לדחייה של ילדים מהקבוצה בעקבות המיון – כל המנחים דווחו שרק ילדים בודדים נדחו מהקבוצות. בסופו של דבר רוב הילדים שהופנו אל המנחים שולבו בקבוצות.
- החוזה בין המנחים לילד – האלמנטים הכרוכים בחוזה די ברורים ומוגדרים למנחים, רוב המנחים הציגו קבוצה דומה של כללים: "התנהגות סבירה ולא אלימה", "הגדרת זמן ומקום והצגת המנחים". המנחים משאירים מקום רב לכללים שיקבעו תוך כדי העבודה.
- סטטוס ההורים (התפלגות לפי קבוצות) – יש בקבוצות קשת רחבה של מטופלים: לפני גמילה, במהלך גמילה, כאלה שנגמלו, משתמשים. כמו כן משתתפים בקבוצות ילדים של אלכוהוליסטים ושל הורים שאינם בטיפול.

- הלשכה ואופי הקשר איתה בהקשר של מיון הילדים – במחצית מהראיונות דווח על קשר משמעותי ותורם, "התייעצויות ופרגון". במחצית השנייה על קשר חלקי יותר "יחסים קורקטיים".

- מנהלת הלשכה – הוא פונקציה משמעותית לטוב ולרע. המנחים מדווחים כי מעורבות המנהלת משפיעה מאד על קליטתם בתחנה ויותר מזה על קידום הפרוייקט. מנהלי היחידות שרואיניו, דברו על קשרים לא ברורים, על מחסור בידע ועל קריטריונים לא ברורים למיון הילדים.

- מטרת הקבוצה וציפיות המנחים – מטרת הקבוצות מגוונות. הן ממוקדות בילד: "ללמוד על דפוסים אחרים של התנהגות", "לדבר על הסוד", פחות בהקשר של הילד בקבוצה ולא במסגרות חוץ קבוצתיות (למשל בית-הספר). כמו כן המטרות מכוונות מאד ל"כאן ועכשיו" – "לספק מידע". בולט מיעוט התשובות שיש בהן אלמנט של הישגים טיפוליים חיוביים בעתיד (ראה/י פירוט בהמשך הדו"ח). יכול להיות שהדבר נובע מזהירות יתר של המנחים בשלב זה, חשש לצפות ולקוות ואולי גם להתאכזב. מאידך, העדר ציפיות מוגדרות חיוביות לעתיד עלול לגרור הצבת קריטריונים נמוכים יחסית, שיקשו על השגת מטרות רחוקות טווח יותר.

- האם יתקיימו קבוצת הורים? – אף אחד מהמשיבים לא מצהיר בתחילת הפעילות על כוונה לנהל קבוצת הורים קבועה כמתוכנן אחת לחודש: "בהתאם לצורך", "אולי שלוש פעמים". כמו כן המנחים מדגישים כי בתחילת הפרוייקט לא הוזכר הנושא של קבוצת הורים. לא כחלק ממסגרת העבודה ולא מבחינה מהותית: מטרות, דרכי הנחייה וכו'.

במהלך ההכשרה, לא נעשה עם המנחים ברור מקיף סביב קריטריונים למיון הילדים לקבוצה, קריטריונים שיכולים לרמוז על כיוונים של טיפול מחד גיסא ולהוות בסיס להגדרת קריטריונים להצלחה או לכישלון הטיפול הקבוצתי מאידך גיסא. ההגדרה שנתנה נציגת משרד העבודה והרווחה ("כל ילד ממשפחה בה ההורה מכור ובטיפול גמילה, מתאים לקבוצה, אלא אם יש סיבה בולטת ונראית לעין שמצביעה על חוסר היכולת שלו להשתלב בקבוצה") היא הגדרה פתוחה במהותה ומאפשרת השתלבות של מגוון של ילדים. עם זאת הגדרה זו אינה מפורטת דיה ולכן איננה מהווה קריטריון עזר לקבלת החלטות. למשל: האם ילד של הורה "נקי" מזה חצי שנה מתאים או לא? ומה ביחס לאחים? האם מקבלים אחים לאותה קבוצה ואם כן כמה, את מי ועל איזה רקע?

בוועדת ההיגוי נמסר כי ניתנה אוטונומיה לכל תחנה להגדיר קריטריונים רלוונטיים. הדבר מאפשר לבדוק מודלים חלופיים וכן לתת ביטוי לאמונות הטיפוליות של כל אחד מהמטפלים. אך עם זאת, תהליך הלמידה בהכשרה לא שימש מנוף ליצירת מבנה ידע שמתייחס לקריטריונים אלה. בפרוייקט כל-כך ראשוני, שבו לאוכלוסייה יש צרכים שונים, יש חשיבות להשאת קריטריונים פתוחים. מצד שני, מסגרת משלימה של דיון ובדיקה בקרב ועם המשתלמים, לצורך למידה עתידית, היא חשובה לא פחות.

לסיכום:

מיון הקבוצות היה אקט פורמאלי בעקרו מבחינת המנחים. לרוב בצעו את העבודה ביחידות, אותן חוו המנחים בדרך כלל כמסייעות או כעוזרות באופן קורקטי. רק במעט מקרים נחו היחידות כמפריעות. המנחים קבלו בעצם כמעט את כל האוכלוסייה שהופנתה אליהם: אוכלוסייה מגוונת מאד שלא תמיד התאימה לקריטריונים של בוני התוכנית ולעתים אף היתה בעייתית (למשל שילוב אחים בקבוצות, פערי גיל גדולים בתוך הקבוצה). למנחים לא היתה ברירה: זו היתה הדרך היחידה לבנות קבוצה שתתחיל לפעול בטווח זמן סביר.

קבוצות ההורים שתפקידן לתמוך בתהליך העבודה עם הילדים פעלו באופן חלקי ולא קבוע. ברוב המקרים הן התקיימו פעם עד פעמיים לאורך תקופת הפעילות של קבוצת הילדים.

יש לציין כי מהראיונות עימם, עולה כי המנחים ממוקדים בילד ופחות במטרות קבוצתיות. כפי שכבר צוין, לא היו קריטריונים חד משמעיים לגיוס הילדים והקבוצות נבנו על פי התחושות וההבנה של המנחים במקום. לעיתים היו אילוצים כמו: מעט ילדים והרצון לפתוח קבוצה, שהביאו להתפשרות. הקבוצות היו שונות מאד. זו מזו במבנה שלהן ובהרכבן. כמו לגבי עניינים אחרים, גם בעניין זה, כשמדובר בתוכנית ניסיונית שמטרתה למידה, לשונות יש ערך חשוב.

הקמת הקבוצות ובנייתן

למנחים היה קושי עם התקופה של תחילת העבודה בשטח. הבעיות בהתארגנות וקשיי ההתחלה, העיבו על התלהבות. מתוך הראיונות עם המנחים בתקופת בניית הקבוצות עולה כי עיקר הבעיות בשלב התחלתי זה הן עם ה-CO-מנחים (לא הושם דגש על העבודה איתם, נתק או העדר CO-מנחים) ותחושה שהיחידות בשטח לא מוכנות או לא משתפות פעולה. בעיות שצוינו בעדיפות נמוכה יותר קשורות בהתחלת פעילות לפני סגירה של דברים (למשל, הדרכה ושכר שלא היו מוגדרים מראש, הקמת קבוצות ללא התחשבות בצרכי הילדים). למרות שחלק גדול מן המנחים עובד במשרד העבודה והרווחה ומכיר את דפוסי העבודה, נראה לרובם תהליך הכניסה כתהליך לא טוב. יתכן שחלק מהבעיה נובע מאי הכנה מספקת (בוודאי לגבי העבודה ב-CO-הנחיה) ומציפיות לא מתואמות ובכל מקרה, כניסה של זר למערכת יוצרת זעזוע וקושי.

מחתצפיות ומהראיונות מתקבל הרושם, שנחישות המנחה היתה הגורם המהותי בהשפעה על הקמת הקבוצה, הבנייתה ודרכי פעולתה. המנחים הגיעו לשטח פרוץ יחסית והיו צריכים לבצע בתוכם שלבים שונים של הבנייה.

נושא הקבוצה היה מעורפל מהבחינה הארגונית: הקשר עם היחידה, קליטת הילדים, ההדרכה ונושא ההורים לא היו מוגדרים עד הסוף. המנחה הפך לדמות מרכזית מבחינה ארגונית. למרות שהמנחים קיבלו הכשרה בתחום הארגוני (כניסה לארגון, שיווק הקבוצה), הם ראו את עצמם כמי שיבואו לארגון ויבצעו בו עבודה מקצועית בלבד (מיון והנחיית ילדים). בפועל מבצעים המנחים תחום רחב יותר של תפקיד ארגוני, תחום שיועד בראשיתו למנגנון של משרד העבודה והרווחה. יכול להיות שיש מקום בעתיד לקחת בחשבון את נושא האקטיביות בשלב מיון המנחים.

סיכום הממצאים מלמד שהמנחים היו "מחוברים" לעבודתם עם הילדים. המנחים היו מחויבים רגשית לילדים ולקבוצה ורצו בהצלחתה. המנחים יצרו "איי" שהוא יחידה שכוללת את המנחה, ה-CO-מנחה והילדים. באי זה ובשלב זה של הקבוצות, אין מקום רב להיסטוריה של הילדים, אך גם לא לעתיד. המנחים עסוקים במטרות של "כאן ועכשיו": מטרות כלפי הילד בקבוצה הנוכחית, "מקום שבו אפשר לדבר על הדברים, לבטא רגשות". ניתן לשער שתופעה זו מבטאת את הניסיון לשרוד את התקופה הראשונה – תקופת ההתמודדות עם הקמת קבוצה, שהיא חלוצית מטבעה, זרה לארגון, כשבאותה עת עליהם להתמודד בהרבה מקרים עם ארגון חדש (התחנה) ועם CO-מנחה שאינו מוכר ושיש בעייתיות סביב היחסים עמו.

הדגש על הישרדות, בא לידי ביטוי בהצבת מטרות קצרות מועד וכלליות: "שיהיה טוב והם יבואו", "להחזיק מעמד עד הסוף עם הילדים". בהתאם לשלב חלוצי של ארגון המנחים מבטאים מטרות דיפרנציאליות ומגוונות ויש הבדלים גדולים בין המנחים השונים. גם מגוון הגישות התיאורטיות לעבודה בקבוצות הוא רחב (ראה/י נספח מס' 3). נראה כי רב המשיבים עובדים ללא גישה תיאורטית מסוימת או בגישה אקלקטית. הדבר מרמז כי הפרוייקט אינו מדגיש בפני המנחים וה-CO-מנחים גישה טיפולית מסוימת ואולי אף מותיר את המנחים להתמודד עם סוגיה זו בעצמם.

בשאלה שעסקה במטרות המנחים לגבי העבודה בקבוצות הילדים, מתקבל מגוון רחב של תשובות מסוגים שונים (ראה/י נספח מס' 4). כמחצית מהמשיבים ענו תשובות כוללניות כגון "אותן מטרות כמו בתוכנית". למשיבים מטרות דומות למטרות התוכנית, בנוסף על המטרות ביחס לילדים. ה-CO-מנחים מדגישים את החתפתחות המקצועית. בשאלה אודות העמידה במטרות שהוצבו (שם) ניכר הבדל בממצאים בין המנחים ל-CO-מנחים: המנחים מתגלים כביקורתיים יותר כלפי עצמם ברמת תחושת השגת המטרות, לעומת ה-CO-מנחים.

שלבי העבודה בקבוצות

מתוך התצפיות ניתן לזהות מספר שלבים עיקריים שחזרו על עצמם בשתי הקבוצות, אך ככלל ניתן לומר כי שתי הקבוצות עסקו לאורך זמן בשתי שאלות מרכזיות: "האם יש קבוצה?" ו"מי משתייך אליה?".

שלב ראשון – הכרות, ציפיות, כללים ויצירת חוזה:

שלב זה ארך כ- 5 מפגשים, אם כי לאור התווספות משתתפים חדשים לאורך כל התקופה, הקבוצה עסקה בנושא זה מפעם לפעם גם בהמשך. בשלב זה הוקדשו המפגשים ליצירת החוזה בין המשתתפים/ות לבין המנחים/ות דרך כתיבת החוקים ולאחר דיון על משמעות החוקים, קבלתם והתחייבותם של המשתתפים/ות לשמור ולנהוג על פי כללים אלו.

בתשובותיהם לשאלה אודות השלבים השונים בתהליך הקבוצתי (ראה/י נספח מס' 5) השלב הראשון מאד מובחן בקרב המשיבים. ברור למשיבים כי שלב זה מוקדש להכרות, גיבוש ואמון וזהו הבסיס לתחילת הקבוצה. רוב המנחים בחרו שלא להציג הדגמה ממשית, אלא לתת הכללה שמתארת את מה שעשו. הנושאים הבולטים הם: עבודה על חוזה ותאום ציפיות, עבודה על גבולות, קושי של הילדים לתת אמון, בדיקה של הילדים את המנחים, עיסוק במתודות (תעודת זהות, טיול גיבוש, המנון). רוב התשובות של המנחים ושל ה-CO-מנחים דומות, אלא שהמנחים מדגישים שני נושאים שה-CO-מנחים לא מדגישים: עבודה על גבולות ועבודה על אווירה ואמון. שני גורמים היו עשויים להשפיע על כך: ההכשרה, שעוררה מודעות לנושא הגבולות ויצירת אמון והמרחק מהיחידה, שאיפשר מבט מבחוץ.

שלב שני – עבודה על תכנים לקידום מטרות הקבוצה דרך פעילויות:

הקבוצה עסקה בתכנים המרכזיים: רגשות, משפחה ותפקידים, סיפורים ונושא הסוד. ההפעלות בקבוצה היוו חלק מרכזי שדרכו הועלו הצרכים והקשיים הייחודיים של המשתתפים/ות. השימוש בהפעלות היה נרחב וכלל משחקים, סיפורים, משחקי תפקיד, מוסיקה, דמיון מודרך, תנועה, ציור, פסיכודרמה ועוד. הילדים שיתפו פעולה יותר בחלקי המשחק והיצירה ופחות בחלקים המילוליים שהיו להם קשים.

הניידות הגבוהה של הילדים בקבוצות הקשתה על הילדים האחרים להתפנות לנושאים הנוספים, שכן הם היו עסוקים בשאלות של מי קשור לקבוצה ומי לא, מי נמצא, מי חדש. האווירה המרכזית שלוותה את השלב היתה חדות יצירה סביב הפעילויות. שאלה מרכזית שלוותה את השלב הזה היתה: "באילו תנאים הקבוצה תצליח לשרוד?".

בשלב זה התקיימו מפגשי ההורים שהיו מוצלחים מאד (ראה/י פרוט בהמשך).

לעומת השלב הראשון שהיה מובחן מאד, בתשובותיהם לשאלה אודות השלבים השונים בתהליך הקבוצתי (שם) נראה כי השלב השני מגוון יותר. חלק גדול מהקבוצות ממשיכות את תהליך הגיבוש והאינטימיות. בעוד שמנחים אחרים מדוחים על עבודה בתכנים אחרים, בעיקר על הסמים, הסוד ודימוי עצמי. ברור וטבעי שבשלב הזה הקבוצות מתפצלות לתהליכים שונים.

נראה כי ה-CO-מנחים עסוקים יותר בתכנים הייעודיים של הקבוצה ובאינטראקציות הנוצרות בתוכה באופן ספונטאני ופחות בתהליכים הרלוונטיים לשימור קבוצה (אינטימיות, גיבוש). למנחים יש ראייה כוללת יותר של התהליך ושל בניית קבוצה, לפעמים על חשבון התכנים ואילו ה-CO-מנחים ממוקדים יותר בתהליכים תוך קבוצתיים.

העובדה שהמנחים עדיין מדווחים על עיסוק באינטימיות וגיבוש כחלק מהשלב עשויה ללמד על קושי בהבחנת השלב הראשון מהשלב השני. עיסוק זה מאפיין כנושא מרכזי את השלב הראשון בפעילות קבוצה ומופיע אחר כך כפעילות המשכית. מפתיע כי בקבוצות אלה הוא מופיע כנושא גם בשלב השני, אולי בעקבות שינוי בהרכב הילדים בקבוצה. אפשר, שהדבר נובע מקושי להבחין את הנושאים השונים לפי שלבים ואפשר שהוא נובע מהתכנים עצמם שבהם היו עסוקים בקבוצות.

שלב שלישי – פרידה וסיום :

שלב זה התקיים בכ- 4 מפגשים אחרונים. מפגשים אלו הוקדשו לפרידה ולסיום הקבוצה. המשתתפים/ות התבקשו לספר מה היה להם משמעותי בקבוצה ואף התבקשו לנסות לתת "מתנות" לחבריהם בקבוצה בדרך של משוב אישי. באחת הקבוצות הילדים העניקו מתנות מוחשיות – מעטפה עם מכתב אישי. בקבוצה השנייה, התקיימו שיחות משוב בין הילדים.

במהלך השלב עלו רגשות קשים לנוכח הסיום הצפוי שחלקם נאמרו במילים וחלק בדרך של Acting Out כלפי המנחים/ות, שהתבטא בין היתר באי הגעה לחלק ממפגשים אלו.

בתשובותיהם לשאלה אודות השלבים השונים בתהליך הקבוצתי (שם) שלב זה אף הוא מובחן, בדומה לשלב הראשון ומאופיין בתהליכי הפרידה והסיכום. מיעוט הקבוצות עסקו בנושאים אחרים (סמים, אינטימיות או אחר). אין הבדל מהותי בין המנחים ובין ה-CO-מנחים.

השוואה בין שתי הקבוצות שנצפו, לאורך התהליך :

יש לציין כי התהליכים בשתי הקבוצות היו דומים ברובם. ברקע של השלב השני, בשתי הקבוצות, היו מאבקי כוח ובדיקה של המנחים על ידי הילדים. שתי הקבוצות חוו אינטימיות לאחר זמן רב וכאשר מספר המשתתפים/ות היה קטן (4 עד 6). אינטימיות נחוותה גם בקשר עם ההורים ונחוותה הנאה מהפעילות המשחקית והיצירתית בקבוצות. בנוסף, בשתי הקבוצות

ריחפה לאורך כל תקופת הפעילות השאלה: "מי שייך לקבוצה?". היינו, שאלת קיום הקבוצה ויציבות מספר המשתתפים.

מודלים לעבודה בקבוצות:

נראה היה כי בשתי הקבוצות התקיימו שלושה מודלים טיפוליים בו זמנית: מודל עבודה קבוצתית (עבודה אל מול הקבוצה כפורום), מודל של טיפול פרטני בקבוצה (התייחסות לילד כזה או אחר בקבוצה) ומודל של טיפול פרטני מחוץ למערך הקבוצתי (שיחות אישיות עם ילדים מחוץ לשעת הקבוצה). שני המודלים הראשונים תפסו את מירב הזמן והתקיימו בשתי הקבוצות, המודל השלישי התקיים רק בקבוצה אחת.

קבוצה אחת השתמשה יותר בכלים של אומנויות, פעילויות אחרות ויציאות מהחדר. שתי שיטות העבודה הניבו תוצאות חיוביות וקשיים במידה דומה. לא ניכר יתרון לאף אחת משיטות העבודה. הגבול בין עבודה קבוצתית לבין עבודה טיפולית בקבוצה נשאר פתוח. קשה מאד להגדיר מטלות של עבודה טיפולית קבוצתית בגיל הזה. נראה היה כי המודל של עבודה פרטנית בקבוצה מצליח לחבר טוב יותר את הילדים, אך הפעילות הקבוצתית הלא טיפולית תרמה אף היא.

עבודה עם ההורים:

תהליך חשוב בגיוס הילדים היה גיוס ההורים. הפניה אל הילד נעשתה דרך ההורים, ההורים והילד הוזמנו לפגישה שבה הוסברה מטרת הקבוצה ונערך מעין חוזה. במהלך פעילות הקבוצה, הוזמנו ההורים למפגשים משותפים עם הילדים.

תהליך גיוס ההורים הוא חשוב לשם מתן לגיטימציה לילד להשתנות. הורה שותף לא נותן לילד תחושה שהוא (הילד) חותר נגד ההורה, או עושה דבר מאחורי גבו. בעיקר חשוב הדבר במשפחות שבהן קיים "סוד" או נושא שהילד יודע שאסור לדון בו בחוץ. ואכן מעורבות ההורים בתהליך, גם אם לא היתה אינטנסיבית, הוכחה כבעלת חשיבות רבה.

מפגשים עם ההורים נערכו ברוב הקבוצות, עם כי באופנים שונים ובתדירות שונה (בדרך כלל מפגש או שנים, אם כי היו קבוצות שבהן התקיימו ארבעה מפגשים). בשתי הקבוצות שבהן נערכו תצפיות עומק, נערכו המפגשים עם ההורים בשלב השני של הפעילות. הילדים שמחו מאד להביא את ההורים לקבוצות. הפעילויות המשותפות בין הילדים להורים נחו כחשובות הן להורים והן לילדים. נראה כי הן השפיעו על חיזוק הקשר בין ההורים והילדים. חלק מההורים דווחו שמזה זמן רב לא השתתפו בפעילות משותפת אינטימית כגון זו עם ילדיהם. דיווחים מסוג זה עלו גם מדברי מנחים בקבוצות אחרות.

קשיים בעבודת הקבוצות

בשתי הקבוצות שבהן צפינו, היה תהליך המשכי של עזיבת ילדים. נראה כי היו ילדים שהתקשו לעמוד במחויבות של הגעה רציפה לקבוצה, כנראה בגלל קושי לקחת חלק בפעילות קבוצתית בהתאם לנורמות המצופות (הקשבה, שיחה). באחת הקבוצות היה גם תהליך של כניסת ילדים חדשים לקבוצה, לאורך המחצית הראשונה של תקופת העבודה. תהליכים אלו יצרו צורך לעסוק כל הזמן בארגון הקבוצה ולא אפשרו לקבוצות להתפתח במלוא עוצמתן.

הועלו מספר אלמנטים שיכולים לסייע בהגבלת הסחרור: מיון קפדני יותר של ילדים (שבו יאותרו ילדים שאינם מתאימים לעבודה קבוצתית), יצירת חוזה נוקשה יותר עם הילדים וההורים, התניית מעורבות גבוהה יותר של הורים בתהליך, הגדרת משך זמן ברור וידוע מראש לקבוצה.

נוסף על כך, כפי שצפוי היה מלכתחילה, נוצרו בעיות בהבדלים בין המינים. בנות בגיל ההתבגרות מפותחות יותר מבנים בגילן ונוצרה חוסר התאמה. כמו-כן, לבנים היה קשה יותר להשתלב בתרבות השיחה שנוצרה. נקודות אלה מעוררות את הצורך להכין את הבנים טוב יותר לקבוצה, אולי בקבוצה מקדימה ולהתאים את המשתתפים מבחינת מין וגיל. נקודה זו היתה ידועה וצפויה מראש, אלא שבפועל לא הצליחו להתגבר עליה.

הקשיים עלו גם בשאלוני המנחים. הלוח הבא מציג את התפלגות תשובות המנחים לשאלה: "מה לדעתך היה חסר בתהליך הקבוצתי או מה הודגש פחות בקבוצה?":

לוח מס' 1: חסרים בתהליך הקבוצתי (במספרים מוחלטים)

מנחים	מנחים	
CO-מנחים	מנחים	
n=14	n=15	
3	6	תהליך קטוע או קצר מדי
4	6	ציינו שלא היה משהו חסר
3	4	בעיות טכניות (מקום, תקציב, הסעות)
1	6	מיון לא טוב של הילדים
4	4	גיבוש הקבוצה ואינטימיות
2	1	חסר מפגשי הורים
1	2	מקצועיות
2	1	נושא הסמים והסוד
5	4	אחר (פרידה, גבולות, דימוי עצמי, קונפליקט)
1	1	לא ענו
25	34	סה"כ תשובות

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

בהשוואה לשאלה על ההצלחות בתהליך, המנחים מודעים יותר לחסכים בתהליך הקבוצתי. המשיבים מתייחסים בתשובותיהם יותר לבעיות כלליות ופחות לנושאים ספציפיים. הדבר מרמז על בעייתיות סביב המודעות לתכנים הנדרשים בעבודה בקבוצה. הבעיות השכיחות מופיעות בשלשה מישורים: 1. זמן ואורך הקבוצה ובעיות טכניות. 2. הכנה לפני הקבוצה (מיון). 3. התהליך: גיבוש הקבוצה, הסמים ואחרים. למנחים היה קושי גדול יותר מאשר ל-CO-מנחים עם התהליך הקטוע ועם מיון הילדים. בשאר ההיבטים התשובות דומות. מעניין לבדוק האם רמת המודעות לתכנים הנדרשים בקבוצה תשתפר אצל המנחים לקראת תום עבודתם בקבוצות הילדים, היינו לאחר ניסיון שבו ייושם הידע התיאורטי השטח ואולי אף יופנם.

מה הושג בקבוצות?

הממצאים העוסקים בילדים מופיעים בפרוט בחלק "תוצרי העבודה עם הילדים", לפיכך יצוינו כאן רק נקודות אחדות. נראה כי בסופו של תהליך לא קל, התפתחו קבוצות. הילדים נקשרו רגשית זה לזה ולמנחים. נראה כי הקבוצה שימשה עבור המשתתפים/ות מקום קבוע ובטוח. המשתתפים/ות דיווחו שהיה להם כיוף, הם הכירו חברים/ות חדשים/ות, המפגשים עם ההורים היו משמעותיים עבורם. מבחינה התנהגותית דווח על ידי המשתתפים/ות על עליה ביכולת השליטה: "למדתי לשלוט בכעס וגם לבטא אותי", "אני יותר רגועה ולמדתי כיצד לבטא את

הכעס". נראה כי הילדים למדו לבטא רגשות במילים. בסוף הפגישות הם מדברים באופן חופשי יותר על תחושותיהם כלפי ילדים אחרים או כלפי משפחתם.

לסיכום:

כפי שנראה גם בראיונות הילדים (בהמשך), חל שינוי בקרב המשתתפים/ות. שינוי זה התרחש בעיקר דרך למידה אישית ומתוך התנסויות בפעילויות הקבוצה ופחות כלמידה מחברי קבוצה אחרים.

בשתי הקבוצות נצפתה עבודה מקצועית: שמירה על גבולות, שימוש בטכניקות טיפוליות, סוגים שונים של משובים ודיאלוג ועבודה עם כלים השלכתיים. למשל: במשימת כיור של בעלי חיים וסביבתם, ילדה אחת כיירה פרה הנעולה בחצר קטנה וצפופה. בעבודה איתה עבדו על השאלה האם כך היא מרגישה בבית.

יתכן שהמסגרת הקבוצתית אינה מתאימה לכל הילדים. מחד, הימצאותם של הילדים הפחות מתאימים בקבוצה מפריעה לשאר ובסופו של דבר הם גם נוטים לפרוש ומאידך, יש להיזהר מסינון מסיבי שכן יתכן כי בקרב אלו שנותרו בחוץ מתחזקת התחושה ש"גם כאן לא רוצים אותי". אולי אפשר למצוא דרך שבה מיון הילדים לקבוצות יהיה חלק ממיון כולל של ילדים לפעילויות בתחנה, כך שבסופו של דבר הילדים יופנו לפעילות המתאימה להם ביותר. יש לציין כי בעיה של נשירה מסיבית של ילדים מקבוצות מדווחת בהרחבה בספרות המחקרית, כך שאין במקרה זה עדות למקרה יוצא דופן, אך יש מקום לראותה כחלק מהתמודדות עם שאלת המיון.

תוצרי העבודה עם הילדים

בחלק זה התייחסות לממצאים הנוגעים לעבודה עם הילדים כפי שהם עולים מתוך ראיונות Pre ו-Post עם ילדים משתתפים בקבוצות ומתצפיות עומק בשתי קבוצות. ממצאים אחרים המתייחסים לקבוצות מופיעים בחלקים העוסקים במנחים ובהנחיה.

ממצאי ניתוח ראיונות ילדים

במסגרת הערכת הפרוייקט הוחלט לראיין את הילדים בקבוצות. הראיונות נערכו בקבוצות שונות והתקיימו בתחילת התהליך (במהלך החודש הראשון, להלן Pre) ולקראת סיום התהליך (בחודש האחרון, להלן Post). נערכו ראיונות Pre ל- 47 ילדים ב- 8 קבוצות וראיונות Post ל- 28 ילדים ב- 6 קבוצות. בכל המקרים רואיינו כל הילדים שנכחו במפגש, בהסכמתם.

נבחרו שתי שאלות. שאלה אחת פתוחה לחלוטין, ששאלת ישירות על הקבוצה: "ספרי על הקבוצה..." והשנייה השלכתית, על נושא המשפחה: "ספרי סיפור על משפחה...". בחלק מהראיונות נשאלו שאלות הבהרה, אם כי ברובם הובא הסיפור כפי שסופר וזאת כדי למנוע הטיות. מבנה כזה נבחר בגלל שהילדים קטנים וההערכה היא שיהיה קושי למלא שאלונים סגורים או לבצע ראיונות ארוכים.

על מנת לשמור על סודיות לא נרשמו שמות הילדים. על כן, ההשוואות בין Pre ל- Post הן קבוצתיות ולא אישיות. לא ניתן לעשות ניתוח לפי גילאים בגלל מיעוט משתתפים בכל קבוצת גיל.

שאלה מס' 1: "ספר על הקבוצה..."

שאלה זו היתה שאלה פתוחה. מטבעה שאלה כזו אינה מכוונת את המשיב לענות על תחום מסוים, אלא מאפשרת ל/ה להגיב באופן ספונטני. שיטה זו מאפשרת ללמוד באופן לא מוטה על התחומים המשמעותיים לילד/ה. בניית התשובות נבדקו שכיחויות של פרמטרים (שהועלו בחלקם על-ידי הילדים ובחלקם על-ידי צוות המחקר).

ניתוח הנתונים נעשה לפי השוואה בין Pre ל- Post. הנתונים המספריים הנם אחוזים מכלל המשיבים. בחלק מהראיונות הופיעו מספר פרמטרים במקביל ולכן סיכום האחוזים בשאלות מסוימות עובר את ה- 100%. כדי להמחיש את התשובות, שולבו בדו"ח ציטוטים מדברי הילדים. באופן כללי עולה תמונה חיובית ביותר מהראיונות בהשוואה בין Pre ל- Post וניכרים שינויים משמעותיים בתחומים רבים. ההבדלים מוצגים בלוח הבא:

לוח מס' 2: השוואה בין Pre ל- Post, מאפייני הפעילות והשיח בקבוצות (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
3.6%	21.3%	עיסוק בגבולות וכללים
10.7%	8.5%	אינטראקציה קונפליקטואלית
67.8%	40.4%	אינטראקציה רגשית
60.7%	59.6%	אינטראקציה אינסטרומנטלית
14.3%	4.3%	אינטראקציה קוגניטיבית
46.4%	23.4%	ביטויים של תחושת לגיטימציה ובטחון
32.1%	19.1%	השתתפות פעילה בשיחה
25%	14.9%	הקשבה פסיבית
25%	14.9%	עבודה על סיפורים
71.4%	72.3%	משחק
39.3%	38.3%	ציור
57.1%	36.2%	עיסוק ברגשות
21.4%	10.6%	אינטראקציה רגשית
10.7%	23.4%	אינטראקציה אינסטרומנטלית
17.8%	12.7%	התייחסות לסמים
78.5%	72.3%	חיובית
14.3%	23.4%	מעורבת משתנה

גבולות וכללים:

"קובעים חוקים, כמו שרק בשעה עשרה לארבע האופניים בחוץ", "להצביע לא להתפרץ...". הילדים עסקו פחות בנושא הגבולות בסיום הקבוצות. מבחינת התפתחות הקבוצה אפשר כי הילדים הפנימו נושא זה ולא היה צורך להמשיך ולעסוק בו כנושא מרכזי בחיי הקבוצה. סביר ששינוי זה מבטא את האפשרות של הילדים לעבוד על חלקים וחוויות אחרות.

סוג האינטראקציה עם עמיתים לקבוצה :

ככלל גדל מספר האינטראקציות המצוינות על ידי הילדים, בכל התחומים :

- אינטראקציה קונפליקטואלית: "לא אוהבת ילדה אחת כי היא תמיד משתלטת וזה לא כיף".
- אינטראקציה רגשית: "כיף להכיר את כל החברים, שאפשר לספר דברים שלאחרים אי אפשר לספר", "אני אתנגע לקבוצה, מאד רוצה שתמיד תהייה קבוצה. לא אשכח אותם".
- אינטראקציה אינסטרומנטלית: "אני מרגישה שיש לי עם מי לשחק ואני לא יושבת בבית".
- אינטראקציה קוגניטיבית: "בשכונה חשבתי שרק לי יש את זה. ופה הכרתי ילדים שכל ההורים שלהם השתמשו. כל אחד מרגיש מה שאני מרגישה, אז טוב לי כי מבינים אותי", "לפעמים מדברים על סמים ומזהירים אותנו לא לעשות כזה דבר".

עם התפתחות חיי הקבוצה מתרבות ומתפתחות כל סוגי האינטראקציות בין הילדים. נתונים אלו מראים כי הקבוצה מאפשרת מקום בו יכולים הילדים להביא חלקים רבים ומגוונים משל עצמם. בנוסף, חלה עליה משמעותית ביותר באינטראקציות הרגשיות והקוגניטיביות. יחד עם זאת, הילדים מקנים חשיבות רבה וללא שינוי לחלק האינסטרומנטלי בקבוצה. יש לזכור שעבור חלק מהילדים הצורך האינסטרומנטלי בעצם המפגש הוא צורך מרכזי.

ביטויים של תחושת לגיטימציה ובטחון :

- "אני מגיעה לקבוצה ומרגישה יותר פתוחה", "אני מרגישה ביטחון ורק כאן אני מוציאה את כל הכעסים", "סיפרתי לקבוצה והם לא סיפרו לאף אחד. פה אפשר לספר סודות".
- בסוף התהליך הילדים חשים יותר בטחון במסגרת הקבוצתית, המאפשרת להם שיתוף אינטימי.

סוגי שיח :

- השתתפות פעילה בשיחה: "אני מדברת על מה שקשה ומוציאה את מה שיש בלבי".
 - הקשבה פסיבית: "אנחנו מדברים על כל מיני בעיות שקורות פה".
- השיחה תופסת מקום משמעותי יותר עם התפתחות הקבוצה. הילדים מדברים יותר אך ניכר שחם גם מקשיבים יותר. נתונים אלו מרשימים אף יותר אם נזכור את גיל הילדים.

סוגי פעילויות :

- סיפור: "מספרים לנו סיפורים על כל מיני דברים לפעמים... בקבוצה מספרים סיפורים".
 - משחק: "סתם אנחנו משחקים... כל מיני משחקים כמו לחיצות ידיים או כדור לפעמים".
 - ציור: "כיף בקבוצה כי מציירים פה ועובדים", "עשינו ציור על משפחה".
- הילדים מדוחים על הפעילויות בקבוצה כשהמשחק תופס מקום מרכזי. עם הזמן עולה מאד שיעור העבודה על סיפורים. נתונים אלו משקפים את הצרכים של גיל הילדים ואת העלייה בפעילות מילולית.

עיסוק ברגשות :

"הקבוצה מדברת על רגשות ואנחנו מכינים עבודות על רגשות. אנו מספרים על רגשות איך הבן אדם מרגיש עכשיו ואיך הוא הרגיש", "כסף לספר על רגשות מי שרוצה לספר, מספר", "מדברים על הרגשות, עושים בגלגל הרגשות, צריך לרשום את הרגשות: אכזבה, כאב, שמחה, קנאה, בדידות וכל אחד מספר מה שהוא מרגיש".

הילדים מדווחים יותר על עיסוק ברגשות בסוף התהליך. העבודה שנעשתה בנושא זה בקבוצות הטביעה את חותמה על הילדים.

סוג האינטראקציה עם המנחה :

- אינטראקציה רגשית: "המנחה עוזר לנו. כיף עם המנחים הם עוזרים לנו הרבה ואנחנו עוזרים להם. מרגיש שעוזב כמו בית".
- אינטראקציה אינסטרומנטאלית: "מבקשת מהמנחה חומרים והיא נותנת לי דברים שאני רוצה לעבוד איתם".

הילדים נקשרו רגשית למנחים עם התפתחות הקבוצה וחל שינוי בצורך שלהם מהמנחים, מצורך אינסטרומנטלי ליחס רגשי. בהתבסס על נתון זה ועל התצפיות ניתן לומר כי בשלבים המתקדמים של הקבוצה יש ביטוי של העברה רגשית אל המנחים (Transference).

התייחסות לסמים :

"בפגישה דיברנו על נרקומנים. מדברים כל מיני דברים על סמים", "אנחנו פה בגלל שלכל אחד מאתנו היה אמא או אבא שהשתמשו בסמים או עדיין. המטרה שלנו שיהיה לנו יותר כוח ואפשרות להתמודד נגד הכאב הזה".

באופן כללי הילדים ממעטים להתייחס לנושא ואין הבדל משמעותי בין התקופות. סביר שלילדים קשה לדווח על נושא זה שהינו טאבו במשפחה ובודאי מחוצה לה (הסוד). למרות זאת יש עלייה קטנה במספר הילדים שדיווחו על נושא הסמים בצורה גלויה.

האווירה בקבוצה :

- אווירה חיובית: "כסף בקבוצה, כל פעם אנחנו משחקים", "היתה קבוצה שאפשר לעשות בה כל מיני דברים וכסף להיות בה".
 - אווירה מעורבת: "שהקבוצה לא רבה, היא נחמדה כזאת, אבל כשהיא רבה הרבה פעמים אז המנחה מפריד", "שתמיד הייתי רב עם ילד שלא סובל. חוץ מזה היה כסף".
- לרוב הילדים חוויות חיוביות בקבוצה. חשוב לציין כי אף ילד לא דיווח על חוויה שלילית בקבוצה. החוויה המרכזית היא חיובית עם מגמה של עליה לקראת סיום הקבוצה. הילדים הרבו להשתמש במילה "כסף" כדי לתאר את החוויה בקבוצה.

סיכום שאלה מס' 1: "ספר על הקבוצה..."

שאלה זו הנה שאלה פתוחה וישירה וככזו מאפשרת לבדוק מהם התחומים המשמעותיים והלא משמעותיים לילדים, על-פי שכיחותם. סעיף זה מדגיש את החלקים שהודגשו בשכיחות הגבוהה ביותר. הילדים הדגישו במיוחד את האינטראקציה עם הילדים, הפעילויות והאווירה. תחומים אלו משקפים את הצרכים של הילדים בגילאים האלו: צורך בהתנסות חווייתית ופחות קוגניטיבית, צורך באינטראקציה עם בני גילם וצורך באווירה פחות פורמלית. מהתפלגות הנתונים ניתן ללמוד על צרכי הילדים בגיל זה וכן שצרכים אלו סופקו בקבוצות השונות. הילדים הרגישו בנוח בקבוצה ויצרו סוג של שותפות עם עמיתים מרקע משפחתי דומה. נתון זה מרשים אף יותר כאשר בסוף התהליך היתה האינטראקציה הרגשית האינטראקציה הדומיננטית. אם משווים לנקודת הפתיחה של התהליך אפשר לומר שהילדים למדו בקבוצה סוג חדש של קשר.

ישנה עלייה בתחום המילוליות דרך השתתפות פעילה בשיחה, אינטראקציה קוגניטיבית ועבודה על סיפורים. הקבוצה מטפחת את היכולת לבטא את העולם הפנימי גם במילים ולא רק בפעילות (Acting Out).

התחום הרגשי בא לידי ביטוי גם בסוג הקשר שהתפתח עם המנחים. בסיום הקבוצה הקשר הפך רגשי יותר מאשר אינסטרומנטלי. בנוסף עולה כי רק מיעוט מהילדים סיפר על המנחים בכלל. אפשר כי התהליך הקצר יחסית לא יצר קשרים משמעותיים יותר עבור הילדים, אך ההסברים לכך עשויים להיות מרובים ובכל מקרה יש לבחון סוגיה זו.

נושא הסמים הודגש באופן ישיר בשכיחות מועטה יחסית. הסבר אפשרי לכך הוא שמירה על הסוד ממראיין זר. יש להתייחס לנתון זה בצורה ספקנית עקב הטיית המראיין. יש לבחון נתון זה דרך הפעילות בקבוצה, שנתפסת כמרחב מוגן יותר.

ככלל, נראה כי הקבוצה היוותה מרחב מוגן המאפשר בביטוי והיכרות עם החלקים הרגשיים. בנוסף הילדים הדגישו את הלגיטימציה לרגשות ושיתוף בסוד בתוך הקבוצה. כל אלו מהווים, אולי, חוויה שונה מחיי היום יום שלהם. נותרת השאלה עד כמה הצליחו להפנים ולהפיק למידה מחוויה זו.

שאלה מס' 2: "ספר סיפור על משפחה..."

הילדים יכלו לספר סיפור דמיוני או אמיתי לפי בחירתם. שאלה זו הנה שאלה השלכתית ופתוחה. הכוונה היתה לעמוד על תחושותיהם, סוגי האינטראקציה ואופי ההתמודדות של הילדים במשפחותיהם באופן עקיף מתוך ההשלכה בסיפור.

דרך הניתוח היתה קביעת פרמטרים רלוונטיים למטרות הפרוייקט וניתוח הסיפור על-פיהם. לאחר מכן נבדקו שכיחויות הופעת פרמטרים אלו בהשוואה בין Pre ל- Post. להלן מובאות התוצאות. במקרים רבים מופיע בסיפור יותר מפרמטר אחד ולכן השכיחות עוברת את 100%. בסיום הניתוח מובאים שני סיפורים לדוגמא.

לוח מס' 3: השוואה בין Pre ל- Post, אפיוני הסיפור (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
35.7%	55.3%	דמיוני
25%	23.4%	דמיוני ואמיתי
39.3%	21.3%	אמיתי
21.4%	12.7%	אגדתי
3.6%	74.4%	אנושי – אגדתי
75%	12.9%	אנושי

אמיתי – דמיוני:

סיפור אמיתי הינו סיפור שיכול להיות קיים במציאות של הילד/ה (למשל: סיפור על חברים / טלוויזיה). סיפור דמיוני הינו סיפור פרי דמיונו של הילד/ה (למשל: גרנו ביער, מכשפות). במקרה של חוסר ודאות האם הסיפור התרחש או לא, נשאל הילד/ה באופן ישיר על כך. המגמה המרכזית שנראית הינה עלייה במספר הסיפורים האמיתיים בסוף הקבוצה. ניכר כי הילדים פיתחו יכולת להשתמש במונחי מציאות ומגע ישיר יותר עם חוויותיהם.

אנושי – אגדתי:

(אגדתי: דמויות של בעלי חיים או מסיפורי אגדות). יש לזכור שהסיפורים המסופרים במונחים אנושיים עשויים להיות דמיוניים והפוך. ניכרת מגמה ברורה של עלייה בסיפורים האנושיים בסוף הקבוצה ומגמה תזקה של ירידה בסיפורים דו משמעיים לטובת סיפורים מוחלטים (אנושי או אגדתי). מגמה זו מקבילה למגמה בשאלה הקודמת ומחזקת את הטענה שהילדים נוטים להשתמש במונחים מציאותיים יותר בסוף התהליך, כאשר הם מספרים על משפחה. חשוב לחדגיש את העובדה כי בתום התהליך הילדים פחות נמנעים מהתייחסות לבני אדם ממשיים.

לוח מס' 4: השוואה בין Pre ל- Post, נוכחות סמים בסיפור (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
14.2%	12.1%	יש
85.7%	87.9%	אין

נוכחות סמים בסיפור:

הילדים ממעטים להתייחס לנושא הסמים במשפחה. ההתייחסות היא כמעט במידה שווה בתחילת ובסיום הקבוצה. ניתן להבין מכך, כי נושא זה הוא בבחינת טאבו, גם בסיום הקבוצה. קשה לדבר על הסמים (חסוד) עם אדם זר (מראיינת). נתון זה נמצא בהלימה עם הנתונים ביחס לנושא הסמים בשאלה על הקבוצה.

לוח מס' 5: השוואה בין Pre ל- Post, רגשות בסיפור (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
18%	32%	אקטיבי
46%	36%	פסיבי
18%	21%	מתחלף
18%	11%	אינו קיים
14.2%	27.6%	יש
85.8%	72.4%	אין
17.8%	12.8%	חיובי
28.5%	17.0%	שלילי
39.2%	52.5%	מעורב
14.5%	27.7%	לא ניתן לקבוע

אפיון הילד בסיפור:

הילדים מתארים את הילד בסיפור במונחים פסיביים או נעדרים בשכיחות גבוהה יותר בסוף התהליך. אפשר כי נתון זה מבטא תחושת מציאות חזקה יותר שייתכן ומעלה חלקים קשים יותר להתמודדות הקיימים בחיי הילד וגורמת לביטוי פסיבי.

ביטוי של רגשות בסיפור:

נתונים אלו מצביעים על ירידה בביטוי הרגשי בסיפור. נתון זה סותר את הממצא ביחס לביטוי הרגשי בקבוצה בשאלה מס' 1. ניתן לשער כי הילדים מבטאים עצמם באופן רגשי יותר במרחב

המוגן והמכיל של הקבוצה. יתכן שבסוף התהליך הוגברה מודעות הילדים למצבם המשפחתי, מודעות המלווה ברגשות מעורבים ובלתי פתורים ולכן הקושי בהתבטאותם על אותם נושאים.

סוג הרגשות שעולה בסיפורים :

בסוף התהליך בוחרים הילדים ומתמקדים בסוג רגש מובחן, על חשבון שימוש ברגשות מעורבים. בנוסף ישנה עלייה של רגשות שליליים יותר בסיפור על המשפחה. נתון זה מחזק את ההשערה כי בסוף התהליך הילדים היו מודעים יותר לעצמם ולמקומם במשפחה. יתכן ומודעות זו גרמה להם לראות את המשפחה באור אחר ולבטא יותר רגשות שליליים. תחושת הלגיטימציה שהילדים חוו בקבוצה ביחס לרגשותיהם בנוסף לשפה שהם למדו (למשל, למקם את תחושתם היום על "שעון רגשות") אפשרה להם לבחור רגש מובחן ומזוהה. במילים אחרות, הילדים קיבלו לגיטימציה להיות ילדים ולא בתפקיד של ילד הורי (Parental Child).

לוח מס' 6: השוואה בין Pre ל- Post, אינטראקציה בסיפור (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
60.7%	46.8%	הורים
14.2%	12.8%	אחים
21.4%	46.8%	אחרים – בוגרים
18.0%	6.3%	אחרים – ילדים
-	4.3%	חיות מציאותיות
14.2%	4.2%	דמויות אגדתיות
-	2.1%	אני
7.1%	2.1%	המשפחה
21.4%	19.2%	חיובית
25.0%	61.7%	שלילית
53.6%	19.1%	מעורבת
46.4%	55.3%	אינסטרומנטליים
3.6%	4.3%	רגשיים
25.0%	27.6%	מעורבים (רגשי+אינסטרומנטלי)
25.0%	12.8%	לא ניתן לקבוע

מושאי האינטראקציה בסיפורים :

בסוף התהליך הילדים מתארים הרבה יותר אינטראקציות עם ההורים, בעיקר על חשבון אינטראקציות עם מבוגרים אחרים. יתכן כי המפגשים עם ההורים בקבוצה תרמו לכך. בכל מקרה, נראה כי הילדים יכולים להתבונן באופן ישיר יותר על הוריהם, מבלי להשתמש בדמויות

מבוגרות אחרות. כמו-כן ישנה עליה ברורה באינטראקציה עם ילדים אחרים. נתון זה נראה ברור לאור העובדה שהילדים עבדו משך כחצי שנה ביחד. הנתון של חיות אגדתיות עלה, כנראה עקב הטיה של קבוצה מסוימת שביום הריאיון עבדה על סיפור אגדתי.

אפיון האינטראקציה:

המונח "שלילי" מבטא אינטראקציה שמופיעים בה מרכיבים של נטישה, מוות, תוקפנות וכו'. המונח "חיובי" מבטא אינטראקציה בה מופיעים מרכיבים של הורות טובה, שינוי המצב לטובה וכו'. שכיחות האינטראקציה המעורבת עלתה מאד. לעומתה ירדה מאד שכיחות האינטראקציה השלילית. נראה כי תמונת העולם של הילדים בתום התהליך מורכבת יותר ומפוצלת פחות, היא מכילה פחות ממדים מעורבים אך אינה מכילה יותר ממדים חיוביים. זו תמונה ריאלית למדי, שכן העולם של הילדים אינו רק חיובי אלא מורכב הן ממרכיבים חיוביים והן משליליים.

אופי הקשרים באינטראקציה:

רוב הקשרים הם אינסטרומנטליים או מעורבים ומיעוטם רגשיים. בסיום התהליך מסתמנת ירידה בקשר האינסטרומנטלי ועלייה בסוגי קשר שלא ניתן לקבוע את מהותם באופן חד משמעי. אפשר כי נתון זה מבטא שינוי בתפישת הילדים את העולם (פחות אינסטרומנטלית). יחד עם זאת, לא נראה כי התגבשה תפישה אחרת ולכן יש עלייה בסיפורים בהם לא ניתן לקבוע את אופי הקשר.

לוח מס' 7: השוואה בין Pre ל- Post, התמודדות בסיפור (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
46.4%	57.4%	הצלחה
28.5%	25.5%	כישלון
25.1%	17.1%	אין התמודדות מפורשת
57.1%	51.0%	הילד/ה
10.7%	8.5%	הורה
32.2%	40.4%	משפחה
7.1%	2.1%	זר
10.7%	4.3%	אחים

טיב ההתמודדות בסיפור:

האם הגיבור בסיפור מתמודד בהצלחה או נכשל באינטראקציה המסופרת. בסיפורים נמצאה גם קטגוריה שלישית בה לא נמצאה התמודדות מפורשת. מהנתונים עולה תופעה של ירידה בהתמודדות מוצלחת בסיפורים ועלייה בשכיחות הסיפורים בהם לא מופיעה התמודדות

מפורשת. על פניו נראה כי הגיבורים בסיפור פחות מתמודדים בכלל ופחות מתמודדים בהצלחה. נתונים אלו מצביעים על תפישה ריאליסטית יותר ביחס למציאות הקשה לה הם נחשפים.

מי מתמודד:

לא חל שינוי משמעותי בין תחילת התהליך לסופו. המתמודדים העיקריים הם הילד או המשפחה. נראה כי יש מעט חיזוק לילדים ולאחים כדמויות מתמודדות, אך המשפחה כגוף מתמודד יורד. נתון זה מצביע, אולי, על דיפרנציאציה טובה יותר, או על תפישה ביקורתית ו/או אכזבה ביחס למשפחה.

לוח מס' 8: השוואה בין Pre ל- Post, פרמטרים כלליים לניתוח הסיפור (באחוזים)

Post n=28	Pre n=47	תחום
50%	51%	בידוד
46%	32%	משבר אמון
25%	25%	תוקפנות
21%	23%	הורות מסורה
48%	33%	התגשמות פנטזיה
35.7%	46.8%	אופטימי
28.5%	12.8%	פסימי
10.7%	14.8%	משתנה
10.5%	12.7%	ללא שינוי
14.6%	12.9%	לא ניתן לקבוע
21.3%	25.5%	נמוך
32.1%	42.5%	בינוני
46.6%	32.0%	גבוה

תימות מרכזיות בסיפור:

מהנתונים ניתן לראות מהם הקונפליקטים והדילמות המרכזיות המעסיקות את הילדים. תחושת הבידוד (לרוב עקב הסוד ו/או הסטיגמה החברתית), משבר אמון עם הורים והתגשמות פנטזיה הנם מוטיבים מרכזיים. בסיום התהליך נראה כי הילדים מספרים יותר על משברי אמון ואכזבה מחהורים. נתון זה ניתן להסביר על ידי התהליך בקבוצות שעסקו במצב המשפחתי, גם אם לא באופן ישיר. במקביל יש עלייה במספר הסיפורים העוסקים בהתגשמות פנטזיה. כלומר, הילדים מבקשים לפתור את המשבר המשפחתי על ידי שימוש בפנטזיה. נתונים אלו מראים על מודעות גבוהה יותר למצב האישי במשפחה (למרות הפתרון שבשימוש הפנטזיה).

חקו הסיפורי :

הסיפורים שסופרו על-ידי הילדים בסוף התהליך היו פסימיים יותר. נתון זה עולה בקנה אחד עם הנתונים האחרים כמו: פאסיביות הילד, עלייה בכמות הכישלונות בהתמודדות והתרבות הרגשות השליליים. ניתן לשער כי האווירה בסיפורים בסוף התהליך מבטאת תחושת מציאות מפוכחת יותר.

רמת מורכבות הסיפור :

בסוף התהליכים יש יותר סיפורים מורכבים. נראה כי הילדים רכשו בקבוצה יכולת עיבוד של חוויות הקשורות במשפחה. החשיבה היא פחות סטראוטיפית ויותר רב ממדית ומורכבת.

דוגמאות לסיפורים

להלן ארבע דוגמאות אשר מייצגות שתי קבוצות סיפורים :

- א. סיפורים אופייניים ל- Pre – כאלה המכילים את המוטיבים המרכזיים שנמצאו בסיפורי התחלת הקבוצות.
- ב. סיפורים אופייניים ל- Post – כאלה המכילים את המוטיבים המרכזיים שנמצאו בסיפורי סיום הקבוצות.

סיפורים מה- Pre :

ילד בן 9.5: "פעם אחת היתה משפחה גדולה מאד והם היו צפופים בבית. זו היתה משפחת הדובים. היה להם שם המון דבש והשועלים כל הזמן הציקו להם ואז הם עברו דירה ליער השני. ואז באו עוד שועלים והמשפחה אמרה שלא כדאי להתייחס אליהם וזהו הם המשיכו לגור שם ולא שמו לב אליהם".

ילדה בת 11: "פעם אחת היתה משפחה והיא נהרסה על ידי כך שיום-יום מת בן מהמשפחה. כי היו רק בנים מהמשפחה. והבן הבכור רק הוא נשאר מהמשפחה. והוא הלך למשפחה אומנת. אמר למשפחה האומנת שכל המשפחה שלו האמא והאבא ושלושה אחים מתו. והם לקחו אותו. ואמרו לא בסדר שהם יכולים לגדל אותו ואז חי באושר".

סיפורים מה- Post :

ילד בן 11: "פעם אחת היתה משפחה והלכו לטיול וחלק מהם נאבדו וחלק חזרו הביתה. אלו שנאבדו הלכו ליער וראו עצים וראו חיה גדולה בחושך וצעקו הצילו...".

ילד בן 8: "פעם אחת היתה משפחה שהיתה חיה ביער. היה שם זאב שתמיד חיכה ליד הדלת לטרוף. יום אחד התחבא ליד הדלת בפינה והילדה הקטנה יצאה והוא קפץ עליה ואכל. האבא יצא לחפש גם קפץ ואכל וגם האימא יצאה לחפש וגם אכל... אחד אחרי השני מתו".

סיכום שאלה מס' 2: "ספר סיפור על משפחה..."

ניתוח אינטגרטיבי המבוסס על הבדלים בין Pre ל- Post של הסיפורים מעלה מספר מגמות. התהליך המרכזי שהילדים עברו בקבוצה הינו העמקת המודעות בכלל והעמקת המודעות למורכבות ולקשיים במצבם המשפחתי בפרט. נתון זה בא לידי ביטוי במספר פרמטרים: עלייה בפסימיות, עלייה באפיון הילד כפסיבי, ירידה במספר ההתמודדויות בכלל, עלייה במספר התמודדויות הכושלות, עלייה במספר הסיפורים העוסקים במשבר אמון עם ההורים ועלייה בביטוי הרגשות השליליים. נראה כי עיסוק בחלקים הקשים שמעסיקים את הילדים גרמה להתחזקות המודעות שגרמה לאווירה הקשה יותר בסיפורי ה- Post שסופרו. הפתרון שבו בחרו רבים מהילדים להתמודדות עם המצב היה שימוש בסיפורים בהם מתגשמת הפנטזיה.

מודעות ומורכבות:

סיפורי הילדים בתום תקופת הניסוי מאופיינים במודעות גבוהה יותר, ברמת וורבליזציה ועיבוד גבוהים יותר ובמורכבות גבוהה יותר. סיפורים אלה הם פחות חד ממדיים, הם מכילים יותר אספקטים שליליים וחיוביים גם יחד והם מורכבים יותר. נראה כי התהליכים שעברו הילדים בקבוצות מכשירים אותם לראות את העולם כפי שהוא, לקבל עם פחות הכחשות את הקשיים שבו (שהרי העולם לא הפך לחיובי יותר) ועם זאת, לראות גם את החיובי שבו. במקום הכחשות ועיסוק בדמויות אגדתיות יש עיסוק בהורים ובאנשים אחרים מהמשפחה ומחוצה לה.

התחזקות בתחושת המציאות ובשימוש במונחי מציאות:

מגמה זו ניכרת בריבוי הסיפורים האמיתיים והאנושיים על חשבון סיפורים אגדתיים ב- Post לעומת ה- Pre. נתון זה מעיד שוב על תהליך של הרחבת היכולת להתבונן באומץ על המציאות, פחות צורך לברוח ממנה ויותר יכולת לראות בני אדם כפי שהם (טובים ורעים כאחד).

משפחה:

בתום התהליך לילדים יש יותר יכולת להתמודד ו"להכיל" את משפחותיהם על הטוב והרע שבהן. למרות האווירה הקשה, נראה כי הילדים בסוף התהליך מדווחים על יותר אינטראקציות ישירות עם ההורים מאשר עם בוגרים אחרים. אפשר כי הילדים עברו תהליך של התקרבות להוריהם, למרות המצב המשפחתי והאכזבה מההורים. יתכן שנתון זה מבטא חיזוק היכולת של הילדים

לראות את המציאות באופן אינטגרטיבי יותר. הווה אומר, למרות המודעות למצבם שמעוררת רגשות שליליים, הילדים חיזקו את האינטראקציות עם הוריהם.

נושא הסמים לא הוזכר יותר בסוף התהליך. כפי שציינו קודם ניתן לשער כי נושא זה נשאר טאבו (בוודאי כלפי אדם זר (המראיינת), או שהוא עבר עיבוד והכלה לנושאים אחרים (עיסוק במשפחה מחליף עיסוק בסמים). על פי חנתונים, לא ניתן להעריך את השפעת התהליך הקבוצתי בנושא זה. עם התהליך, הילדים רוכשים כוחות להתמודד באופן עמוק ואמיץ יותר עם התכנים הפנימיים והמשפחתיים הקשים. בתהליך התמודדות זה, הילדים מוכנים לוותר על ההתמודדות באמצעות השענות על דמויות דמיוניות ואגדתיות, הם משתמשים יותר בדמויות מציאותיות ותמונת העולם שלהם מורכבת יותר, אך גם קשה יותר.

אולם, הממצאים גם מלמדים שיתרונות אלה אינם מתאימים לכל הילדים. שיעור הנשירה בקבוצות גדול ונע בין 10% ל- 60% מהילדים. ילדים אלה, שאינם משתלבים בקבוצות, מפריעים מאד לשאר הילדים במהלך התהליך.

הורי הילדים מדווחים אף הם על חשיבות העבודה בקבוצות, התחושה המרכזית עליה מדווחים ההורים היא בשיפור התקשורת עם הילדים וביכולת להתקרב ולפעול יחד בשיתוף. עם זאת, מספרם של מפגשי ההורים היה מצומצם יחסית.

נראה כי הילדים רוכשים כלים שיאפשרו להם להשפיע ולשנות דינמיקות במשפחה. עדות תומכת לכך היא תגובות ההורים בימים המשותפים להורים ולילדים. ההורים חשו שמפגשים אלה מקרבים אותם לילדים: "הרבה זמן לא השתתפתי במשהו כל כך אינטימי עם הבן שלי". היכולת של הילדים לבטא את עצמם, הדרישה שלהם מההורים לחשיפה וגילוי והיכולת של הילדים לוותר על התפקיד הבוגר שלקחו על עצמם בטרם עת מזרזים תהליכי שינוי במעגל המשפחתי. בצד העובדה שמדובר בהורים שעברו גמילה, ניתן לראות כי יש כאן פוטנציאל לשינוי דינמיקות משפחתיות בעייתיות באמצעות טיפוח הילדים.

נמצא כי הקבוצות מסייעות לילדים לשפר את יכולתם לבטא את עצמם ולהעמיק את מודעותם בכלל ומודעותם לקשיים בפרט. ניתן לומר כי הילדים עברו תהליך משמעותי בהכירם את עצמם, רגשותיהם והבנת המצב, זאת באמצעות יכולת עיבוד וורבליזציה ומורכבות גבוהה יותר. סיפורי הילדים בסוף התהליך מעידים על רמת עיבוד ורמת מורכבות גבוהה יותר מאשר בתחילת התהליך. הילדים מראים יכולת גבוהה יותר להשתמש במונחי מציאות. יחד עם זאת, קיימת תחושה שתהליך זה היה קצר מדי ומאופיין בפתיחה ועיסוק בתכנים מהותיים בחיי הילדים.

אחד הכשרים שהילדים רכשו בקבוצה הוא "אומץ": האומץ להתבונן באופן מציאותי יותר על העולם ולא להזדקק לשימוש בדמויות אגדתיות או דמיוניות וכן האומץ להיות מודעים יותר גם לאספקטים קשים במשפחה. הילדים יכולים להכיל את משפחותיהם על הטוב והרע שבו.

נראה כי לקבוצות יש פוטנציאל עצום (כאשר מתבצעות במקביל קבוצות הורים) מבחינת היכולת להביא לשיפור קשר משמעותי ואינטימי בין הורים וילדים.

השאלה עד כמה הילדים פיתחו או קיבלו כלים לתרגם את המודעות והמורכבות לכדי כלים ממשיים בהתמודדות היום-יומית נשארת פתוחה. דרושה עבודה נוספת עם הילדים ובכל מקרה כדאי יהיה לשוב לילדים אלה בטווח זמן רחוק יותר ולבדוק את הטמעת השינוי.

המבנה הארגוני של הפרוייקט

הפרוייקט "קבוצות לילדי נגמלים מסמים" הוא מפעל מיוחד של המחלקה למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי. מפעל מיוחד משמעו פרוייקט ניסויי מדגים, שבוחן היתכנות של יצירת שירות חדש ואת האפקטיביות של השירות הזה. פרוייקט מדגים ממומן בחלקו על ידי המוסד לביטוח לאומי, על מנת לאפשר למידה בתנאים אופטימליים, בתנאי שישנו גוף ממסדי שמבטיח לקחת על עצמו לתמשיך את הפרוייקט, לאחר תום תקופת הניסוי. בפרוייקט זה הגוף היוזם את הפרוייקט – המחלקה לטיפול בנפגעי סמים של משרד העבודה והרווחה – הוא גם הגוף שאמור להפעיל את התוכנית לאחר תום תקופת הניסוי. לשני הגופים דלעיל, הצטרפה האחראית להכשרת כוח אדם בתחום ילדים בסיכון של הגיוינט. הגיוינט מממן חלק מעלות הכשרת מנחי הקבוצות.

מכיוון שמדובר בפרוייקט מדגים – פרוייקט ללמידה – הוא מלווה בהערכה מלווה שתפקידה לבחון את התהליכים השונים בפרוייקט ואת תוצריו. התוכנית "קבוצות לילדי נגמלים" היא תוכנית ראשונית וחלוצית קודם כל מהבחינה הארגונית. מדובר על קבוצות המונחות על ידי שיתוף של גורמים חיצוניים ופנימיים בתחנות, שילוב של קבוצות הורים וקבוצות ילדים, חוזי שכר ייחודיים ותוכנית שהיא ארצית ולא נובעת מיוזמה מקומית כזו או אחרת.

גם מהבחינה התכנית מדובר בארגון חלוצי מאד: לא קיימות קבוצות בתחום ילדי נגמלים מסמים במשרד העבודה. אך קיימות קבוצות לילדי מכורים/נגמלים לאלכוהול.

המבנה הארגוני של הפרוייקט הוא מורכב, מכיוון שיש בו רכיבים ארגוניים, רכיבים סמי ארגוניים, תוספים (חוץ) ארגוניים ומרכיב בין ארגוני בו זמנית, כאשר היחסים ביניהם אינם תמיד ברורים.

המערכת הבין-ארגונית היא ועדת ההיגוי לפרוייקט. בועדה זו ישבו:

- נציגת המוסד לביטוח לאומי, המחלקה למפעלים מיוחדים – כפרוייקטורית אחראית של הפרוייקט.
- גורמים שונים מתוך משרד העבודה והרווחה: מנהלת המחלקה לטיפול בנפגעי סמים, סגניתה, נציגה מהאגף לילד ונוער, נציגים ממספר מחלקות יישוביות.
- נציגת ג'וינט ישראל, תחום ילדים בסיכון, אחראית להכשרת כוח אדם.
- נציגי צוות ההערכה של חברת "משתנים" – הערכת פרוייקטים ויעוץ ארגוני – מעריכים ומדווחים.

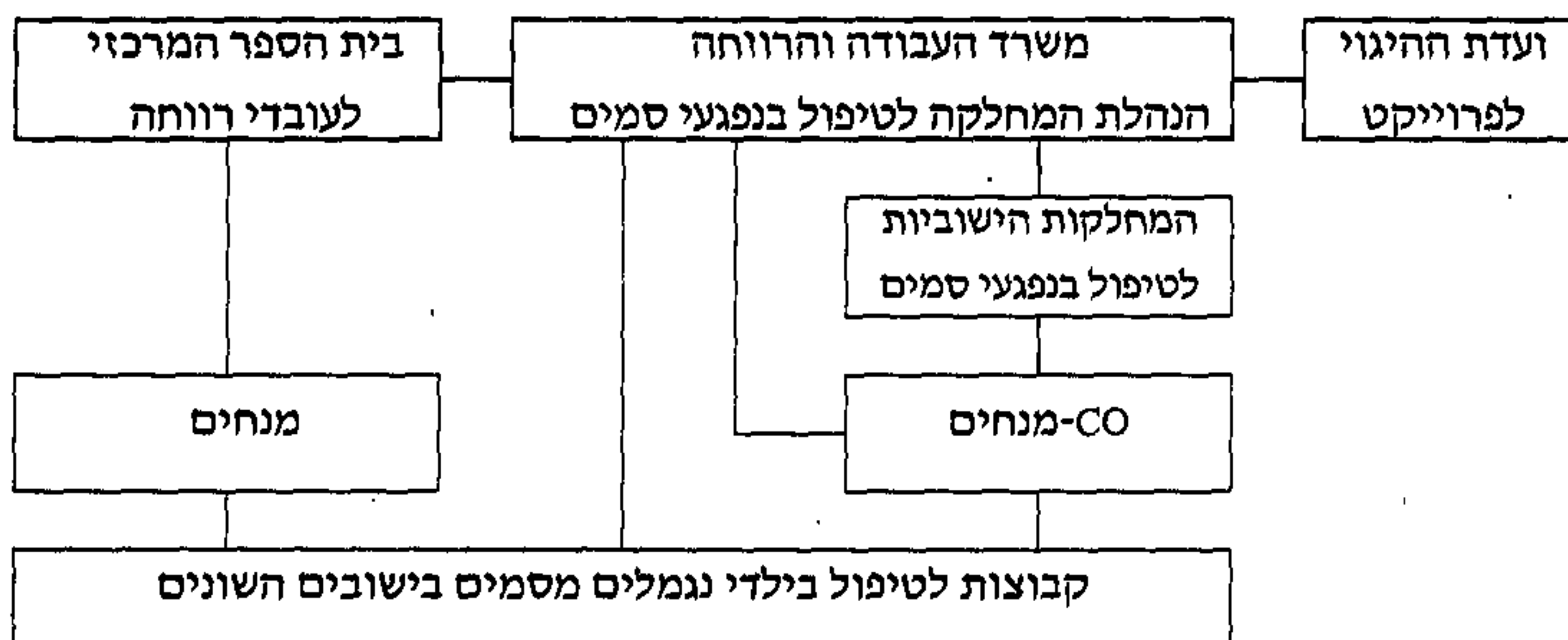
- ועדת ההיגוי נפגשה ל- 13 מפגשים. בין המפגשים נשלחו מספר פעמים עדכונים על-ידי סגנית מנהלת המחלקה לטיפול בנפגעי סמים. המפגשים יוחדו למספר נושאים:
1. דיווח פעילות (קורס המנחים, מיפוי קבוצות, שכר מנחים וכדומה).
 2. פעילות ההערכה (נתונים ראשוניים, הצגת כלי מחקר).
 3. דיונים עקרוניים בנושאים שונים (קבוצת ההכשרה, שאלות ארגונית, הפצת התוכנית).
 4. הצגת שתי קבוצות על-ידי המנחים בשטח (רחובות וקריית אתא).

בתיבים הארגוניים הכוונה למשרד העבודה והרווחה. הן ברמת המטה הניהולי: מנהלת וסגנית מנהלת המחלקה לטיפול בנפגעי סמים והן ברמה הישובית: מנהלי ועובדי המחלקות לטיפול בנפגעי סמים. פונקציות ארגוניות אלה לקחו על עצמם, בכוחותיהם, ללא תוספת תקנים ניהוליים או אחרים, להקים ולהפעיל את הפרוייקט מבחינה ארגונית. הן לרמה הניהולית והן למחלקות הישוביות, נוספו מטלות שונות בעקבות הפרוייקט, הורחבו התפקידים ונוספה אחריות, ללא תוספת תקנים או משרות.

גוף סמי ארגוני שאתו נוצר קשר, הוא בית הספר המרכזי לעובדי רווחה. בית הספר אמנם שייך למשרד העבודה והרווחה, אבל מבחינת המחלקה לטיפול בנפגעי סמים ניתן להתייחס אליו כאל גוף חיצוני מבחינה זו שהוא איננו חלק מהמבנה הארגוני של המחלקה ויש צורך ליצור אתו חוזה עבודה ותהליכי עבודה.

לכאן יש לצרף את התוספים החוץ ארגוניים או החדשים לארגון: צוות המנחים של הקבוצות וצוות המדריכים (ה-Supervisors). שהנהלת המחלקה, האדמיניסטרציה שלה והמחלקות הישוביות היו צריכים לקלוט וליצור עימם תהליך חדש של עבודה (ברמות ובאופנים שונים). תהליך שהוא חדש הן למנחים ולמדריכים והן לאנשי הארגון. וכן, הקבוצות לילדי נגמלים עצמן, שפעלו בנוסף לפעילות הרגילה של המחלקה לדרגותיה.

התרשים להלן ממחיש את המבנה הארגוני של הפרוייקט:

מנחים והנחיה

בחלק זה ממצאים הנוגעים למנחים בתוכנית: גיוסם, הכשרתם ותהליך עבודתם. תהליך ההנחיה הוערך לכל אורכו, החל מגיוס המנחים העתידיים לצורך הכשרתם, דרך תהליך ההכשרה, הכניסה ליישובים והעבודה בשטח.

המנחים הם אוכלוסיית יעד מרכזית של התוכנית. משתי סיבות עיקריות: האחת, האמונה המשותפת של השותפים לתוכנית (משרד העבודה, הגוינט והביטוח הלאומי) בחשיבות יצירת מומחים לתחום הספציפי של הנחיית קבוצות ילדים הקשורים לעולם הסמים (כלומר מומחיות כפולה, גם ילדים וגם סמים). השנייה, שהתוכנית למעשה מבוססת על המנחים. הם אלו שמפעילים את קבוצות הילדים, בהתאם לרציונל המקצועי של התוכנית ולכן הם צריכים להיות בעלי הכשרה מקצועית ספציפית לנושא הזה.

תהליך הגיוס וההכשרה של המנחים

משרד העבודה פרסם את כוונתו להכשיר ולהעסיק מנחי קבוצות ילדים להורים נגמלים מסמים. הכוונה היתה לבחור 20 עד 25 בעלי מקצוע בתחום, רצוי פסיכולוגים מומחים לילדים. הגיעו קרוב למאתיים פניות. נעשה מיון ראשוני, על פי הפניות עצמן (על פי קריטריונים של סוג ניסיון מקצועי והשכלה) ותהליך מיון שניוני באמצעות ראיונות. בשלב זה גם הוסבר לפונים על מהות העבודה וטיב החוזה שיחתם איתם. חלק מהפונים עזבו בשלב זה מכיוון שלא נראו להם התנאים או סוג העבודה הנדרשת.

קבוצה ראשונה של מנחים, עברה את תהליך המיון הקפדני והשתתפה בקורס הכשרה. בהמשך יצאו המנחים לעבודה בשטח. באותה עת הצטרפה אליהם קבוצה שנייה של מנחים. להלן CO-מנחים. קבוצה זו כללה עובדים סוציאליים מתוך היחידות לשירותים קהילתיים ביישובים, שטיפלו בגפגעי הסמים בתוקף תפקידם. העובדים נבחרו על ידי מנהלי היחידות לפי שיקולי התאמה, זמינות או רצון להתנסות. שתי הקבוצות הנחו במשותף את קבוצות הילדים.

ניסיון קודם וזהות מקצועית מקדימה של המנחים

רוב העובדים, מנחים וה-CO-מנחים הם עובדים סוציאליים, בין המנחים יש שלושה פסיכולוגים. למנחים ניסיון מקצועי רב יותר, הם מבוגרים יותר והשכלתם גבוהה יותר.

(למחציתם תואר שני, בעוד כל ה-CO-מנחים בעלי תואר ראשון). למנחים לא היתה כמעט חכרות עם תחום הסמים בטרם התחילו לעבוד. לכל ה-CO-מנחים היה ניסיון כזה.

הלוח להלן מציג את התפלגות נתוני הרקע של המנחים ושל ה-CO-מנחים בשאלוני ה-Pre וה-Post :

לוח מס' 9: התפלגות נתוני רקע של מנחים ו-CO-מנחים (במספרים מוחלטים)

מנחים ² Pre	מנחים Post	CO-מנחים Post	
n=21	n=15	n=14	
	2	11	עד 30
	2	3	31 עד 35
אין נתונים	5	-	36 עד 40
	6	-	41 ומעלה
	7	13	תואר ראשון
	7	-	תואר שני
	3	11	עד 5 שנים
	3	3	5 עד 10 שנים
	9	-	10 שנים ומעלה
	12	13	עובדים סוציאליים
	2	-	פסיכולוגים
	1	-	טיפול באמנות
	12	-	כן
	1	14	לא
	2	-	חלק מהקורס

למרות שאוכלוסיית המנחים השתנתה בין ה-Pre ל-Post, לא נוצרו הבדלים מהותיים במאפייני האוכלוסייה.

להלן התפלגות הניסיון הקודם של המנחים, כפי שעולה מן השאלונים :

- טיפול באלכוהוליסטים - 3

- נוער במצוקה - 2

2 שאלון ה-Pre הועבר בתחילת החכשרה. עבור אוכלוסיית ה-CO-מנחים לא הועבר שאלון Pre משום שהם נבחרו והצטרפו לפעילות רק בסוף החכשרה.

- לימודים דו שנתיים בהנחיית קבוצות – 1
- טיפול בילדי נגמלים – 1
- טיפול באמהות חד-הוריות – 1
- שירות מבחן נוער – 1
- אלימות במשפחה – 1

ניתן לראות שתחום הסמים והקבוצות כמעט ואינו מודגש בהיסטוריה המקצועית של המנחים. אחד עשר מתוך שמונה עשר המנחים, הם עובדי משרד העבודה והרווחה או עובדים בלשכות רווחה עירוניות, כאשר עיקר ניסיונם הוא בתחומים של קבוצות ו/או ילדים. מהראיונות והשאלונים שהועברו למנחים בתחילת ההשתלמות עולה שכ- 60% מהמנחים באו מגישות תאורטית פסיכודינמיות ומשפחתיות ואילו לאחרים תפישות אקלקטיות, התנהגותיות, או שלא דווחו על גישה. חוסר הניסיון של המנחים בנושאי סמים הביא לכך שעיקר הציפיות שלהם מהקורס היו בכיוון זה: למידה בתחום של ילדי נגמלים ו/או תחום הסמים בכלל.

לוח מס' 10: הסיבות לפניית המנחים לתוכנית (במספרים מוחלטים)

מנחים	מנחים CO-מנחים	
n=15	n=14	
12	8	עניין כללי בהנחיית קבוצות ילדים
8	3	רכישת ניסיון מקצועי נוסף
2	5	צורך שעלה מהשטח
-	5	עניין אישי (התמכרויות או ילדים)
2	2	אמונה בפרוייקט
3	1	אתגר
-	1	היחידה בשטח חייבה אותי
27	24	סה"כ תשובות

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

ככלל, רוב המנחים וה-CO-מנחים פנו לתוכנית מתוך מניעים אישיים. ניתן לראות כי המנחים פנו בעיקר כדי לרכוש ניסיון מקצועי נוסף או מעניין כללי. לעומתם ה-CO-מנחים פנו אף הם בגלל עניין כללי, אך גם בגלל עניין אישי וצורך שעלה מהשטח. נראה כי המנחים מחוברים יותר למטרות האישיות שלהם וה-CO-מנחים מחוברים יותר לצרכים שעולים מהשטח ורואים בפרוייקט מנוף להתפתחות מקצועית.

סיכום ממצאים עיקריים מתהליך ההכשרה של המנחים

תוכנית הקורס כללה 16 מפגשים, בחלוקה לשלושה חלקים עיקריים:

1. סמים והתמכרויות.

2. ילדים.

3. קבוצות ילדים.

בפועל אכן התקיימו 16 מפגשים, כמו בתכנון המקורי, אך בחלוקה מעט שונה שהותאמה לצרכים של המשתלמים. תוכן המפגשים: 6 מפגשים בנושא התמכרות, 3 מפגשים בנושא התפתחות ופסיכופתולוגיה ו-7 מפגשים בנושא מיומנויות הפעלה של קבוצות ילדים. מפגש אחד היה בשיתוף עם ה-CO-מנחים ומפגש נוסף הוקצה רק ל-CO-מנחים. ההכשרה כללה הרצאות תיאורטיות וסדנאות התנסותיות, שכללו אלמנטים כמו משחקי תפקיד. כמו כן חולק למשתלמים חומר כתוב, בעיקר מאמרים.

במהלך ההכשרה היתה תחלופה של מנחים. כך שחלק מהמשתלמים בהכשרה לא עברו את כל התהליך ויש מנחים חדשים שפעילים בשטח אשר כלל לא השתתפו בהכשרה.

ההכשרה של המנחים נבנתה למעשה מאפס, במובן זה שהיה צורך לבנות הכשרה למקצוע שעדין לא קיים. כזכור, בניית ההתמחות של "מנחי קבוצות ילדים להורים נגמלים מסמים" היא אחת ממטרות התוכנית. מנחי ההכשרה השקיעו הרבה מאמץ ומחשבה בתכנון ההכשרה ותכניה וגם היו גמישים דיים במהלך ההכשרה, לערוך שינויים כשאלה התבקשו.

תהליך ההכשרה היה מוצלח, אולם היו גם בעיות. קשה לצפות שתהליך ראשוני כזה יהיה נטול בעיות, אבל דווקא משום החידוש שבתהליך ההכשרה, נראה כי חשוב לשים דגש גם על אותם נושאים שהיו בעייתיים.

תהליך ההכשרה:

תהליך ההכשרה הוא חשוב ביותר. ההכשרה מהווה את המצע לגיבוש התפישה המקצועית, להבנת התוכנית ולאפקטיביות של עבודת המנחים בהמשך. נמצא כי ההכשרה אופיינה בגמישות חיובית מצד המנחות, הן היו קשובות מאד לצרכים שהביעו המשתלמים ונסו לתת מענים על צרכים אלה. המנחים מציינים לטובה חלקים נרחבים בהכשרה ואת הרעיון שעומד בבסיס הפרוייקט וחשיבותו. בשאלה פתוחה שנשאלה לגבי דעתם על ההכשרה נמצא כי כל המשתלמים ציינו אספקטים חיוביים. נראה שהמשתלמים הפיקו מההכשרה דברים דיפרנציאליים ("ההכשרה טובה, יש רצון ללמוד", "קיבלנו טכניקות").

תשעה מרואיינים ציינו בתום ההכשרה שחסר להם ידע ספציפי כמו: ביצוע Intake, הרחבת הידע על עולם הילדים, סכנות פוטנציאליות של קבוצה טיפולית, חיבור לצרכים של הילדים ופחות לתהליכים דינמיים, ידע לגבי הפרעות נלוות כמו אלימות או בעיות אכילה, קריטריונים לדחיית ילדים. כמו כן הועלתה הטענה שהיתה חסרה אינטגרציה בהכשרה בין קבוצה טיפולית, סמים והתמכרויות ומשפחה.

מקורות ידע בהכשרה:

- א. מנחים חיצוניים כמקור ידע – עיקר מקורות הידע הובאו להכשרה על ידי מומחים חיצוניים (בתחום הסמים, פסיכופתולוגיה, הפעלת קבוצות וכו'). ההכשרה נוהלה על ידי רכזת, מומחית, שהיתה אחראית להובלת תהליכי הלמידה.
- ב. המשתלמים כמקור ידע – המשתלמים רכשו כלים רבים לעבודה בקבוצה, אך על פי התצפיות כמעט ולא נעשה שימוש בידע המקצועי שלהם כמטפלים. במהלך הראיונות שערכנו למשתלמים הובעה אי שביעות רצון מכך. התחושה בקרב חלק מהם היתה של תלמידים בלבד, ללא דיאלוג סביב מקורות ידע אישיים וניסיון שהם מביאים. לתחושתם, לא היה מקום בהכשרה שבו המנחים סיפרו על עצמם, על מקומות עבודה אחרים. חלק מהמרואיינים ציינו כהחמצה את העובדה שלא השתמשו בידע שלהם בתהליך ההכשרה.
- ג. שימוש בידע קיים בתחום – נעשה שימוש רב בידע תיאורטי ובמאמרים. נעשה מעט שימוש בידע מן השדה. קיימות ברחבי הארץ, במסגרת ארגונים ומפעלים אחרים, (אל-סם, טיפול באלכוהוליסטים) קבוצות של ילדי מכורים (אמנם לא נגמלים). (אחת המנחות בהכשרה היא מומחית בתחום קבוצות ילדים להורים אלכוהוליסטים). השימוש בידע זה היה חלקי. משיחות וראיונות עם מפתחי ההכשרה נראה שהם חשים שאין ידע מקצועי נוסף חשוב שניתן לייבא להכשרה, אולי בגלל תחושת הראשוניות.

המנחים המשתלמים הרגישו בחוסר ההתייחסות לידע קיים וציינו זאת בראיונות. ("חוסר התייחסות לידע אחר" – 8 מרואיינים. "לא השתמשו בגופי ידע קיימים בארגונים או במקומות אחרים" – 2 מרואיינים).

התפישה התיאורטית של ההכשרה:

בתהליך ההכשרה בולטים המרכיבים הדינאמיים. מרכזיותה של התפישה הדינאמית עולה מהראיונות של חלק ממובילי התוכנית וההשתלמות ועם המנחים המשתלמים. הקונספציה הדינאמית בולטת בתוכנית הקורס, במודל ההנחיה של חלק מהמורים ובחלק מהרקע התיאורטי שנלמד. למשל: העברה (Transference), העברה נגדית (Counter Transference), "חשיפת הסוד". גישה זו היא גישה מעמיקה ודורשת זמן רב, הן בתהליך ההכשרה והן בתהליך הטיפול. כפי שראינו גם חלק גדול מהמנחים המשתלמים בא מתפישה זו. בהתייחס לעובדה שמשך הקבוצה נקבע ל- 24 מפגשים ללא המשך של מעקב טיפולי, כדאי לבדוק מהם המחירים והתועלות

בעבודה בגישה זו שהיא ארוכה ומעמיקה מטבעה. אולי כדאי לשלב בהכשרות עתידיות טכניקות ספציפיות לעבודה טיפולית קצרת טווח. יש לציין כי בעבודה בפועל עם קבוצות ילדים אומצו גם גישות אחרות.

תחום הסמים :

המשתלמים לא הגיעו לקבוצה מתחום הסמים. בתחילת הקורס הם הביעו ציפיות ללמוד דברים חדשים דווקא בתחום זה. לתחום הוקדש פרק רחב בתחילת הקורס. מובילות ההכשרה אינן מגדירות מטרות אופרטיביות הקשורות דווקא לתחום הסמים ואף המשתלמים עצמם בתום ההכשרה אינם מגדירים מטרות בתחום זה ואינם עוסקים בתחום. הם תופשים עצמם בעצם כמי שיעבדו עם קבוצות ילדים שבאו מבתיים בעייתיים, ללא התמקדות בנושא הסמים דווקא.

הקניית כלים לעבודה עם קבוצות :

מיומנויות ההפעלה של קבוצה שנלמדו בהכשרה הקנו סל משאבים שעומד לרשות המנחה. המנחים למדו רעיונות שונים לעבודה בקבוצה. בפעילות המשך יש מקום לבירור האמונות והתפישות שעומדות מאחורי המיומנויות הנלמדות.

מתוך התצפיות ומתוך השאלונים והראיונות למנחים, נראה שבהכשרה מתרחשת למידה מעשירה ורחבה בנושא הטיפול בכלל ובנושא הטיפול בנגמל ומשפחתו בפרט. אולם ההתייחסות לממד הקבוצתי כממד טיפולי, חסרה יחסית. הרושם היה שלמעבירי ההשתלמות יש ידע של עבודה בקבוצה ככלי טיפולי והם עושים בו שימוש בעת הנחייתם את המנחים, אך נתקלים בקושי אמיתי ללמד אותו ככלי לעבודה עם ילדים. האספקט הקבוצתי ככלי, אינו מודגש באופן שיוכל לשמש את המשתלמים עצמם בהמשך עבודתם. למשל בתחומים: תהליכים קבוצתיים, גישות התפתחותיות של קבוצה, קונפליקטים מרכזיים בתהליכים הקבוצתיים וכיוצא באלה. מאחר והקריטריון של ניסיון בהנחה היה משני במיון המטפלים, החסך בתחום זה – מודגש. למשל בנושאים כמו פיתוח מנהיגות צעירה, עבודה מחוץ לחדר הקבוצתי, אפשרויות לפורקן של אגרסיה.

מהראיונות של המנחים, עולה תמונה משלימה: המנחים מדווחים על חוסר חשיבה משותפת איך הופכים את הקבוצה מפעילות חברתית או קבוצת תמיכה לקבוצה טיפולית ("פחות מדי דגש על קבוצה וטיפול קבוצתי של ילדים" – 6 מרואיינים). "אין התייחסות לתכנים אחרים כמו מנהיגות צעירה, מיומנויות חברתיות, צורות חשיבה נוספות לעבודה קבוצתית" – 3 מרואיינים).

בתהליך הקבוצתי של המשתלמים עלו לא פעם חומרים קשים, מתוך העולם הפנימי שלהם. אולם לא נעשה בהם שימוש כמשאב להדגמה של טיפול בתכנים מסוג זה בתהליך קבוצתי. לא עסקו בתהליכים לעיבוד משמעותי של תכנים קשים. לא דובר בקבוצה על המשמעות של תהליך

שכזה עם ילדים: מה המשמעות? האם זה יכול לפרק ולא לבנות? כיצד אפשר לגעת בילד שאינו מעוניין לטפל ברבדים אלו?

שימוש בקבוצת המנחים כמשאב:

במהלך התקופה הקבוצה עברה תהליך של אינטימיות וקרבה בין המשתתפים. התגבשה קבוצה שדנה וחושבת בשפה משותפת ויכולה ליצור בסיס ידע בנושא טיפול בילדי נגמלים. היה חשוב ליצור מסגרת המשכית לעבודה הקבוצתית, גם לצורך איגום והעברת ידע וניסיון וגם על מנת ליצור קבוצת תמיכה מקצועית. בפועל נערכו מעט פגישות של המנחים לאורך תקופת העבודה.

למרות שהמנחים הם אנשי מקצוע בעלי ידע וניסיון לא מבוטלים, בתהליך הלמידה לא השתמשו בקבוצה כמשאב ללמידה על תהליכים קבוצתיים. למשל, בפעילויות של מתן גירוי שהיה משמעותי לקבוצה (של המשתלמים) ופתח נושאים רבים, ניתן היה לנצל את ההזדמנות ללמידה מתוך ההתנסות המיידית של הקבוצה על מהו תהליך קבוצתי, כיצד מזהים אותו, עד כמה לפתוח ולעלות נושאים חבויים, מה ההרגשה של המשתתף ובעיקר מה המטרה הטיפולית של תהליך שכזה. לפי תפיסת מובילי התוכנית לא ניתן היה להגיע לכך בתקופת זמן כה קצרה.

הנחיה משותפת:

נושא ההנחיה המשותפת, מנחה ו-CO-מנחה, לא טופל כנושא בקורס ההכשרה. העיסוק בנושא החל לקראת אמצע ההכשרה, עם תחילת החיבור בין המנחים וה-CO-מנחים וגם אז רק באופן חלקי. כאשר נשאלו המנחים המשתלמים לגבי ההנחיה המשותפת, התשובות הן מועטות ואמורפיות (למשל: "עבודה משותפת"). נראה שתפישת העבודה עם ה-CO-מנחים אינה מומשגת לפרטים. ככל הנראה הדבר נובע מהעובדה שתפישת זו לא הובנתה מראש לתוך מארג הקורס ולהגדרת תפקיד המנחה. בהמשך הקורס התקיימו ניסיונות הדרגתיים לגעת בתפישת זו, בעיקר סביב תלונות של המשתלמים. במפגש האחרון של ההכשרה נעשתה עבודה מאד משמעותית בעניין ההנחיה המשותפת. כמו כן נעשתה עבודה נפרדת עם ה-CO-מנחים עצמם.

מה היו המנחים מצפים לקבל מההכשרה בדיעבד:

בסוף שנת העבודה נשאלו המנחים שאלה בדיעבד. הרצון היה לראות ברטרנספקטיבה, אילו מיומנויות היו חסרות להם בעבודתם עם ילדים, שניתן היה אולי לקבל את חלקן בהכשרה. המחשבה היתה שאם תתוכנן הכשרה נוספת, יש לאינפורמציה כזו חשיבות רבה. על השאלה: "בדיעבד, מה יכול היה לעזור לך יותר בתפקידך כמנחה קבוצות ילדי מכורים?" השיבו מספר כמעט שווה של מנחים ו-CO-מנחים כי היו יכולים להיעזר ביותר תיאוריה וידע (4 מנחים ו-3 CO-מנחים) וכן בידע בהפעלות (3 מנחים ו-4 CO-מנחים). 4 CO-מנחים השיבו כי היו יכולים להיעזר בכך שהיו עוברים קורס עם המנחים.

נראה שלא לכל המנחים זה- CO-מנחים היה חסר שמקורו בהכשרה. אלו שכן היה להם חסר כזה, מדברים על חסר בתחומי ידע נוספים: ידע תיאורטי והכרה עם סוגי הפעלות. ה- CO-מנחים חשים צורך בקורס ההכנה, כפי שקבלו המנחים.

המשד הכשרה שלא במסגרת הקורס:

המנחים המשיכו לקבל הדרכה גם כשסיימו את ההכשרה. בפועל היו שתי מסגרות למידה: א. הדרכה – Supervision – הנחיה לעבודה בקבוצות שקיבל כל זוג מנחים (מנחה ו- CO-מנחה) ממומחה. המנחים דיווחו על צורך בהדרכה לצורך עיבוד היחסים ביניהם, עיבוד הנושא של עבודה קבוצתית טיפולית ועיבוד של מקרים ספציפיים. חלק מהמנחים חשו שנעזרו מאד במנחה, בעיקר סביב גיבוש פעילויות קבוצתיות. אתרים דיווחו על חוסר שביעות רצון מההדרכה, גם במקרים בהם מנחי הקבוצה היו אלה שבחרו את המדריך. נראה כי יש חשיבות לעבודה של משרד העבודה והרווחה עם המדריכים, להכנה שלהם ולהתאמתם לעבודה בהקשר זה.

ב. מפגשים בימים מרוכזים – בפועל התקיימו שלושה מפגשים מרוכזים. היום הראשון עסק בדילמות המרכזיות שעומדות לפני המנחים בעבודתם עם קבוצות הילדים, מיומנויות התמודדות במצבי חוסר שליטה של מנחים. היום השני עסק בתהליך שעברו המנחים ועבודה על סיום ופרדה. היום השלישי היווה יום סיכום שכלל פרידה מהמנחים. המנחים דיווחו על שביעות רצון גבוהה מאד מימים אלה. הם הרגישו שיש מקום לביטוי עצמי, לברור שאלות מקצועיות ולהתייעצות עם מנחים ועמיתים. שביעות הרצון של המנחים מהימים המרוכזים מדגישה את החסר במסגרת המשכית כזו. מסגרת ללמידה, לגיבוש זהות מקצועית, להבניית הידע ולחלוקת הניסיון המצטבר בין המנחים, תוך כדי יצירת מסגרת תמיכה מקצועית. מסגרת כזו לא נוצרה.

התפתחות הזהות והמיומנות המקצועית

חלק זה יעסוק במידה שבה גובשה בהכשרה זהות מקצועית ברורה. גיבושה של זהות זו ניתן להבנה על רקע ציפיות המנחים מההכשרה ומעבודתם ועל רקע ההבנות שהם רכשו ביחס למטרות ולקריטריונים של העבודה הטיפולית.

הממצא העיקרי הבולט הוא כי המנחים זה- CO-מנחים, אשר באו מרקעים שונים, נבדלו בהכשרה שקיבלו, נמצאו דומים בתום ההתנסות עם קבוצות ילדים במידת המחויבות והעניין, אך נשארו שונים בגישתם ובתפישתם המקצועית. המנחים זה- CO-מנחים הגיעו לתוכנית מתוך מניעים אישיים, כאשר המנחים, הן בתחילת ההכשרה והן בתום העבודה עם הקבוצות, ממוקדים יותר בעצמם ובהתפתחותם המקצועית ואילו ה- CO-מנחים ממוקדים גם בצרכים

העולים מן השטח. נמצא כי במהלך ההכשרה המנחים היו מכוונים יותר למטרות טיפוליות כלפי הילדים ופחות במיומנויות מקצועיות או זהות מקצועית נפרדת של המתערב. פתיחות זו בציפיות המנחים יכולה להיות מוסברת על רקע הפתיחות בתפישה של המטרות והקריטריונים להצלחת התוכנית. העובדה שהמטרות הוגדרו באופן רחב ושניתנה אוטונומיה לאנשי השדה לקבוע קריטריונים בתחומים שונים, אפשרה למגוון אנשים למצוא בהן עניין ומקום ואפשרו לתוכנית להיות פתוחה לשינויים שיוכתבו על ידי השטח. ועם זאת, לא התקיימו די דיונים במטרות ובקריטריונים אלה.

בתחילת הדרך המנחים מציבים יותר מטרות הכרוכות בילדים, אולם בעקבות ההתנסות עם הילדים, ראייתם מערכתית יותר והם מדגישים בעיקר מטרות הכרוכות ברציונאל ובשיטת העבודה (למשל: "עבודה מערכתית") בעוד ה-CO-מנחים, מציבים בתום ההתנסות בעיקר מטרות טיפוליות הכרוכות בילדים.

כתוצאה של כל אלה, אנו מוצאים כי נרכשו בהכשרה תפישות תפקיד רחבות (כמו: מפגש עם ילדים, שיחות עם הורים), אך עדיין לא נרכשה זהות תפקידים מובחנת ומגובשת הכוללת מערך של אמות מידה, פרוצדורות עבודה, נטיות והזדהות עם התפקיד החדש. התפישה המקצועית של המנחים מבוססת באופן שווה על היותם דמויות המאפשרות הבעת רגשות ודמויות מכילות ותומכות ואילו תפישת ה-CO-מנחים מדגישה בעיקר את היותם דמויות מכילות ותומכות.

השוואה בין שאלונים מתקופות שונות מלמדת על שלבים בהם המנחים חשו מבולבלים ביחס למטרות עבודתם עם ילדים, בלבול שהתבטא בזניחה זמנית של תפישות עולם טיפוליות לטובת טיפול בבעיות מהשטח. עם הזמן התחזק הדגש הרגשי בעבודה ובסופה אף התרחשה חזרה לאספקטים תאורטיים ותמיכתיים בילדים.

גיבוש תפישת תפקיד וזהות מקצועית במהלך ההכשרה:

בהכשרה נרכשו מיומנויות תפקיד נרחבות (למשל: מיון ילדים, שיחות עם הורים, מפגש עם ילדים והפעלת ילדים בקבוצה). עם זאת, בשלב זה, להערכתנו עדיין לא נרכשה זהות תפקידית-זהות מגובשת שכוללת מערך של אמונות, דיספוזיציות, אמונות טיפוליות והזדהות עם התפקיד החדש. להכשרה יש מרכיב מרכזי בתפישת העולם של המנחים ובגיבוש החזון המקצועי שלהם. ואכן המנחים ציינו שקבלו כלים רבים להפעלת הקבוצה. יחד עם זאת, נשאר שאלות מהותיות ללא מענה: מהי קבוצה טיפולית לילדים? מהם הקריטריונים לקבלת או לדחיית ילדים? האם קיימות גישות ותפישות עולם אחרות לעבודה עם ילדים?

בתשובות המנחים לשאלה בשאלון: "מה הכי חשוב לך כאיש מקצוע (ללא קשר לתפקיד הנוכחי)", שמונה אנשים ציינו התפתחות אישית ("ללמוד על עצמי", "לדעת על גבולות היכולת

שליי), כאלמנט החשוב ביותר לעבודתם כאיש מקצוע. בנוסף על ממד זה צוינו ממדים שונים בשכיחות נמוכה. המנחים ממוקדים בעצמם בתשובותיהם. הזהות המקצועית מתייחסת לאספקטים אישיים, פחות לאספקטים חיצוניים (מטופלים, אוכלוסיות, עזרה). נראה שתשובות המנחים הן אוטנטיות ולא מכוונות לרציה חברתית, דבר שעשוי לתת תוקף להמשך הדברים בראיון. כמו כן, הדבר עשוי ללמד על אוירת פתיחות שנוצרה בקבוצה.

גיבוש תפישת תפקיד וזהות מקצועית, במהלך העבודה:

למנחים יש תפישה מנוסחת של העצמה בעבודה עם ילדים. התפישה ממוקדת בעיקר במה שהיו רוצים שיקרה לילדים (למשל: "שירכשו הערכה עצמית"). היא אינה ממוקדת כמעט בתפישת זהות מקצועית, או במיומנויות מקצועיות מובחנות של המתערב (למשל: "מייצג עבורם את עולם המבוגרים" – תשובה אחת). נראה שהגדרות שהמנחים נותנים הן כלליות. הגדרות שיש להן בתחילת העבודה אופי של חזון ובעת היציאה לשטח נושאות אופי ביצועי ("להקים קבוצה"). הן אינן ממוקדות במצב הקיים, בניסיון לאבחן או לאתר. ממצא זה הליים עם העובדה שצוינה קודם לכן, של ניסיון ליצור מיומנות מקצועית וזהות מקצועית שלא היו קיימות קודם לכן. אפשר גם שהדבר מייצג תפישה שיש למנחים בשלב זה של הילדים כ"ציבור" ולא כאוסף פרטים בעלי קשיים ויכולות דיפרנציאליים. לשם השוואה בין המנחים ל-CO-מנחים, מובא הלוח הבא המציג את התפלגות התשובות לשאלה שעסקה בסיבות העיקריות לפניה לתוכנית ("איך את/ה רואה את תפקידך כמנחה בקבוצה?").

לוח מס' 11: תפיסת התפקיד של מנחה בקבוצה (במספרים מוחלטים)

מנחים	מנחים	
CO-מנחים	מנחים	
n=14	n=15	
5	10	כמאפשר/ת הבעת רגשות
8	9	דמות מכילה ותומכת
5	5	להוות דמות ומודל של מבוגר והורה
3	6	מוביל את התהליך ואתראי למסגרת
1	7	לתת ידע
2	2	לשקף
1	2	לעזור לילדים לעזור לעצמם
1	3	אחר (עיצוב אישיות, לעניין, לאהוב)
2	-	לא ענו
26	44	סה"כ תשובות

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

המשיבים תופסים את תפקידם בראש ובראשונה כמי שאמורים ליצור סביבה מאפשרת ולהיות דמות מכילה. המנחים לעומת ה-CO-מנחים לוקחים יותר אחריות על התהליך וכן שמים דגש רב יותר על מתן ידע. בניגוד לתשובות בשאלות אחרות, תשובות המנחים רבות יותר ותפקידם כמנחים מומשג להם הרבה יותר. נראה כי יש צורך להעמיק את תפישת התפקיד של "מטפלים קבוצתיים בילדי נגמלים". דבר שצריך להיעשות תוך כדי העבודה בשדה, בתהליך של דיאלוג בין ההתנסות לבין התיאוריה.

התפתחות בתפישת המנחים את התוכנית

מטרות טיפוליות וקריטריונים להצלחת הטיפול:

מטרות הקבוצה הטיפולית של הילדים הן מרובות ולא תמיד ברורות גם בתום ההכשרה (הן למעריכים והן לרוב המשתלמים שנשאלו לדעתם). יש אמנם מטרות מנוסחות, אולם לא נערך בהן דיון ובמסגרת ההכשרה לא היה די ברור מהם הממדים בהם רוצים לטפל ומהם הקריטריונים להצלחת קבוצה.

בתשובה לשאלה "מה המטרות שלך בקבוצה?" מציינים המנחים בעיקר מטרות של תמיכה אקטיבית בילדים, מטרות רחבות וערכיות מאד ("לקחת אחריות על עצמם כילדים ולהוריד אחריות על מצב ההורים"). פחות הודגש אלמנט מקומי יותר ("פינה חמה, פינוק"). שיעור רב יותר של תשובות ניתן בתחומים תיאורטיים קוגניטיביים יחסית ("לקחת אחריות", "לתת כלים"). שיעור נמוך יותר של תשובות רגשיות ("לפנק").

לשאלה: "מהם הקריטריונים להצלחת הקבוצה?", משקל רב (50% מהתשובות) ניתן לקריטריונים כמותיים של נוכחות ילדים בקבוצות, משולבים בקריטריונים מוטיבציוניים ("שירצו לבוא"). כמו כן יש משקל למטרות אישיות שהמנחים הציבו לעצמם ("לעמוד במטרות"). הרוב המכריע של התשובות ממוקד במטרות הכרוכות בקליינט: רובן בילדים ושתיים בהורים. שתי תשובות מתייחסות למטרות אישיות כמנחים.

הלוח הבא מציג את תפישות המנחים וה-CO-מנחים לגבי מטרות התוכנית לקראת תום הפעילות. המגוון כפי שנראה, הוא רחב מאד:

לוח מס' 12: מטרות התוכנית לתפישת המנחים וה-CO-מנחים (במספרים מוחלטים)

מנחים	מנחים-CO	
n=15	n=14	
4	9	פיתוח מיומנויות וגישות חדשות אצל הילדים
8	3	עבודת מניעה
8	5	טיפול מערכתי
6	7	לגיטימציה לסוד ולמצוקה
3	7	עזרה לביטוי רגשות ועיבודם
4	5	קבוצת תמיכה
4	2	חוויה מתקנת
3	1	מתן ידע
3	1	עזרה להורים בהתמודדות עם הילדים
1	2	קבוצת השתייכות חברתית
43	40	סה"כ תשובות

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

המשיבים ככלל מודעים למטרות המרכזיות של הפרוייקט תוך מתן דגשים אישיים. הממצאים מראים על שלושה מישורים של תשובות: רוב המנחים מתייחסים לרציונאל ולשיטת העבודה, הווה אומר, עבודת מניעה וטיפול מערכתי. שני תחומים אלו אינם קשורים למטרות הטיפוליות של התוכנית באופן ישיר אלא מתייחסים ל"איך" ולא ל"מה". לעומת המנחים, ה-CO-מנחים מתייחסים יותר לשינוי שהילדים אמורים לעבור בתהליך: רכישת מיומנויות חדשות ועזרה לביטוי רגשות ועיבודם. דגש נוסף של המשיבים הוא ה"אפשרויות": לגיטימציה, רגשות וקבוצת תמיכה. ראיית המנחים ארגונית יותר וטיפולית פחות ביחס ל-CO-מנחים אשר ממוקדים בילדים.

נראה כי המשיבים לא מספיק מודעים לכל המטרות המוצהרות של הפרוייקט (כפי שפורסמו ב-6 ספטמבר 1995), למשל לנושאים כמו: קשר משמעותי עם מבוגר, תפקידים במשפחה. המצב הזה, של מטרות רחבות ולא ברורות, שמוכתבות על ידי המנחים ולא על ידי ההכשרה, הוא חיובי בשלב ראשון של הפעילות, בגלל הראשוניות והחדשנות של הרעיון והרצון ללמוד. אך דווקא בשל הרצון ללמוד, יש בהמשך צורך בחשיבה ובדיקה המשכית סביב המטרות הטיפוליות של יזמי התוכנית ומוביליה ושל המטפלים עצמם.

רוב המשיבים מעריכים כי עמדו ברוב המטרות כפי שהם הבינו את המטרות המוצהרות של הפרוייקט. לעומת ה-CO-מנחים, מגלים המנחים ביקורת רבה יותר לגבי מימוש המטרות.

למרות העמידה במטרות, היו לתוכנית קשיים. הקשיים עלו בראיונות ובשיחות שקוימו עם המנחים. ההערות מתייחסות לכמה מישורים: טכני (הכנת השטח ומשך זמן ארוך יותר לקבוצה), בעיות בהדרכה וקשר בין המנחים וה-CO-מנחים. הערות אלו חוזרות על עצמן האופן זה או אחר לאורך השאלון, הראיונות והשיחות עם המנחים.

המנחים נשאלו לגבי שביעות רצונם מחלקים שונים בתוכנית. נשאלה שאלה סגורה שבדקה את מידת שביעות הרצון בסולם של 1 עד 5, מהגורמים השונים עמם באו המנחים במגע. התפלגות התשובות בלוח הבא:

לוח מס' 13: שביעות רצון מחלקים שונים בתוכנית (בסולם 1 עד 5)

n=14 CO-מנחים		n=15 מנחים		
S.D.	ממוצע	S.D.	ממוצע	
	לא רלוונטי	0.66	3.46	קורס הכנה
1.27	4.07	1.25	3.87	עבודה עם CO-הנחיה
0.76	4.43	0.52	4.53	עבודה עם הילדים
0.91	3.00	0.96	3.73	הקשר עם משרד עבודה והרווחה
0.85	4.31	1.18	3.43	הדרכה
0.85	3.50	0.68	3.20	הרמה הארגונית של התוכנית
0.71	4.00	1.38	3.20	הקשר עם היחידה בשטח
1.02	3.57	1.06	3.13	מפגשי המנחים במהלך העבודה
0.36	3.86	0.70	3.67	השגת מטרותיך בעבודה בקבוצה
0.63	3.36	0.90	3.67	הקשר עם הורי הילדים
0.93	3.79	1.02	3.59	ממוצע

מהנתונים לעיל, עולה כי שביעות הרצון הכללית של שתי הקבוצות גבוהה כאשר שביעות הרצון של ה-CO-מנחים גבוהה מעט מזו של המנחים. המנחים היו שבעי רצון במידה גבוהה בעיקר מהעבודה עם הילדים ועם ה-CO-מנחים. יחד עם זאת, נמצאה שביעות רצון בינונית מהקשר עם היחידות בשטח, ממפגשי המנחים במהלך העבודה בקבוצות, מהרמה הארגונית ומההדרכה.

לעומת המנחים, ה-CO-מנחים שבעי רצון במידה גבוהה מהקשר עם היחידות (מקום עבודתם), מההדרכה, מהעבודה עם הילדים ועם עמיתיהם המנחים ופחות מהקשר עם משרד העבודה והרווחה. יתכן ונתון זה (הקשר עם המשרד) נובע מהעובדה שהם לא השתתפו בקורס ההכנה. נראה כי הן המנחים והן ה-CO-מנחים מדגישים שביעות רצון בעבודה, עם כי הפיזור (סטיית התקן) בפרט זה גבוהה במיוחד, הווה אומר, שהתקבלו מגוון של תשובות.

יש לציין כי הפער הגדול ביותר בין המנחים ל-CO-מנחים, קיים ברמת שביעות הרצון מההדרכה ומהקשר עם היחידה בשטח (פיזור רב), כאשר ה-CO-מנחים הביעו שביעות רצון רבה יותר.

המנחים נשאלו על הגורמים המשפיעים לדעתם על השגת המטרות. נשאלה שאלה סגורה שבדקה את מידת התרומה של כל מהגורמים השונים עמם באו המנחים במגע, בסולם של 1 עד 5. התפלגות התשובות מוצגת בלוח הבא:

לוח מס' 14: תרומת הגורמים המפורטים להשגת המטרות (בסולם 1 עד 5)

מנחים n=14		מנחים n=15		
S.D.	ממוצע	S.D.	ממוצע	
	לא רלוונטי	0.77	3.61	קורס הכנה
1.12	4.21	1.35	3.60	עבודה עם CO-הנחיה
0.47	4.71	0.74	4.13	עבודה עם הילדים
1.17	2.77	0.86	3.14	הקשר עם משרד עבודה והרווחה
1.01	4.23	1.20	3.68	הדרכה
1.04	3.00	1.07	3.07	הרמה הארגונית של התוכנית
0.69	4.15	1.35	3.14	הקשר עם היחידה בשטח
0.95	3.14	1.51	3.14	מפגשי המנחים במהלך העבודה
0.76	3.57	1.08	3.36	הקשר עם הורי הילדים
1.11	3.72	1.15	3.44	ממוצע

בשאלה זו הדירוג הכללי של הפריט הוא בינוני-גבוה. ה-CO-מנחים דירגו את הפרמטרים גבוה מעט מהמנחים. העבודה עם הילדים קיבלה דירוג גבוה ביותר הן על ידי ה-CO-מנחים והן על ידי המנחים.

המנחים דירגו את קורס ההכנה, העבודה עם ה-CO-מנחים וההדרכה, כתורמים יחסית (3.61, 3.6 ו-3.68 בהתאמה). יש לשים לב כי אין הסכמה (סטיית תקן גדולה) לגבי תרומת מפגשי המנחים במהלך הפרוייקט. הקשר עם היחידות ומפגשי המנחים במהלך העבודה דורגו במקום הנמוך ביותר מבחינת התרומה להשגת המטרות. ניכר חוסר הסכמה בולט בהתייחסות לעבודה עם ה-CO-מנחים (שונות גדולה בציונים). מנגד, ה-CO-מנחים דיווחו על תרומה משמעותית יותר לעבודה עם המנחים. ההדרכה במהלך העבודה קיבלה דירוג גבוה על ידם. הקשר עם המשרד נתפש כפחות משמעותי.

ניתן לראות כי הקשר עם היחידות בשטח נתפס כגורם לא משמעותי בתרומתו להשגת המטרות מצד המנחים. עובדה זו מצביעה על פיצול בין העבודה עם הילדים לבין היחידות.

המנחים נשאלו: "מה בדיעבד יכול היה לעזור לך יותר בתפקידך כמנחה?". תשובות המנחים מאפיינות ארבעה תחומים עיקריים שעשויים לעזור להם: 1. תחומי ידע, תיאוריות והפעלות. 2. בעיית קשר עם היחידות בשטח בהכנת הקבוצה ובמעורבות בזמן העבודה. 3. עיבוד, תמיכה ומנגנוני למידה (הדרכה, מפגשי מנחים וקשר טוב יותר בעבודה ב-CO-הנחיה). 4. קשיים ברובד הארגוני. ה-CO-מנחים, מתלוננים אף הם על הקשר עם היחידה ומודעים יותר מהמנחים לבעיות הארגוניות. ה-CO-מנחים חשים צורך בקורס ההכנה, כפי שקבלו המנחים.

למרות הקשיים, יש למנחים ול-CO-מנחים אמון רב בתוכנית, כפי שניתן לראות מהתפלגות התשובות לשאלה "האם את/ה מעוניין/ת להמשיך שנה נוספת בתוכנית, באם יתאפשר?" בלוח הבא:

לוח מס' 15: עניין להמשיך בתוכנית (במספרים מוחלטים)

מנחים	מנחים	
n=15	n=14	
12	12	מעוניין להמשיך
3	2	לא מעוניין להמשיך

רוב מוחלט של המנחים מעוניין להמשיך שנה נוספת בפרוייקט. ממצא זה מדבר בעד עצמו.

התרומה למנחים ול-CO-מנחים מהעבודה עם הילדים

נושא חשוב אחר, הוא תחושת המנחים וה-CO-מנחים לגבי התרומה של התוכנית להם. שאלה זו חשובה מכיוון שהעבודה בתוכנית דורשת השקעה רגשית ומעשית רבה. ללא תחושה של המנחים וה-CO-מנחים שהם מקבלים משהו בתמורה, עלולות להיווצר שחיקה ונשירה. השאלות הבאות מטפלות בסוגיה זו:

- "האם העבודה בקבוצה תרמה לך ברמה המקצועית?"
 - "האם העבודה בקבוצה תרמה לך ברמה האישית?"
 - "מתוך ההתנסות, האם תוכל לומר עד כמה למדת על כל אחד מהתחומים הבאים?"
- (שאלה סגורה שבדקה את המידה שבה למדו המנחים על תחומים שונים, בסולם 1 עד 5).

לוח מס' 16: התרומה למנחים ול-CO-מנחים מהעבודה עם הילדים (במספרים מוחלטים)

מנחים n=14	מנחים n=15	תרומה
9	5	ידע נוסף (סמים, ילדים)
6	6	התנסות כמנחה
3	6	ללמוד על תהליכים בקבוצה
10	3	היכרות עם צרכי הילדים
5	3	התנסות בתחום חדש
4	1	קבלת הדרכה
3	3	עבודה ב-CO-הנחיה
2	3	התנסות בהתנהגות חדשה שלי, למידה על עצמי
42	30	סה"כ תשובות
4	6	המפגש עם הילדים היה משמעותי
4	4	תובנות לגבי האישיות שלי
4	-	עלייה בביטחון המקצועי
3	3	התנסות בהתנהגות חדשה
1	3	פתיחות להכלת הילדים
-	2	עבודה ב-CO-הנחיה
1	1	מפגש עם הילד שבתוכי
1	2	אחר (סיפוק, אתגר, אמונה)
18	21	סה"כ תשובות

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

תרומה ברמה המקצועית:

רב המשיבים מרגישים כי הקבוצה תרמה להם ברמה המקצועית בשתי דרכים עיקריות: ידע והתנסות. זהו מודל עבודה ולמידה חיובי, שמבטא הן את החלק הקוגניטיבי והן את החלק החווייתי. המנחים מדגישים את התרומה בהבנת תהליכים קבוצתיים ואילו ה-CO-מנחים מדגישים ידע, התנסות והדרכה. ניתן להסביר הבדלים אלו אם נזכור כי ה-CO-מנחים צעירים יותר במקצוע ולא היו חשופים להדרכה הקבוצתית בקורס ההכשרה. תגובות ה-CO-מנחים רבות יותר. הם מדגישים יותר היכרות עם צרכי הילדים. נראה כי על אף שמראש ציפויותיהם המקצועיות של ה-CO-מנחים היו גבוהות פחות, במהלך העבודה הם התמקצעו והיו פתוחים יותר ללמידה מקצועית.

תרומה ברמה האישית:

המשיבים טוענים לתרומה ברמה האישית כמעט ללא הבדלים משמעותיים בין המנחים ל-CO-מנחים והם מדגישים במיוחד את המפגש עם הילדים, התובנות וההתנסות החדשה. יחד עם זאת ה-CO-מנחים מדווחים גם כאן על חיזוק בביטחון המקצועי.

לוח מס' 17: מידת הלמידה בתחומים שונים (בסולם 1 עד 5)

n=14 מנחים CO		n=15 מנחים		
S.D.	ממוצע	S.D.	ממוצע	
0.93	3.36	0.92	3.07	תחום הסמים
0.58	4.00	0.99	3.71	תחום הילדים
0.58	4.00	0.97	3.21	תחום הקבוצות
0.76	4.08	1.16	3.57	על עצמך
0.55	4.15	0.79	4.00	על היותך מנחה קבוצת ילדים
0.74	3.91	1.00	3.51	ממוצע

ככלל התרחשה למידה במידה בינונית-גבוהה. ה-CO-מנחים דיווחו על למידה משמעותית יותר ברוב הממדים, הן בממד המקצועי והן באישי. המנחים התפתחו יותר בתחום ההנחיה המקצועית. המנחים למדו במידה הנמוכה ביותר על הסמים. ניתן להסביר את הלמידה המשמעותית יותר עבור ה-CO-מנחים בכך שחלק מהם היו בתחילת דרכם המקצועית ואילו רובם של המנחים בעלי ותק מקצועי רב יותר. למרות ההבדלים בעוצמה, דפוס הלמידה של ה-CO-מנחים ושל המנחים דומה, שתי הקבוצות למדו יותר על היותם מנחי קבוצות ילדים ופחות על תחום הסמים.

סיכום מנחים והנחיה

הנחיה לקבוצות ילדי נגמלים מסמים היא התמחות חדשה שנבנתה בתוכנית. ייחודיותה של ההתמחות הוא בניסיון להתמודד עם ילדי המכור לשעבר כחלק מתהליך שיקום משפחתי ובניסיון לעשות זאת בקבוצות. אי לכך מדובר על התמחות שניזונה משלושה תחומי ידע עיקריים: סמים, טיפול קבוצתי וטיפול בילדים ומלווה אותם תחום הידע של עבודה קהילתית משפחתית.

על מנת להתמודד באופן מושכל עם התמחות זו, נבנה בתוכנית מנגנון ייחודי ומעניין: מנגנון זה משלב מנחים שבאופן עקרוני לא הגיעו דווקא מהיחידות ואף לא בהכרח מתחום העבודה הסוציאלית ואשר עברו הכשרה ייחודית שפותחה במיוחד לצורך זה. במטרה שלא להשאיר את

ההתמחות הזו מנותקת ותלושה מהעשייה ביחידות, ההנחיה בפועל בקבוצות מבוססת על שילוב של מנחה שעבר השתלמות עם CO-מנחה, איש היחידה.

בסוף התהליך נמצאו המנחים וה-CO-מנחים שבעי רצון במידה גבוהה. הם מרגשים כי התפתחו ברוב המקצועי וברובד האישי והעובדה שה-CO-מנחים הם עובדי היחידות יצרה זיקה משמעותית יותר שלהם לתפקיד.

תפקיד המנחים בהיר להם יותר מאשר ל-CO-מנחים. המנחים חיצוניים לתחנה ועל כן מכירים פחות את צרכי הילדים ויודעים פחות לתארם בשאלונים, אך כשהם עובדים עם ילדים המוקד שלהם בעבודה יותר אישי ופרטני מאשר של ה-CO-מנחים. ה-CO-מנחים לעומתם מכוונים יותר לילדים, הם מכירים אותם יותר טוב, מגדירים את בעיותיהם טוב יותר ובהתאם לכך גם נתרמו במיוחד מהעבודה עם הילדים וזאת למרות שציפיותיהם המקצועיות היו נמוכות יותר מראש.

ההכשרה הצליחה לחבר את המנחים למשימה העיקרית שלהם. בתום ההכשרה נמצא שהם מחויבים מאד לעבודה עם הילדים. שתי קבוצות המנחים הצליחו לעבוד בשיתוף פורה ברוב המקרים.

בתפישה הפרופסיונאלית של המנחים חלה התפתחות עם הזמן, אולם המהות הקונקרטית של עבודת ההנחיה עדין אינה מגובשת: מהן מיומנויות התפקיד הדרשות? מה בדיוק יש לעשות בקבוצות טיפוליות לילדים? כל אלה הן שאלות כבדות מאד, שכן הידע ביחס אליהן אינו רב.

קשה להבחין בין תרומות הקורס ובין תרומת הידע המקצועי הקודם של המנחים והעובדה שהם חיצוניים יותר לשדה. אולם, נראה כי יש הבדלים בולטים בין הקבוצות. תחום הסמים שהיה חסר למנחים בתחילת הדרך, המשיך להיות חסר גם בהמשך. השינוי הגדול שעברו המנחים בעקבות התנסות הוא מודעות גדולה יותר לבעיה כבעיה מערכתית ולא רק אישית פרטנית.

נראה כי יש בפעילות התוכנית חיבור טוב מאד בין מנחים הבאים מן השטח ומזוהים איתו ובין מנחים המרוחקים מעט יותר, מבינים קצת פחות את הילדים ואת בעיותיהם, אך יכולים לראות את העבודה באופן מערכתני יותר. המנחים רואים יותר בעיות וקשיים ועל כן מציבים סטנדרט גבוה יותר לעשייה, בעוד ה-CO-מנחים מרוצים יותר מהאפשרות להתנסות וללמוד תחום חדש. עם זאת, הקשר עם היחידות נשאר בעייתי וכן גם חלק מהמקרים של הקשר עם ההדרכת. החיבור המוצלח שבין הקבוצות מתבטא גם ביכולות הארגוניות השונות. המנחים מצליחים לפעול טוב יותר מול משרד העבודה והרווחה ואילו ה-CO-מנחים מצליחים לפעול טוב יותר ביחידות, דבר שמהווה השלמה טובה.

פעילות קבוצות הילדים

פעלו 28 קבוצות : בפועל פעלו 24 קבוצות עד לסיום שנת הפעילות הראשונה (נובמבר 1997) ולפי דיווח משרד העבודה והרווחה 4 קבוצות נפתחו אחר כך. הקבוצות פעלו בהנחיית 21 מנחים מהתוכנית, מתוכן 3 קבוצות בהן שני המנחים הם משתלמים מהקורס. בשנת העבודה 1998 תוכננו להיפתח 20 קבוצות.

מיפוי הקבוצות :

תוכנן כי הקבוצות יפעלו ויתנו מענה באזורים השונים בארץ.

בפועל התפלגות הקבוצות כדלהלן (ראה/י נספח מס' 6) :

8 קבוצות בצפון (חיפה וצפונה).

9 קבוצות במרכז (נתניה עד יבנה).

3 קבוצות בירושלים.

4 קבוצות בדרום (אשקלון ודרומה).

נראה כי היה פיזור רחב של קבוצות בצפון ובמרכז הארץ, אך בדרום היו חסרות קבוצות. אחד הגורמים המהותיים הוא הקושי של משרד העבודה למצוא מנחים שעמדו בדרישות הקדם באזור הדרום.

מספר משתתפים בקבוצה נע מ- 6 עד 17.

טווח הגילאים הכללי נע מ- 7 עד 13.

טווח הגילאים השכיח בקבוצה עמד על כ- 4 שנים : 8 עד 11, אך יש קבוצות בהן פערי הגיל גבוהים יותר (עד 6 שנים : 8 עד 13).

מיפוי הקבוצות משקף טווח רחב של מודלים של פעולה : ניתן למצוא קבוצות קטנות מאד (6 משתתפים) וקבוצות גדולות, ניתן למצוא קבוצות הומוגניות יחסית והומוגניות פחות מבחינת הגילאים.

ניתן לראות שמשך ההפעלה של הקבוצות נע בין 4 ל- 9 חודשים. רוב הקבוצות פעלו במשך כחצי שנה. אחוז הנשירה של הילדים, מזמן פתיחת הקבוצה ועד סיומה, נע בין 10% ל- 60%.

במהלך השנה הראשונה (שנת הניסוי) פעלו בתוכנית 24 קבוצות. בהמשך, בשנה השנייה, פעלו 20 קבוצות, מתוכן כרבע קבוצות חדשות לחלוטין וכל השאר קבוצות ממשיכות. חלק מהקבוצות הממשיכות הן קבוצות שסיימו את פעילותן והחלו במחזור חדש וחלק אחר ממשיך ברצף. חלקן ממשיכות ביישובים בהם התקיימה קבוצה בשנה שעברה וחלקן התחילו לפעול ביישובים חדשים. הקבוצות תוכננו לפעול עד יוני 98. חלק מהמנחים המשיכו מהשנה שעברה ואליהם הצטרפו 4

מנחים חדשים מרקע מקצועי והשכלה דומה למנחים האחרים. הפרוייקט לא שווק בשנה השניה לשובים השונים, הישובים הם אלה אשר פנו למשרד וביקשו לפתוח קבוצות כאלו ביחידות שלהם.

תקשורת ארגונית ובין ארגונית

בחלקים של הפרוייקט, שקשורים למשרד העבודה והרווחה היתה בדרך כלל תקשורת זורמת ויעילה. מובילי הפרוייקט השתמשו בצינורות התקשורת הארגונית שעמדו לרשותם ושהיו מוכרים להם, ללא בעיות מיוחדות.

צינורות התקשורת בין הגופים שמרכיבים את ועדת ההיגוי לא היו מספיק ברורים. טענות על אינפורמציה שלא עברה או על חומרים שלא הגיעו חזרו הרבה בוועדת ההיגוי. יתכן שתופעה זו נבעה מתפקידה הלא לגמרי ברור של הועדה.

בדומה לתקשורת בוועדת ההיגוי, גם התקשורת של המנחים עם חלקים שונים בפרוייקט ובארגון, לא היתה אחידה. כך למשל מדרגים המנחים את הקשר עם המחלקות בשובים (עמן המגע הוא של קשר עבודה רצוף) בציון 3.2 על סולם של 1 עד 5 ואילו את הקשר עם הנהלת המחלקה – הנהלת הפרוייקט, הם מדרגים בציון הרבה יותר גבוה – 3.73. ה-CO-מנחים שבאים מהמחלקות הישוביות נותנים לקשר איתן את הציון – 4.

המדריכים (ה-Supervisors), היו אנשים חיצוניים למערכת, שנבחרו על ידי בית הספר לעובדי רווחה, או על ידי המנחים וה-CO-מנחים עצמם, לצורך קבלת הדרכה. רובם אנשים חיצוניים למשרד העבודה והרווחה, חלקם לא עבדו אתו קודם. התקשורת עם המדריכים, בין המדריכים למחלקות ובין המדריכים למשרד לא תמיד היו ברורים והיו מקור לבעיות.

בפרוייקט נוצרו איים של תקשורת טובה, סביב הקבוצות (ילדים, מנחים, CO-מנחים, מדריך). חלק גדול מהבעיות השוטפות שנוצרו, נפתרו במסגרת האיים האלה.

תוספת הפונקציות והמדרגים של הפרוייקט למבנה הארגוני הקיים, היא רבה למדי (ועדת ההיגוי, בית הספר, המנחים, המדריכים, הקבוצות וכל מה שסביבן, תוספת פונקציה תפקידית ל-CO-מנחים). ערוצי התקשורת לא תמיד הצליחו להתאים את עצמם לשינויים האלה. היכן שהיו קיימים צינורות תקשורת טובים לפני תחילת הפרוייקט, המשיכה תקשורת טובה ויעילה. היכן שהיה צורך לפתוח ולפתח צינורות תקשורת חדשים, התקשורת לא תמיד זרמה.

למידה ארגונית

הפרוייקט המיוחד "קבוצות לילדי נגמלים", כפרוייקט ניסויי, הוא פרוייקט שמטרתו למידה. למידה ארגונית היא תהליך שבו הידע שישנו או שנצבר אצל יחידים בארגון, הופך להיות ידע של הארגון, במובן זה שהוא מופנם, משפיע על פרוצדורות עבודה שוטפות ומועבר הלאה כידע הדרוש לביצוע המטלות הארגוניות, לעובדים הקשורים לנושא. תהליך כזה קורה בדרך כלל באמצעות שורה של דיונים פתוחים, תהליכי ניתוח, הסקת מסקנות והפקת לקחים פתוחה, שכוללת את מקסימום בעלי התפקידים הקשורים לעניין הנדון, עם לגיטימציה לכולם להביע דעה. תהליך הדיונים מסתיים בדרך כלל בשינוי של פרוצדורות עבודה.

בפרוייקט הזה, למרות שהוגדר פרוייקט ניסויי, נוצרה דינמיקה שהקשתה מאד על הלמידה. כאמור, לא נוצרו פונקציות ארגוניות ברמת הניהול של הפרוייקט והנהלת המחלקה לקחה על עצמה את הרצת הפרוייקט בנוסף לתפקידיה השוטפים. נוצר מצב של עומס מאד גדול של עשייה חדשנית, צורך מתמיד בפתרון בעיות מיידיות, כך שהיה לחץ ארועים שדרשו פתרונות ללא מנגנון וזמן לתהליך עיבוד ולמידה. החסר הזה במנגנוני למידה, חוצה את כל רמות הפרוייקט.

למעט מפגשים בודדים, לא היה פורום משמעותי שבו המנחים וה-CO-מנחים, שהם אלה שעבדו בשטח והתנסו ישירות בעבודה בקבוצות, יוכלו להעביר את הניסיון והידע שרכשו אחד לשני (לזוגות אחרים של מנחים) והלאה בהיררכיה. הצורך בפורום כזה היה קיים ועלה חזק בשיחות, בראיונות ובשאלונים למנחים ול-CO-מנחים. היתה שביעות רצון מאד גבוהה משלושה מפגשים שכן התקיימו, אך גם הם התקיימו למעשה בין המנחים לבין עצמם ולא נוצלו ללמידה ארגונית. בכל אופן הידע של המנחים והניסיון שלהם נשאר אצלם. עוד קודם, בתהליך ההכשרה עצמו, היתה תחושה של אי מיצוי ידע שקיים, הן בקבוצת המנחים, שהגיעו עם ניסיון והכשרה מקצועית לא מעטים והן מניסיונות דומים בארץ.

לפרוייקט היו הרבה אילוצים טכניים. הוא נעשה ללא תוספת כוח אדם לניהול, בלחץ של זמן, במצב של עומס גדול במחלקות היישוביות. מצב זה גרם לתהליכים מאולצים גם ביישובים. קבוצות ילדים הוקמו תוך ויתור על הקריטריונים שתוכננו מראש. בלחצים שהיו, היה קשה למנוע את הדברים. אבל לא נעשה תהליך ארגוני של בדיקת התהליכים והפקת לקחים מהם. אין הכוונה לטעון שהתעלמו מהדברים, אלא שהלמידה מהם היתה ברמה אישית של מפעיל זה, או של מנהל אחר. לא היה פורום מסודר שבו נבחנו האילוצים מול הקריטריונים. פורום שאמור לכלול את הממיינים והקולטים במחלקות, את מנהלת הפרוייקט וכל מי שהיתה לו נגיעה לתהליך. כדי שבסופו של הפורום, רוב הידע הפרטי של האנשים, מנקודת הראות הפרטית שלהם

לגבי התהליך, יהפוך לידע ציבורי, מרובה נקודות ראות. ידע שממנו ניתן לבנות תהליך מיון חכם יותר שיתמודד עם כל אותם לחצים שלא ניתן היה, בפרוייקט חדשני, לצפות מראש.

במקומות שונים בפרוייקט, היה חסר של תהליכי למידה כאלה מקור לקושי. בעיקר במה שאמור בקבוצת המנחים וה- CO-מנחים. אלו היו שמחים לליבון נוסף, לחשיבה משותפת, להבהרה ולתמיכה מקצועית.

הטמעה ארגונית

תנאי לפרוייקט שממומן על ידי המחלקה למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי, הוא המשך הפרוייקט עם תום תקופת המימון. מי שהיה צריך לקחת על עצמו את המשך הפרוייקט, היא המחלקה לטיפול בנפגעי סמים. המחלקה נקטה מספר פעולות על מנת להבטיח את המשך הפרוייקט (משימה לא קלה במצוקת התקציבים הקימת בשרותי הרווחה):

א. שיווק התוכנית – המחלקה עשתה מאמצים לשווק את התוכנית, הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. כלפי פנים נעשה השיווק בשתי רמות: רמה אחת, כלפי המחלקות הישוביות, תוך שכנוע שהקבוצות עונות על צורך אמיתי. החצלה המשמעותית היתה הכנסת הקבוצות ל"סל הצרכים של ילדים בקהילה", כך שראשי המחלקות שבוחרים פעילויות שעונות על צרכי ילדים ביישוב, יכולים לבחור גם בפעילות הזו. רמה שניה, כלפי אגפים במשרד, כמו השרות לילד ונוער, שמתפקידם לקחת עניין כזה על עצמם. נציגת השרות לילד ונוער גם ישבה בוועדת החיגוי.

ב. השגת תקציבים – מנהלת המחלקה פעלה מראש להשגת תקציבים לפעילות המשך, במידה והשכנוע של ראשי המחלקות והמפקחים לא ייצור מספיק קבוצות. היא פנתה ל"קרן לחילוט" (קרן של כספים שהושגו בגין עבירות סמים, הניתנים לחילוט לצורכי המאבק בסמים) וקבלה תקציב.

ב- אפריל 1998 פעל מחזור שני של עשרים קבוצות ילדים ברחבי הארץ, חלקן ממשיכות ביישובים שבהם היתה קבוצה בשלב הראשון של התוכנית וחלקן ביישובים חדשים. המנחים רובם ממשיכים וארבעה מנחים חדשים נקלטו לתוכנית. סגנית מנהלת המחלקה לנפגעי סמים מצינת שהמחלקות היישוביות הן שפנו בבקשה להפעלת קבוצות כאלה ולא היה צורך בשיווק מסיבי. רוב התקציב הוא של המשרד העבודה והרווחה ונראה כי עד יוני 1999 יש תקציב להפעיל את הקבוצות.

סיכום

בחלק זה תועלנה נקודות שונות המשתקפות מתוך הערכת התוכנית. הבסיס האמפירי להצגת נושאים אלה מופיע לאורך הדו"ח. בהמשך, תבחן מידת השגת המטרות ובסוף הפרק תוצגנה המלצות.

פוטנציאל התוכנית

התוכנית "קבוצות לילדי נגמלים מסמים" היא תוכנית ראשונית וחדשנית. בפועל התקיימה הכשרת מנחים ייחודית, הופעלו בשנת הניסויי 24 קבוצות ילדים בכל רחבי הארץ (מתוך 28 מתוכננות). כ- 200 ילדים התחילו בתוכנית, 51 נשרו במהלך התקופה הניסיונית ו- 143 סיימו. יש המשך של פעילות קבוצתית (בחלק מהקבוצות הקיימות ובקבוצות חדשות) גם לאחר שנת הניסוי והתקיימו מפגשי הורים וילדים. התוכנית נמצאה אפקטיבית מאד עבור ילדים, אפקטיבית עבור המערך המשפחתי ומשביעת רצון ומלמדת עבור המנחים וה- CO-מנחים שפעלו בה. בהיקף ההפעלה הנרחב בו היא פעלה, הצטבר ידע רב, חלקו ייחודי מאד, שהופך את התוכנית למודל ניסויי חשוב.

באופן ספציפי יותר, תהליך ההערכה של התוכנית מראה כי הילדים והמנחים עברו תהליך משמעותי מאד: במהלך העבודה בקבוצות אותם ילדים שלא נשרו מהפעילות רכשו פתיחות, מודעות ומורכבות בביטוי וחל שינוי במנגנוני ההכחשה, ההתעלמות וההדחקה שמאפיינים אותם. המנחים עברו תהליך שעקרו הזדהות והבנה עם הרעיון, חיבור אל הילדים ואל השטח (למרות שרובם לא באו מהשטח) ולמידה אישית משמעותית. גם ה- CO-מנחים עברו תהליך משמעותי של התפתחות אישית ומקצועית.

המצאים מלמדים כי הקבוצות אכן מהוות מסגרת טובה להתמודד עם המצוקות של אוכלוסיית ילדי נגמלים, כפי שהן מבוטאות באבחון התאורטי שהוצג על ידי יוזמי התוכנית. עם התהליך, הילדים רוכשים כוחות להתמודד באופן עמוק ואמיץ יותר עם התכנים הפנימיים והמשפחתיים הקשים. כך למשל, כשהם מתבקשים לספר סיפור אודות משפחה, הילדים מוכנים לוותר על ההתמודדות באמצעות השענות על דמויות דמיוניות ואגדתיות (המאפיינת את המצב ההתחלתי). במקום זאת הם משתמשים יותר בדמויות מציאותיות ותמונת העולם שלהם מורכבת יותר, אך גם קשה יותר.

ארגון ומבנה

הרובד הארגוני:

התוכנית "קבוצות לילדי נגמלים" היא תוכנית ראשונית וחלוצית גם מהבחינה הארגונית. מדובר בקבוצות המונחות על ידי שיתוף של גורמים חיצוניים ופנימיים בתחנות, שילוב של קבוצות הורים וקבוצות ילדים, חווי שכר ייחודיים ותוכנית שהיא ארצית ולא נובעת מיוזמה מקומית כזו או אחרת. גם מהבחינה התכנית מדובר בארגון חלוצי מאד: לא קיימות קבוצות בתחום ילדי נגמלים לסמים במשרד העבודה. אם כי קיימות קבוצות לילדי מכורים/נגמלים לאלכוהול למשל.

במהלך השנה הראשונה (שנת הניסוי) פעלו בתוכנית 24 קבוצות. בהמשך, בשנה השנייה, פעלו 20 קבוצות, מתוכן כרבע קבוצות חדשות לחלוטין וכל השאר קבוצות ממשיכות. חלק מהקבוצות הממשיכות הן קבוצות שסיימו את פעילותן והחלו במחזור חדש וחלק אחר ממשיך ברצף.

לעובדה שהתוכנית ניזומה והופעלה על ידי המחלקה לטיפול בנפגעי סמים במשרד העבודה והרווחה והיתה תחת חסותה המלאה היו יתרונות רבים. הפרוייקט הופץ באתרים רבים ופעל במסגרות פעולה קיימות ולכן למרות הקשיים זכה לשיתוף פעולה ונראה כי הוא זוכה להכרה ויכול להיות מוטמע גם בתום הניסוי. עם זאת, הפרוייקט כולו נתון לכללי העבודה ולאופי התפקוד של המחלקה ועל כן הוא פחות פתוח לקבל ממדים של תרבות ארגונית אחרת. למשל: האפשרות לדבר באופן מהותי ברובד בין ארגוני רחב ולקבל משובים מכל הגורמים השותפים.

שילוב ייחודי בין תהליכים Top-Down ותהליכים Bottom-Up:

הפרוייקט פעל בתהליך שהוא Top-Down – התהליך ניזום והופץ על ידי משרד העבודה והרווחה וחמוסד לבטוח לאומי. מדובר על קבוצות שפעלו באופן דומה במקביל בלמעלה מ- 20 אתרים שונים בכל הארץ.

במקביל לעבודה שהיא Top-Down חל בתוך הקבוצות ואצל המנחים תהליך למידה ושינוי שהוא Bottom-Up; במובן זה שהרבה מאד למידה של הארגון ושל המנחים התבססה על הנעשה בשטח וההתבוננות בתהליכים שעברו הילדים, תוך כדי עבודה. העובדה שהתוכנית היתה חדשה ולא ניתן היה לספק את כל הידע מראש, הביאה ללמידה תוך כדי עבודה. אפשר שהאלמנט שהביא לחיבור נכון בין שני התהליכים הוא העובדה שהתהליך ענה על דרישות וצרכים אמיתיים של השטח. אמנם התוכנית ניזומה "מלמעלה" אבל היא עונה על צורך ממשי ולכן אפשרה דיאלוג נכון בין רמות עבודה דו-כיוונית: מערכתית ופרטנית.

קריטריונים ומטרות:

נראה כי הקריטריונים להצלחה הם עמומים יחסית בכל הרמות. מטרות התוכנית והמתכננים הן מרובות ולא אחידות. לגורמים שונים יש מטרות שונות כלפי הצלחת הקבוצות: על-פי אחת המובילות: "גירוי נוסף למשפחה לשינוי", "לפתוח ולחשוף את הסוד", "לקבל כלים להיות ילד נורמטיבי". כפי שכבר נאמר, העמימות מאפשרת היוצרות ריבוי מודלים אותם ניתן יהיה ללמוד.

ארגון השטח:

נראה כי הכנת השטח לקבלת התחום המורכב היתה חלקית. המנחים דווחו שחלק ממנהלי התחנות לא היו מודעים לתוכנית ולמרכיביה, למרות שקבלו תכתובות ועדכונים שונים בנושא ולכן גם ההתארגנות בתוך התחנה לא היתה יעילה מספיק ובאופן כללי היתה איטית. ברור שלא ניתן להגיע לכל האוכלוסייה במידה שווה בתוכנית כל כך חלוצית וחדשה. יכול להיות שהיה מקום לשיווק מסיבי יותר של התוכנית בארגון. נוצר מצב שבו המנחים עצמם בצעו מרכיבים מרכזיים של השיווק בשטח. ועל כן, אפשר לומר כי בשלב היציאה לשטח תחומי הארגון והשיווק הם מהותיים לתוכנית.

בסופו של דבר, המנחים זה- CO-מנחים הצליחו להתארגן בצורה טובה וליצור שיתוף פעולה פורה שסייע להצלחת כניסת הקבוצות לתוך התחנות. מנהלי התחנות דווחו בראיונות על שביעות רצון מהעבודה שנעשתה. שלב הכנת השטח הוא משמעותי ביותר להצלחת הקבוצות. מטעמים שונים נפתחו פחות קבוצות מהמתוכנן.

בניית הקבוצות:

בפועל נמצא כי מיון הילדים לקבוצות ברוב המקרים היה אקט פורמאלי. המנחים קבלו בעצם כמעט 100% של האוכלוסייה שהופנתה אליהם, אוכלוסייה מגוונת מאד שלא תמיד התאימה לקריטריונים של בוני התוכנית ולעתים אף בעייתית (למשל שילוב אחים בקבוצות, פערי גיל גדולים בתוך הקבוצה). למנחים לא היתה ברירה. זו היתה הדרך היחידה לבנות קבוצה שתתחיל לפעול בטווח זמן סביר.

יישום התוכנית מלמד אותנו כי היה מקום למיין את הילדים מראש, הן לפי הקריטריונים של גיל ומין (בנות ובנים אשר גילם הכרונולוגי הדומה אינו משקף התפתחות גופנית ומנטלית דומה) וכי יש מקום לשקול בקפידה האם כל ילד/ה ונערה/ה מתאימים לתוכנית כגון זו. שעור הנשירה מלמד כי התוכנית, לפחות כפי שהיתה בנויה, לא התאימה לכל אחד והפרישה של הפחות מתאימים יצרה קשיים בקבוצה. עם זאת, חשוב לתת מקום ואפשרות לכמה שיותר ילדים להשתלב. אולי יש מקום לערוך מיון שהוא למעשה "Pre קבוצה" – קבוצת התנסות לבדיקת התאמה. בסופו של דבר, נוצרו קבוצות שמסגרתן פתוחה יחסית וגבולותיהן רחבים, (טווח גילאים, מיון ילדים, אי הבנות ביחס למשך הקבוצה) ועל כן, המסגרת נחווה כעמומה פעמים רבות.

מורכבות ארגונית:

התוכנית היא תוכנית חדשנית. עובדה זו יוצרת מצב שבו צריך להטמיע אותה באופן הרמוני בתוך סל השירותים הקיים. ייחודיות התוכנית יוצרת מורכבות:

- א. השרות הוא שרות חדש המהווה השלמה לשירותים הקיימים היום.
- ב. במפגש בין תוכנית חדשה לבין השטח קיים הצורך של השטח לתת מענה לאוכלוסיית הילדים. יחד עם זאת העומס, המטלות המרובות והעבודה הקשה בשטח, נוסף על המפגש עם תוכנית חדשה ותובענית, עשוי ליצור חששות וקשיים. עובדי היחידות בשטח מועסקים גם לפני העבודה עם הקבוצות באופן מלא. הציפייה מהם להשתלב בהנחיית קבוצה, הדורשת למידה, חשיבה ובנייה נמשכים וקבועים, היא צפייה תובענית, שכן במקרים רבים בשל עומס המטלות ביחידות, המנחים נאלצו לעבוד באותו הקף משרה כשהם מבצעים את כל מטלותיהם הקודמות ובנוסף לזה את המטלה החדשה.
- ג. התוכנית שונה ארגונית: היא עשויה לאיים מפני שהיא מכניסה סטנדרטים אחרים של שכר ועובדים בעלי הכשרה והשכלה שונה.
- ד. התוכנית שונה מקצועית: בשל אופני העבודה הכוללים מפגשים קבוצתיים סדירים והכשרה ובמיוחד בשל שילוב אנשים מבחוץ בתוך היחידות.

כל אלה הם אספקטים שעלו מהשטח. אחד הביטויים לקונפליקט זה הוא העובדה שבסופו של דבר ב-3 קבוצות (6 מנחים) פעלו מנחים שכולם עברו את ההכשרה ולא על פי המודל של מנחה חיצוני ו-CO-מנחים שהוא עובד היחידה.

כאמור, מחד, התוכנית צריכה להשתלב באופן הרמוני בתוך היחידות, אולם מאידך, חשוב שהתוכנית תשמור על זהות ייחודיות ונבדלת, לא "תכנע" לקודים הארגוניים, תקבע עקרונות ותעמוד מאחוריהם (טווחי גיל של ילדים בקבוצה, הגדרת מצב טיפולי של התורה הנגמל וכו'). נראה כי בשלבים הראשונים של כניסת התוכנית עלו קשיים רבים על רקע זה, אולם בהמשך, נראה כי נמצאה דרך המלך לשמירה על ייחודיות תוך עבודה שיתופית.

תהליכים

תהליכי למידה – איך נבנה ואיך מתפתח ידע בתוכנית? :

דווקא בשל התהליך המתואר לעיל ובשל היות התוכנית חדשה וחדשנית, יש חשיבות לתהליכי הלמידה ולתהליכי הטמעת הידע. נראה כי בתוכנית התפתח מנגנון למידה פנימי והתפתחה למידה ארגונית משמעותית בתחומי ההפצה הארגונית של התוכנית, אך מנגנון הלמידה במסגרת הבין-ארגונית ומנגנון הטמעת הידע בתחום התכני-מקצועי, חסר.

התפתח מנגנון למידה במובן זה שהתוכנית כולה מבוססת על הכשרות ועל מתן הדרכה אישית למנחים. ניתן היה לראות כיצד ההכשרה התפתחה והתאימה את עצמה לצורכי המנחים, כיצד שולבו בה תכנים שהיו חסרים וכיצד היא הורחבה לאוכלוסיית ה-CO-מנחים כשהתברר הצורך בכך. המנחים עצמם מדווחים על למידה משמעותית בהנחיה. המגע עם השטח ועם היחידות השתפר האופן נראה לעין בעקבות ההתנסות והלמידה.

בנוסף, ניתן למצוא עדות להתחלה של פעולות הפצת ידע בין המנחים, אולם נראה שתחליכי הטמעת הידע לא מוצו. נראה כי לא בוצעו די תחליכים של הפקת למידה תכנית והפצתה בין כל השותפים בפרוייקט: לא שוכלל מנגנון ההבנה של מהות הטיפול הקבוצתי, של מהות השינוי ושל העברתו בין השותפים השונים. במספר מקומות המנגנון היה קיים אך חלקי.

בניית התמחות:

הנחיה לקבוצות ילדי נגמלים מסמים היא התמחות חדשה שנבנתה בתוכנית. ייחודיותה של ההתמחות הוא בניסיון להתמודד עם ילדי הנגמל כחלק מתהליך שיקום משפחתי ובניסיון לעשות זאת בקבוצות. אי לכך מדובר על התמחות שניזונה משלושה תחומי ידע עיקריים: סמים, טיפול קבוצתי וטיפול בילדים ומלווה אותם תחום הידע של עבודה קהילתית משפחתית.

על מנת להתמודד באופן מושכל עם ההתמחות החדשה נבנה בתוכנית מנגנון ייחודי המבוסס על שילוב מנחים היצוניים ליחידות ומנחים שבאו מתוך היחידות. כל המנחים הם עובדים סוציאליים אולם קיימים הבדלים אפרויריים נוספים בין שתי קבוצות המנחים: המנחים החיצוניים בעלי ותק מקצועי רב יותר והשכלה גבוהה יותר והם כמעט ולא מכירים את תחום הסמים. לשילוב הייחודי היו תוצאות חיוביות. הוא אפשר להתחבר ליחידות ולפעול בתוכן, תוך ביטוי לזיקה הייחודית שיש למנחים אל היחידות מהן הם באים ובמקביל לשלב בהן דפוסי עבודה חדשה.

בתהליך התגלה קושי עקב שילוב ה-CO-מנחים במועד מאוחר יחסית. ההבדלים הראשוניים בין שתי קבוצות המנחים השפיעו על עמדותיהם בהמשך. ה-CO-מנחים נשארו מחויבים יותר לילדים ואילו למנחים ראייה מערכתית רחבה יותר. שתי הקבוצות ובמיוחד ה-CO-מנחים, נתרמו מאד בתהליך.

בניית זהות מקצועית של מנחים:

בתפישה הפרופסיונאלית של המנחים חלה התפתחות עם הזמן, אולם המהות הקונקרטית של עבודת ההנחיה עדיין אינה מגובשת: מהן מיומנויות התפקיד הדרשות? מה בדיוק יש לעשות בקבוצות טיפוליות לילדים! כל אלה הן שאלות כבדות מאד ואילו הידע ביחס אליהן אינו רב.

המנחים עברו שינוי מהותי בעקבות ההתנסות, שינוי שמהותו רכישת מודעות גדולה יותר לבעיה כבעיה מערכתית ולא רק אישית פרטנית. תחום הסמים שהיה מלכתחילה חסר בידע הפרופסיונאלי של המנחים, נשאר התחום הפחות מטופל גם בסוף הפעילות. כדאי לשוב ולדון בעובדה שהמנחים עובדים ללא גישה תאורטית מסוימת. מחד, הדבר מאפשר פלורליזם וריבוי דרכי ביטוי אך מאידך, עשוי ל"התפספס" המרכיב של עבודה מקצועית ייחודית לאוכלוסיית קבוצות ילדים.

התאמה תוך התקדמות:

התוכנית שהיא תוכנית ניסויית וראשונית, התאימה את עצמה תוך כדי הפעילות. מצב זה יצר אפשרות להסתגלות והתפתחות מצד אחד, אך גם עמימות מהצד השני. הגמישות מאפשרת יצירתיות, התאמת המודל העקרוני למציאות בשטח ולאופי המנחים ומאפשרת התבוננות במספר מודלים שונים שנוצרים לשם השוואה ולמידה. עם זאת, הגמישות יוצרת מצב שבו הדברים נשארים עמומים פעמים רבות המסרים שעוברים לשדה אינם ברורים.

גיוס ומיון המנחים:

למשתלמים יש כאמור שנות ניסיון רבות יחסית. רובם עובדים סוציאליים, למחציתם תואר שני. בסופו של דבר גויסו מנחים שיש להם אוריינטציה פרטנית לעבודה אישית עם ילדים, אוריינטציה שכאמור התחזקה עם העבודה. אולי יש מקום לשלב בעבודה גם אנשים עם אוריינטציה ארגונית קבוצתית על מנת לנסות לבחון לעומק את מהות הנושא של קבוצות טיפוליות לילדים.

כדאי לשוב ולבחון האם הקריטריון של ניסיון בעבודה עם ילדים לגיוס מנחים הוא המנבא הטוב ביותר לדרישות התפקיד. היום ידוע כי כפי שהתפקיד בנוי יש צורך ביכולות שיווק, אקטיביות ועמידה איתנה של המנחים, לפחות בתקופה הראשונה לתפקיד. כדאי להכליל קריטריון זה במיון. מובילי התוכנית בקשו לגייס לתוכנית עובדים סוציאליים, פסיכולוגים ופסיכיאטרים שהתמחותם עבודה עם ילדים. בסופו של דבר הגיעו לקורס בעיקר עובדים סוציאליים. במהלך הקורס נטען כי עובדים סוציאליים שבאו מהיחידות עשויים להתאים יותר לתפקיד בשל מחויבותם הגבוהה יותר לארגון. יש מקום לבחון לעומק מסקנה זו. אמנם עובדים אלה מחויבים יותר לארגון, אך לעצם ה"זרות" של המנחים היתה תרומה גדולה לאפשרות לבצע עבודה ייחודית.

המלצות

ברובד הארגוני:

- כדאי להמשיך ולהגדיר מה השטח עושה לטובת ה-CO-מנחים: האם יש תגמול על עבודתם בקבוצות (בשכר או בהפחתת עבודה שוטפת). אחת הדרכים לקבל CO-מנחים מקצועיים יותר ומוטיבציוניים יותר היא לשתפם בהכשרה. בכל אופן חשוב לחבר את ה-CO-מנחים בשלב הרבה יותר מוקדם.

- כדאי לחשוב על הרחבת ההכשרה בתחומי הארגון והשיווק.

ברובד המקצועי:

- חשוב להעמיק ולחשוב, רצוי באופן שיתופי עם המנחים שהתנסו בתוכנית ואולי גם עם נציגי הורים ונציגי ועדת ההגוי, על השאלות התכניות הכרוכות בתוכנית. חשוב כי יתקיים פורום המשך – מפגש קבוצת המנחים כקבוצת למידה שתהווה בסיס ליצירת גוף ידע המתפתח בנושא חדשני זה. הגוף יכול לעסוק בשאלות: מה הן קבוצות לילדי נגמלים? מה אופיין? למי הן מתאימות ולמי לא? איך ממיינים ילדים לתוכנית? מהם הקריטריונים לקבלת מנחים? מה דפוס ההכשרה הנחוץ למנחים?

- יש צורך בהמשך עבודה על זהות מקצועית ופיתוח חזון אישי של המנחים בעבודתם עם קבוצות ילדי נגמלים.

- כיוון שעיקר מיון המנחים התבסס על ניסיון בעבודה עם ילדים, חשוב לעבות בשלב ההכשרה את התחום של הנחיית קבוצה טיפולית. כמו כן יש מקום לשקול גיוס מנחים על-פי קריטריונים אחרים: יכולת שיווק ואקטיביות ואולי גם מקצועות מחוץ לעבודה סוציאלית. יש לבחון שוב את שאלת המיון: האם לגייס עובדים מתוך הלשכות או לא, בהתייחס לבעייתיות של גיוס כזה ויתרונותיו על סמך הניסיון שנצבר.

- להכשרה יש משקל מאד מרכזי לעבודת המטפלים בשטח ולכן רצוי לחשוב על מנגנוני חיבור נוספים בין מובילות ההכשרה וועדת ההגוי. למרות העבודה ההדוקה של רכזת הקורס עם נציגת משרד העבודה היה רצוי שיהיו מנגנונים נוספים בין ועדת ההגוי להכשרה.

- הגדרת תפקיד הכוללת אחריות ניהולית ומקצועית על כל ההיבטים של תפקיד המנחים: גיוס, הכשרה, השמה, ליווי שוטף ואחריות על הקשר עם היחידות.

- הכללת מרכזת הקורס בוועדת ההיגוי. לא פעם חסרה אינפורמציה למרכזת הקורס אודות החלטות שנתקבלו בוועדה ולהפך. לוועדת ההיגוי חסרה אינפורמציה ישירה מהקורס.
- נראה כי נוצר שילוב ייחודי וטוב בין מנחים שהם חיצוניים למערכת ומנחים פנימיים למערכת. חשוב לשמר מצב זה ולמצוא בתוכו מנגנונים מטפחים ל-CO-מנחים. למובילי התוכנית יש תחושה שגיוס אנשים שאינם עובדי היחידות יוצר חוסר מחויבות שלהם לקחת חלק. מצד שני יש תחושה של הפריה ושל ייחודיות בהבאת אנשים חיצוניים. חשוב לחשוב על מנגנונים של יצירת מוטיבציה ותחושה של סלקטיביות גם בקבוצות אלה.
- ביחס לשלבי העבודה עם הילדים מומלץ לקצר את השלב הראשון של עיסוק בגבולות ובכללים, לטובת שלבי הפנמה. אולם ניתן יהיה לעשות זאת רק אם הקבוצות תהינה יציבות, היינו אם תצומצם הנשירה מהן.
- מומלץ לבנות קבוצות שהן מותאמות מבחינת מין, גיל ורמת התפתחות.
- מומלץ לעבות את מפגשי ההורים ומפגשי ההורים עם הילדים, מפגשים שנמצאו חשובים לשני הצדדים ותומכים בתהליכי הלמידה המתקיימים בקבוצות.

מקורות

- אור-נוי א., מעקב אחר התפתחותם של ילדים שנולדו להורים מכורים לסמים, דו"ח מסכם, הרשות למלחמה בסמים, ירושלים, 1995.
- בלנק ש., תינוקות מכורים וילדים בצל הסמים, בתוך: גילת מ. וקדמן י. (עורכים), ילדי נייר חכספ, המועצה הלאומית לשלום הילד והרשות למלחמה בסמים, ירושלים, 1992.
- ברנע צ., טייכמן מ. ו- רהב ג., שימוש באלכוהול ובסמים בקרב הנוער בישראל 1989-1990, בתוך: חברה ורווחה, ב' (1), 1991 (עמ' 24-3).
- היכל ח., ילדים במשפחות נפגעו סמים, בתוך: גילת מ. וקדמן י. (עורכים), תינוקות מכורים וילדים בצל הסמים, המועצה הלאומית לשלום הילד והרשות למלחמה בסמים, ירושלים, 1992.
- (ה)ועדה הבינמשרדית, בינמוסדית לטיפול עקיף בנושא סמים, תוכנית אב להתמודדות כוללנית עם בעיות השימוש לרעה בסמים במדינת ישראל, ירושלים, 1983 (עמ' 89-50).
- פבר מ., חוק הנוער כהגנה על ילדי צרכני סמים, בתוך: גילת מ. וקדמן י. (עורכים), תינוקות מכורים וילדים בצל הסמים, המועצה הלאומית לשלום הילד והרשות למלחמה בסמים, ירושלים, 1992.
- רייטר מ., מכורים כהורים, בתוך: גילת מ. וקדמן י. (עורכים), תינוקות מכורים וילדים בצל הסמים, המועצה הלאומית לשלום הילד והרשות למלחמה בסמים, ירושלים, 1992.
- Cloninger C. R., Sigvardsson S. & Bohman M., Childhood Personality Predicts Alcohol Abuse in Young Adults, in: Alcohol Clinical Experimental Research, 12, 1988 (pp. 494-505).
- Flett R., Casswell S., Brasch P. & Silva P., Alcohol Knowledge and Experience in Children Aged 9 and 11, New Zealand Medical Journal, 100, 1987 (pp. 747-749).
- Goetz J. P. & LeCompte M. D., Ethnography and Qualitative Design in Educational Research, Academic Press Inc., London, 1984.
- Guba E. G. & Lincoln Y. S., Fourth Generation Evaluation, Sage, London, 1989.
- Kumpfer K. L., Links Between Prevention and Treatment for Drug-Abusing Women and Their Children, in: Wetherington C. L. & Roman A. B. (Editors), Drug Addiction Research and the Health of Women, 1998 (also at: http://165.112.78.61/WHGD/DARHW/417-438_Kumpfer.pdf).
- Kumpfer K. L. & Alvarado R., Strengthening Families to Prevent Drug Use in Multi-Ethnic Youth, in: Botvin G., Schinke S. & Orlandi M. (Editors), Drug Abuse Prevention With Multi-Ethnic Youth, Sage, Newburg CA, 1995.
- Moos R. & Billings A., Children of Alcoholics During the Recovery Process: Alcoholic and Matched Control Families, in: Addictive Behaviors, 7, 1982 (pp. 155-163).

- Moos R. & Moos B., The Process of Recovery from Alcoholism: Comparing Functioning in Families of Alcoholics and Matched Control Families, in: Journal of Studies on Alcohol, 45, 1984 (pp. 111-118).
- Roosa M. W., Beals J, Sandler I. N. & Pillow D. R., The Role of Risk and Protective Factors in Predicting Symptomatology in Adolescent Self-Identified Children of Alcoholic Parents, in: American Journal of Community Psychology, 18, 1990 (pp. 725-741).
- Schuckit M. A., Advances in Understanding the Vulnerability to Alcoholism, in: O'Brien C. P. & Jaffe J. H. (Editors), Advances in Understanding the Vulnerability to Alcoholism, Raven Press, New York, 1992.
- Tucker S. A. & Dempsey J. V., A Semiotic Model for Program Evaluation, in: The American Journal of Semiotics, 8, no. 4, 1991 (pp. 73-103).
- Williams C. N., Prevention and Treatment Approaches for Children of Alcoholics, in: Windle M. & Searles J. S. (Editors), Children of Alcoholics: Critical Perspectives, Guilford, New York, 1990 (pp. 187-216).
- Windle M., Alcohol Use and Abuse: Some Findings from the National Adolescent Student Health Survey, in: Alcohol Health and Research World, 15, 1991 (pp. 5-10).

נספחים

נספח מס' 1: שאלון ה- Pre למנחים ול-CO מנחים

המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון
המחלקה למפעלים מיוחדים

מ.ן. - הערכת פרויקטים
ויעוץ ארגוני

יוני 1996

שלום רב,

המפעל המיוחד לילדי מכורים מלווה בהערכה מעצבת. במסגרת זו מוערך גם קורס זה בו את/ה משתתפת.

נודה לכם אם תקדישו מסי דקות לענות על השאלון הרצי"ב, השאלון הוא אנונימי. אנו מקווים לשיתוף פעולה הדדי עם צוות ההערכה.

בתודה מראש צוות ההערכה

פרטי רקע והשכלה

גיל: 20-30

31-35

36-40

+41

מקצוע: * עבודה סוציאלית: BA, MA תחום:

(חקיפו בעיגול את הסטטוס המתאים)

* פסיכולוגיה: מתמחה, מומחה (קליני מבוגרים, ילדים, חינוכי...)

תחום:

* אחר:

שנות נסיון מיום תחילת העבודה המקצועית: עד 5 שנים

5-10 שנים

10+ שנים

היכן אתה עובד היום?

מנה את כל מקומות העבודה שלך ולגבי כל מקום מהי מסגרת העסקה (משרה, עצמאי, פריילנס):

מקום העבודה	מסגרת העסקה	אחוז מהזמן	הערות

סה"כ 100%

מה הסיבה העיקרית לפנותך לקורס?

איך את/ה רואה את תפקידך כמנחה?

מהן ציפיותך מהקורס?

האם עובדת/ת עפ"י גישה תאורטית עיקרית?

פרט/י:

מהן הבעיות העיקריות עימן צריך להתמודד ילד שהוא בן להורים מכורים?

הקורס מחולק לשלושה תחומי לימוד עיקריים, לגבי כל תחום דרגי את רמת הידע המקצועי שיש לך:

ידע רב מאוד 5 4 3 2 1 אין ידע

I. תחום הסמים. _____

II. ילדי מכורים. _____

III. הפעלת קבוצות לילדי מכורים. _____

ופרט את הנושאים לגביהם את/ה חושבת שחסר לך ידע:

תחום הסמים: _____

ילדי מכורים: _____

הפעלת קבוצות לילדי מכורים: _____

הנחיה: _____

עבודה טיפולית עם ילדים: _____

האם נחשפת/ה לנושא ההתמכרויות במסגרת עבודתך: (הקפ/י בעיגול את הסיפרה שנראת לך מתאימה)

מבחינה תאורטית?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא
מבחינה מעשית?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא
מחוץ למסגרת העבודה?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא

האם נחשפת/ה לעבודה עם ילדים במסגרת עבודתך: (הקפ/י בעיגול את הסיפרה שנראת לך מתאימה)

מבחינה תאורטית?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא
מבחינה מעשית?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא
מחוץ למסגרת העבודה?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא

האם נחשפת/ה לקבוצות במסגרת עבודתך: (הקפ/י בעיגול את הסיפרה שנראת לך מתאימה)

מבחינה תאורטית?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא
מבחינה מעשית?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא
מחוץ למסגרת העבודה?	הרבה מאוד	5	4	3	2	1	בכלל לא

ההסתכלות על הטיפול בילדי מכורים ע"י איש מקצוע מושפעת ממספר גורמים:
גורם הידע הספציפי בתחום הסמים.
גורם הגישה התאורטית הכללית האישית שלך.
גורם הטכניקה הטיפולית הספציפית.
גורם העמדות האישיות והערכים.

א. האם לדעתך ישנן נקודות נוספות שלא צוינו להלן?

איזה

ב. באיזה מהנ"ל נראה לך שקיים אצלך פוטנציאל לשינוי אישי?

באיזה לא?

הקורס מתוכנן להימשך 112 שעות לימוד בחלוקה פחות או יותר שווה בין 3 התחומים.

מה דעתך על משך הקורס באופן כללי?

ומה דעתך על החלוקה הפנימית בין הנושאים?

במידה ויש לך הערות או הארות אחרות אנא פרטי

בתודה מראש,
צוות ההערכה

המפעל המיוחד לעבודה עם ילדי מכורים

המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון
המחלקה למפעלים מיוחדים

מ.ן. - הערכת פרויקטים
ויעוץ ארגוני

ספטמבר 1997

שלום רב,

המפעל המיוחד לילדי מכורים מלווה בהערכה מעצבת. במסגרת זו מוערכת תוכנית זו בה את/ה משתתפת/ת.

בשאלון המצורף מופיעות מספר שאלות פתוחות וסגורות. נודה לך אם תענה/י בפרוט דב ככל האפשר. דעתך והתרשמותך האישית חשובה לנו כדי שנוכל להפיק לקחים אשר ישפיעו על המשך הפרוייקט בעתיד. נא לשלוח את השאלון במעטפה המצורפת.
השאלון הינו אנונימי. (השאלונים ישארו אצל צוות הערכה בלבד)

בתודה מראש,

צוות ההערכה

1. סטטוס מנחה.

א. מנחה בתוכנית בחוזה מיוחד.

ב. CO מנחה מהיחידה לנפגעי סמים.

2. האם השתתפת בקורס ההכנה בביה"ס המרכזי לפני כניסתך לעבודה בקבוצה?

א. כן

ב. לא

אם כן במשך כמה זמן _____

3. פרטי רקע והשכלה:

גיל: 20-30

31-35

36-40

41+

4. מקצוע: עבודה סוציאלית: BA, MA תחום: _____

פסיכולוגיה: מתמחה, מומחה. תחום: _____

אחר: _____

5. שנות נסיון מיום תחילת העבודה המקצועית: עד 5 שנים

5-10 שנים

10+ שנים

6. היכן את/ה עובד/ת כיום: (מקום עבודה ראשי) _____

7. מה הסיבה העיקרית לפנותך לתוכנית? _____

8. מהן לתפיסתך המטרות המוצהרות של התכנית? פרט/י _____
9. באיזו מידה עמדת במטרות אלו? _____
10. איך את/ה דואה את תפקידך כמנחה? _____
11. האם את/ה עובד/ת עפ"י גישה תאורטית מסוימת? אם כן פרט/י _____
12. מהן הבעיות העיקריות עימן צריך להתמודד ילד שהוא בן להורים מכורים? _____
13. האם העבודה בקבוצה תרמה לך ברמה המקצועית? כן / לא. אם כן פרט/י. _____
14. האם העבודה בקבוצה תרמה לך ברמה האישית? כן / לא. אם כן פרט/י _____
15. בדיעבד, מה יכול היה לעזור לך יותר בתפקידך כמנחה קבוצות ילדי מכורים? פרט/י _____
16. מה היו המטרות שלך בעבודה בקבוצה? (התייחס/י למטרות אישיות ומקצועיות). _____
17. אם כן, האם לדעתך עמדת במטרות אלו? _____
18. מהם שלושת השלבים – המרכיבים המרכזיים שהקבוצה שלך עברה בתהליך הקבוצתי? שלב – מרכיב 1 _____
 הדגם/י מתוך התהליך הקבוצתי _____
 שלב – מרכיב 2 _____
 הדגם/י מתוך התהליך הקבוצתי _____
 שלב – מרכיב 3 _____
 הדגם/י מתוך התהליך הקבוצתי _____
19. מה לדעתך היה חסר בתהליך הקבוצתי אן, מה הודגש פחות בקבוצה? _____
20. האם את/ה מעוניין/ת להמשיך שנה נוספת בתוכנית, באם יתאפשר. כן / לא _____

• דרג/י את ההיגדים הבאים בסולם של 1-5

1. באיזו מידה את/ה שבע רצון מכל אחד מהנ"ל?

במידה רבה מאד	במידה רבה	במידה בינונית	מעט	בכלל לא	
5	4	3	2	1	1. קורס הכנה
5	4	3	2	1	2. עבודה עם CO
5	4	3	2	1	3. עבודה עם הילדים
5	4	3	2	1	4. הקשר עם משרד עבודה והרווחה
5	4	3	2	1	5. Supervision
5	4	3	2	1	6. הרמה הארגונית של התוכנית
5	4	3	2	1	7. הקשר עם היחידה בשטח
5	4	3	2	1	8. מפגשי המנחים במהלך העבודה
5	4	3	2	1	9. השגת מטרותיך בעבודה בקבוצה
5	4	3	2	1	10. הקשר עם הורי הילדים

2. באיזו מידה תרם כל אחד מהגורמים המפורטים להשגת המטרות?

במידה רבה מאד	במידה רבה	במידה בינונית	מעט	בכלל לא	
5	4	3	2	1	1. קורס הכנה
5	4	3	2	1	2. עבודה עם CO
5	4	3	2	1	3. עבודה עם הילדים
5	4	3	2	1	4. הקשר עם משרד עבודה והרווחה
5	4	3	2	1	5. Supervision
5	4	3	2	1	6. הרמה הארגונית של התוכנית
5	4	3	2	1	7. הקשר עם היחידה בשטח
5	4	3	2	1	8. מפגשי המנחים במהלך העבודה
5	4	3	2	1	9. הקשר עם הורי הילדים

3. מתוך ההתנסות, האם תוכל לומר עד כמה למדת על כל אחד מהתחומים הבאים?

במידה רבה מאד	במידה רבה	במידה בינונית	מעט	בכלל לא	
5	4	3	2	1	1. על תחום הסמים
5	4	3	2	1	2. על תחום הילדים
5	4	3	2	1	3. על תחום הקבוצות
5	4	3	2	1	4. על עצמך
5	4	3	2	1	5. על היותך מנחה קבוצת ילדים

הערות נוספות

תודה על שיתוף הפעולה במהלך כל התוכנית.

צוות הערכה

נספח מס' 3: הגישה התיאורטית לפיה עובדים המנחים וה-CO מנחים
(מתוך שאלוני ה-Post, במספרים מוחלטים)

מנחים n=15	מנחים-CO n=14	גישה
6	6	ללא גישה מסוימת
6	5	אקלקטי
2	2	פיסכודינמית
2	-	הקבוצה כשלם
3	2	טיפול באומנויות
1	-	מהקורס
5	4	אחר (מערכתית, יחסי אובייקט, משפחתית)
1	2	לא ענו
25	19	סה"כ תשובות

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

נספח מס' 4: מטרות העבודה בקבוצות ותחושות לגבי העמידה בן

(מתוך שאלוני ה- Post, במספרים מוחלטים)

מנחים n=14	מנחים n=15	תשובה	שאלה
6	9	אותן מטרות כמו בתוכנית	
9	5	הזדמנות להתנסות ולהתפתחות מקצועית	
5	1	לתרום ולקדם את הילדים	מה היו המטרות שלך
1	4	לתת לילדים מקום חם ובטוח	בעבודה בקבוצה ?
2	2	להקנות לילדים כלים להתמודד	(התייחס/י למטרות
2	1	קבוצת תמיכה	אישיות ומקצועיות)
-	2	כף לילדים ושירצו לבוא	סך התשובות גדול מסך
-	2	ביטוי ורבלי של הרגשות	המשיבים משום שניתנה
2	4	מערכת: שיפור המצב באזור, קשר הורים - ילדים	אפשרות לתשובות מרובות.
1	2	אין מטרות נוספות	
28	32	סה"כ תשובות	
7	3	עמדתי במטרות	
4	3	ברוב המטרות	
3	7	באופן חלקי	האם לדעתך עמדת
-	1	לא עמדתי במטרות	במטרות אלו ?
-	1	לא ענו	
14	14	סה"כ תשובות	

נספח מס' 5: שלושת השלבים / המרכיבים המרכזיים בתהליך הקבוצתי (במספרים מוחלטים)

מנחים n=14	מנחים n=15	תוכן	שלב / מרכיב
6	8	היכרות ויצירת אמון	שלב / מרכיב 1
7	8	היכרות וגיבוש	
1	-	לא ענו	
13	16	סה"כ תשובות	
5	7	עבודה על יצירת הקבוצה: גיבוש, אינטימיות ואמון	שלב / מרכיב 2
9	5	עבודה על תכנים הקשורים ליעוד הקבוצה: סמים, סוד, בושה, דימוי עצמי	
7	4	אינטראקציות בין הילדים (ללא צורך בהתערבות המנחה)	
-	2	סיכום ופרידה	
-	1	דיפרנציאציה	
1	1	לא ענו	
21	19	סה"כ תשובות	
7	9	סיום ופרידה	שלב / מרכיב 3
-	2	עבודה על סמים	
2	-	עבודה על אינטימיות	
2	-	נסיגה של הקבוצה	
3	1	אחר (פריצת דרך, הוספת ילדים, אינדיבידואליות)	
1	4	לא ענו	
14	12	סה"כ תשובות	

סך התשובות גדול מסך המשיבים משום שניתנה אפשרות לתשובות מרובות.

נספח מס' 6: פרישת הקבוצות, תקופת פעילות ומספר ילדים (במספרים מוחלטים)

מספר פגישות הורים	מספר טווח גילאים	מספר משתתפים בסיום	תאריך סיום	מספר משתתפים בהתחלה	תאריך התחלה	ישוב
2	8 עד 12	7	10/8/97	8	17/12/96	עוספיה
2	7 עד 9	6	27/7/97	12	22/12/96	קרית אתא
	8 עד 12	נסגרה לאחר 8 פגישות		5	23/12/96	יפו
2	10 עד 12	5	14/7/97	11	26/12/96	קרית אתא
4	8 עד 11	7	27/7/97	9	29/12/96	טירת הכרמל
1	8 עד 13	6	18/10/97	7	29/12/96	עפולה
1	7 עד 9	4	5/7/97	6 עד 7	1/1/97	נשר
3	8 עד 11	7	31/7/97	12	1/1/97	רחובות
-	9 עד 12	4	15/10/97	8	15/1/97	ירושלים- מערב
1	9 עד 11	12	1/7/97	14	21/1/97	אשקלון
1	9 עד 11	5	11/11/97	12	28/1/97	דימונה
2	9 עד 11	4	24/9/97	8	29/1/97	חולון
1	8 עד 11	9	30/6/97	10	31/1/97	קרית גת
-	8 עד 12	3	14/9/97	7	2/2/97	נצרת עילית
-	9 עד 13	3	9/10/97	6	3/2/97	ירושלים- דרום
1	8 עד 12	6	15/10/97	17	10/2/97	רמלה
3	7 עד 10	6	14/9/97	10	13/2/97	בני ברק
-	7 עד 11	8	26/10/97	8	23/2/97	ירושלים- מזרח
1		6	16/7/97		3/3/97	יבנה
3	9 עד 11.5	5	20/10/97	7	17/3/97	נתניה
1		6	4/98		17/3/97	תל אביב- התקוה
2	10 עד 12	6	24/7/97	8	27/3/97	ראשון לציון
1		7	12/10/97		1/4/97	כפר יאסיף
1	8 עד 11	6	1/98	8	14/5/97	נתיבות

National Insurance Institute
Research and Planning Administration

**Groups for Children of Rehabilitating
Drug Addicts**

Naäma Bar-On
Dr. Miri Levine – Rozalis
Rafi Yodelevitz

Jerusalem, January 2000

Abstract

The program of Groups for Children of Rehabilitating Drug Addicts is a Demonstration Project of the Department of Demonstration Projects of the National Insurance Institute. The program started as an initiative of the Department of Drug Victims of the Ministry of Labor and Social Affairs. The JDC-Israel has joined the project as a partner in the training and funding of group leaders.

The program responds to a need that has existed for a long time, namely the care for children whose parents are undergoing rehabilitation from drug abuse. These children may be at risk of being badly hurt by physical, emotional and social negligence, due to their parents' drug problems and the problematic relationships evolving within the families.

"Mishtanim Evaluation and Organizational Counseling" carried out the evaluation of the program. The evaluation focused on and followed-up both outcomes and processes. A variety of evaluation tools were developed and implemented in order to evaluate all levels of the project: development, training of the leaders and work with the children. The evaluation process followed the experiment's first two years. During the first year the leaders' training evaluated and during the second year the first session of children's groups was evaluated. More groups were held during the third year, but these were not evaluated.

The evaluation findings show that 24 groups were held throughout the country, that they were generally carried out according to plan and that they continued beyond the designated period of the experimental program. *The program proved to be highly effective for children, effective for the family and satisfactory and educational for the leaders and the co-leaders who took part in it.* Through the wide range of activities, a vast amount of knowledge, some of it unique, has accumulated. This makes this program a significant experimental model.

Those children who took part in the program on a regular basis acquired openness, awareness and complexity of expression, and a change can be noticed in the denial, ignorance and suppression mechanisms which were typical before. During the process, the children acquired the strength to cope more deeply and more courageously with tough inner and family issues. For example, when asked to tell a story about a family, the children gave up coping through leaning on imaginary and mythical figures and chose to "use" more realistic figures instead. Their worldview became more complex, yet more difficult. The leaders underwent a process, which mainly consisted of identification with and understanding of the idea, bonding with the children and the field and significant personal learning.

The findings indicate that the groups provide a good environment for coping with the distress of children of rehabilitating drug addicts, as described in the theoretical rational.

We recommend program continuation, augmentation of the work with the children's parents (which was carried out on a relatively small scale), and pursuance of the organizational learning generated by the vast knowledge drawn from the field.

ניתן להזמין פרסומים במוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון,
שד' ויצמן 13, ירושלים 91909, טל. (02)6709579